

Tobakspolicy i skolan

Appendix B: En fokusgruppsstudie

”Tobakspolicy i skolan – En fokusgruppsstudie” är en del av ett forskningsprojekt som genomförs vid CES och Institutionen för folkhälsovetenskap, Karolinska Institutet, med bidrag från Statens folkhälsoinstitut.

Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin

Box 1497, 171 29 Solna

ces@sll.se

Rapport 2014:5

ISBN 978-91-87691-08-9

Författare: Britta P. Pelters

Stockholm juni 2014

Rapporten kan laddas ner från Folkhälsoguiden,
www.folkhalsoguiden.se

Författare

Rapporten är framtagen av Britta P. Pelters, fil.dr, forskningssamordnare vid Institutionen för folkhälsovetenskap och adjunkt på Institutionen för neurovetenskap, vårdvetenskap och samhälle, Karolinska Institutet.

Innehåll

Författarna.....	iii
Sammanfattning.....	1
Introduktion	2
Ungdomarnas uppfattningar av tobak:.....	2
Identitet och status i en transformationstid.....	2
Ungdomars uppfattningar av tobakspolicyer på skolan.....	3
Syfte.....	5
Frågeställningar och tillvägagångssätt	5
Teoretiska utgångspunkter	5
Metod för datainsamling, urval och analys.....	7
Kvalitativ studiedesign.....	7
Urval och rekryteringsstrategi.....	7
Datainsamling med hjälp av fokusgruppssamtal	8
Databearbetning och analys	9
Etik.....	11
Resultat.....	12
Vad är rökning respektive snusning?.....	12
Ämnesnivå: konstruktion av tobaksanvändning som individualiserande process.....	12
Det sociala kapitalet.....	14
Det personlig-materiella kapitalet	17
Rökning som njutning	17
Rökning som räddning	17
Rökning som förlust	17
Att vara (o-)beroende	18
Interaktionsnivå: konstruera samsyn i fokusgruppen genom att definiera rökning och snusning.....	21
Rökning som VILLKORAT OK på kontrollgymnasium.....	21
Rökning som DÅLIGT på interventionsgymnasium	22
Rökning som VANLIGT på kontrollgrundskola.....	23
Rökning som ÄCKLIGT på interventionsgrundskola	25
Vem är rökaren respektive snusaren?.....	26
Vuxenvärld: den vuxna snusaren som beroende	27
Ungdomsvärld: rökaren som friktionsyta	27
Den kompetenta rökaren.....	27
Den icke-kompetenta rökaren.....	30
Att bry sig – hur ska rökning och snusning regleras på skolan?	32

Regleringssätt.....	32
Grundläggande regleringskännetecken.....	32
Förbudsregler.....	33
Miljöriktlinjer.....	34
Åtgärder: att realisera regleringsmålen.....	35
Avskräckning/Hot.....	35
Inskränkning.....	37
Disciplinering.....	38
Förståelse	38
Stöd.....	39
Utformning.....	39
Facit: Skolornas självvalda tobakspolicyer och deras effekt	40
Interventionsgrundskola: skydd eller utsatthet? => befrielse	40
Interventionsgymnasium: alternativlöshet! => självdisciplin	42
Kontrollgrundskola: dubbelmoral eller tilltro? => delaktighet	43
Kontrollgymnasium: revolt eller respekt? => självbestämmande	45
Diskussion	48
Metoddiskussion	48
Den valda forskningsansatsen.....	48
Begränsningar	48
Resultatdiskussion	49
Jämförelse i närspaning	49
Tobakspolicy som strategimarkör: dialogisk-processororienterat mot restriktiv-målorienterat.....	51
Tobakspolicy som relationsmarkör: hierarkiska mot jämbördiga tendenser	52
Tobakspolicy som utvecklingsmarkör: relationellt mot individuellt förhållningssätt	53
Kontextualisering: Är interventionen anledningen till skillnaderna?	54
Sociala skillnader	54
Skolspecifika skillnader – tobakspolicy.....	56
Skolspecifika skillnader – organisationskultur	57
Slutsatser	60
Referenser	62
Bilagor	65
Bilaga 1: Transkriberingsregler	65
Bilaga 2: Frågeguide	66

Sammanfattning

Syfte: Fokusgruppsstudien syftade till att öka kunskapen om elevers uppfattning av skolans regler vad gäller tobak efter att en ny policy infördes och testades i några skolor. Fokusgrupperna fångade elevers åsikter kring tobak (fråga 1), tobaksanvändaren (fråga 2) och tobakspolicy (fråga 3), uppfattningar som anses vara styrande för elevers beteende.

Metod: En konstruktivistisk-hermeneutisk, kvalitativ studiedesign användes för att kunna fånga in ungdomarnas subjektiva uppfattningar. Två skolor i interventionsgruppen och två skolor i kontrollgruppen valdes slumpmässigt ut. Som datainsamlingsmetod valdes fokusgrupper som belyser hur ett ämne diskuteras i grupp och hur uppfattningar konstrueras i interaktionen ungdomarna emellan. Totalt sex fokusgrupper med 26 elever genomfördes. Analysen kombinerade Grounded Theory med objektiv hermeneutik för att kunna beskriva relevanta kategorier av förståelse samt regler för hur dessa kategorier knutits ihop för att konstruera en särskild bild av skolans situation.

Resultat: Elever i *kontrollgruppen* på både gymnasie- och grundskolenivå konstruerade ett reflekterande koncept av ansvar. Rökning beskrevs som ett val då social vinst är ett acceptabelt resultat. Rökning bedömdes således på ett avdramatiserande sätt och rökaren som en socialt kompetent individ som förblir självständig (grundskola) eller ses som kunnig och mogen (gymnasiet). Det förespråkades en riktlinje att avstå från rökning (grundskola) eller införa förbudsfria miljöriktlinjer (gymnasium), detta kopplades till åtgärder som är inriktade på stöd, förståelse och utformning. Delaktighet, dialog och självbestämmande kännetecknar elevernas förhållningssätt i kontrollgruppen.

I *interventionsskolorna* betonades däremot att ansvarstagande bevisas genom att undvika faror och därför välja bort tobak. Rökningen bedöms som antingen äcklig eller dålig och rökaren ansågs vara en i alla fall icke-kompetent person, eftersom rökning blottar dennes svaghet och planlöshet (gymnasiet) eller misslyckande i livet och rökarens sociala farlighet för omgivningen (grundskola). Här förespråkades ett totalförbud, uppbackat av avskräckande, inskränkande och disciplinerande åtgärder. Självdisciplin och befrielse från det "sociala hotet" som tobaksanvändaren representerar konstrueras med hjälp av ett restriktivt förhållningssätt mot tobak som använder sig av punktinsatser.

Diskussion: Resultaten stödjer till synes interventionens principer, då interventionsskolorna presenterade restriktivitet och förväntningar på totalförbudets effektivitet är just det som en nolltoleranspolicy skulle vilja förmedla. Fokusgruppsdeltagarna på interventionsskolorna visar sammanlagt en hög nivå av följsamhet med regler som stödjer den allmänna förbudslogiken, medan eleverna på kontrollskolorna förespråkar ett dialogiskt, kontextsensitivt förhållningssätt. Det reflekteras även på relationsnivån inom organisationen, då interventionsskolelever allierar sig med och anpassar sig till den regelförmedlande skolhierarkin, något som kontrollskoleleverna med sin jämbördighetsorientering är mycket mer kritiska mot. Både elevernas inställning till tobak och den rådande tobakspolicyn på skolan beror i stor utsträckning på skolans kultur, den egentliga avgörande faktorn för en tobakspolicys möjlighet att påverka tobaksanvändningen.

Slutsats: Uppfattningar av tobak och tobakspolicyer markerar strategier och relationer på skolan. Skolans organisationskultur anses vara av störst betydelse för hur eleverna uppfattar och stödjer tobakspolicyn.

Introduktion

Fokusgruppsstudien är en del i forskningsprojektet "Tobakspolicy i skolan" som genomförs av Karolinska Institutet med bidrag från Statens folkhälsoinstitut. Studien granskar om en intervention i form av stöd för att utveckla skolans tobakspolicy påverkar elevernas tobaksvanor. Interventionsskolor med stöd och kontrollskolor utan stöd kontrasteras. Delstudien syftar till att öka kunskap om elevers uppfattning av skolans tobakshantering på båda skoltyper genom att granska elevers åsikter, tankar och känslor kring tobak och tobakspolicyer som anses vara styrande för elevers tobaksbruk. Detta ger perspektiv och djup angående projektets övergripande forskningsintresse.

Bakgrunden fokuserar på delstudiens ämne: ungdomarnas egna uppfattningar av tobak och tobakspolicyer. För en översikt över tobakspolicyers effekter på elevernas tobaksbruk se rapporten "Tobakspolicy i skolan – En litteraturöversikt" (1).

Ungdomarnas uppfattningar av tobak

Identitet och status i en transformationstid

I ett flertal studier bekräftas rökningen som ett sätt att skapa en situationskontrollerande, trygg identitet som rökare för att klara av ungdomstiden som en rite de passage (2-6). Detta kopplas dels till senmodernismens betoning på val och ansvar (4), dels till en förståelse av tobaksanvändning som tillhörande den mänskliga naturen och ungdomarnas livsstil (6) och ett försvar av ungdomens autonomi (7). Att förhandlingar kring rökning fungerar självkonstruerande bekräftas av olika röningsrelaterade identitetsalternativ som konstrueras av ungdomar, till exempel den ivriga eller självsäkra icke-rökaren respektive den kontrollerade eller ångerfulla rökaren (8). Även motsatsen, att avstå från rökning på grund av till exempel hälsoargument eller ekonomiska och estetiska argument (9), hänvisar till rökning som ett självdefinierande ställningstagande.

Självkonstruktionen sker och påverkas framför allt på ett socialt plan då rökning uppfattas som en kärnresurs för att förmedla social status och skapa sociala skillnader (2, 6, 10-12) (för snus: [(13)]). Det förtydligas till exempel av att ett samband mellan rökning och vissa peer group-identifikationer kan konstateras då problembenägna ungdomar (s.k. dirt) visar sig röka mest, medan det är de som presterar bra socialt eller akademiskt (s.k. hot-shots) är minst benägna att röka (14). Både Stjerna, Olin-Lauritzen och Tillgren 2004 och Plano Clark et al. 2002 hänvisar till att det finns positiva presentationer av rökare och en stor tolerans, men även raka motsatsen bland ungdomarna (5, 6). Särskilt icke-rökare pratar nedlåtande om rökare, och rökning kan fungera som ett skilljämärke som konstruerar en "vi mot dem"-mentalitet¹ (15-17). Det finns hänvisningar för att även manlighet och kvinnlighet förhandlas med hjälp av skilda könsideal och förväntningar kring tobaksbruk (6).

Dessutom finns tecken på att rökning och dess risker uppfattas som något som utvecklas i en process över tid (3, 5, 6). Detta kan leda till att risken bekräftas på generell nivå – kunskapen finns alltså – medan den kan ignoreras på individuell nivå (2). Ungdomarna presenterar sig som den hälsomedvetna generationen som förstår samhällets försök att avhålla ungdomarna från tobak. Svårigheterna beror dock på att beteenden tillhör tonå-

¹ Studieresultaten kan ses mot bakgrund av att den direkta, kvantitativa påverkan av den sociala omgivningen på ungdomarnas rökning ökar från grundskola till gymnasium medan den sociala reputationens påverkan visar sig vara mindre central, möjligen för att grupptryck är störst vid 14-års ålder, avtar mellan 14 och 18 år och sedan inte förändras så mycket. Det skulle alltså uppstå en tydlig skillnad mellan grund- och gymnasieelever.

rens natur (6). Tillförlitligt och respektfullt uppträdande vuxna anses fungera preventivt trots att vuxen-ungdom-relationer avtar i betydelse mellan 11 och 15 år (18). Skolor anses som särskild farliga områden med tanke på rökdebuten, nära relationer anses däremot som mest inflytelserika med hänsyn till att sluta röka (2, 3, 19).

Ungdomars uppfattningar av tobakspolicyer på skolan

Att lyda sådana regler som en tobakspolicy kan betecknas som rule compliance. Medan det finns några studier som undersöker samspelet mellan föräldrarna och barnen med hänsyn till rule compliance är det glest om sådana studier om (tobaks-)policyer på skolan. Utifrån befintliga föräldrastudier blir det tydligt att det är uppfattningen av hur berättigad en regel är och hur den blir sanktionerad som är avgörande för barnets rule compliance (20). Vuxnas och ungas regelförståelse kan vara väldigt skilda på grund av olika tolkningar av tydligheten av regelkommunikationen (21). För det tredje är högre grader av auktoritativ uppfostran (från både föräldrar och skolan) – som kännetecknas av föräldrars intresse för barnet, tydliga regler och att uppmuntra barnet att utveckla egna åsikter – kopplade till mindre tobaksanvändning bland barn som uppfostras så, i jämförelse med barn som uppfostras enligt laissez-faire-principen (19, 22).

Kvantitativa studier hänvisar till ett samband mellan uppfattningar av tobakspolicyer, upplevelser av rökning och det egna beteendet, då att själv "drabbas" av rökning verkar vara avgörande för ens uppfattning. Till exempel visade sig medvetenheten om statliga tobakspolicyer vara störst bland rökare och minst bland mottagliga ("susceptible") icke-rökare, medan stödet för tobakspolicyn var störst bland icke-mottagliga icke-rökare och minst bland rökare. Både medvetenhet och stöd påverkade sannolikheten att jobba mot rökning och var kopplade till variabler såsom rökningens uppfattade konsekvenser, upplevd utsträckning av rökning bland ungdomar och hur bra ungdomarna klarade av att vägra röka (7). Samband mellan ungdomarnas beteende, upplevelser och uppfattningar av en tobakspolicy bekräftas av en studie i high school-miljö där uppfattningarna om policyn varierade till exempel beroende på den egna statusen som (icke-)rökare, hur många ställen de hade sett rökare på och hur många problem de rapporterade kring rökning (23).

Några få kvalitativa studier som använde sig av fokusgrupper har ägnats åt elevernas uppfattningar av tobakspolicyer: En tobakstillåtande miljö väckte överraskning över att få ett tillfälle att röka på skolan och en känsla av att en rökruta kan hjälpa till att kontrollera elevers konsumtion av tobak. I den miljön kopplades skolans uppfattade likgiltighet mot tobaksbruk med en individuell oro och en preferens för en särskild stödjande lärare. Rökrutans uppfattades ha en försvarande påverkan på försök att sluta och blev kopplad till social isolering (24). Skolans attityd diskuterades i ytterligare två studier. Båda nämnde att en tobakspolicy kan ha motsatt effekt på grund av att personalen tolkar policyn olika, vilket antingen gör policyns genomdrivande oförutsägbar och därmed ineffektiv eller så kunde eleverna förutsäga personalens beteende och därmed utnyttja kunskapen för att kunna röka. I den första studien (5) kom även icke-rökande deltagare fram till att rökning är ett eget val som inte ska begränsas av en tobakspolicy. Argumentationen kopplades till respekt och pluralitet, men även till kraven att inte bli ofrivilligt påverkad av andras rökning och att den befintliga policyn skulle genomföras konsekvent. I den andra studien, där två skolor jämförs (25), visade det sig att just personalen på skolan med mer rökning använde sig av ett aktivare, mer bestämt genomdrivande av rökförbudet än personalen på skolan med mindre rökning. Resultatet förklarades ha samband med skolornas filosofi och generella sätt att handskas med eleverna. Detta kopplades till observationer att straff är ineffektivt för att reglera elevernas beteende

(26). Turner & Gordon uttrycker även behovet av mer forskning om ungdomars uppfattningar av tobakspolicyer för att kunna förstå hur de fungerar och hur de kan användas på ett icke-provocerande sätt (25).

Facit: Forskningsteamet ansluter sig till Turner & Gordons (2004) slutsats, att litteraturen avslöjar en stor brist på studier om elevernas uppfattningar av tobakspolicyer, särskilt sådana som granskar sammanhanget mellan uppfattningarna och ungdomarnas *rule compliance* (25). Då även elevernas uppfattningar av tobaksbruk och rökaren (snusaren) som dess symbol verkar spela roll här (5) kommer därför samtliga tre fokus att granskas inom den här studien. Turner & Gordons (2004) studie förstås även som en hänvisning till att en fallrekonstruktiv approach kan rekommenderas som undersöker varje skola som en fallenhet för att förstå hur mekanismerna i just den skolan samverkar för att skapa en viss syn på tobakspolicyn (25). Detta passar dessutom till interventionsstudiens ansats som går ut på att hitta skillnader mellan olika skolor.

Syfte

Delstudien syftar till att undersöka på vilket sätt – om något – det finns en skillnad på elevernas uppfattningar av tobak och tobakspolicyn mellan interventions- och kontrollskolor efter interventionen som kan hänvisas till interventionens effekt på kognitiv nivå.

Frågeställningar och tillvägagångssätt

Elevernas uppfattningar undersöks och presenteras i rapporten genom att rapporten svarar på tre frågor:

1. Vad är rökning respektive snusning?
2. Vem är rökaren respektive snusaren?
3. Hur ska rökning och snusning regleras på skolan?

Svaren på frågorna anger vilka ämnen som ungdomar behandlar i samband med tobak och tobakspolicyer (ämnesnivå) och hur diskussionerna blir påverkade av gruppdynamiska processer i interaktionen (interaktionsnivå). De olika delresultaten kommer att diskuteras i ljuset av skolornas olika miljöer för att kunna bedöma ungdomarnas rule compliance på respektive skola och därmed få en idé om tobakspolicyinterventionens eventuella effekt.

Teoretiska utgångspunkter

- En grundläggande verklighetsuppfattning som betonar interaktionistiska konstruktioner av verkligheten och som därmed tillåter antagandet att (delar av) den rådande uppfattningen av tobak och dess reglering på aktuell betraktad skola rekonstrueras inom fokusgruppen på ett representativt sätt för just denna skola (representativitet) (27).
- Kommunikationsteori som uppfattar en regel både som en saklig beskrivning av ett önskat beteende och som ett relationsutlåtande, då regeln alltid innebär en latent hierarki mellan de som får bestämma regler och de som förväntas följa dem (28). Medan det förstnämnda kallas för ämnesnivå, kallas det sistnämnda för relationsnivå. Därmed inkluderar *rule compliance* en dubbel "self-discipline" (Adams et al. 2000, s. 237) att både bete sig enligt regelns önskade beteende och enligt regelns implicita makthierarki, det vill säga att visa praktisk solidaritet med skolpersonalen, i synnerhet lärarna, som de makthavare som bestämmer regeln (29).
- Normkritik som ett poststrukturalistiskt synsätt på makt då den representeras och skapas genom (o)synliga regler som positionerar människor i en maktordning av typen "vi normala" och "de annorlunda andra" (30). Maktordningen speglas i vilka som är just detta "vi", vars medlemmar implicit får uppfattas och uppfattar sig själva att vara kallade som skolrepresentanter och därmed synliggör den latent hierarkin.
- En förståelse av ålder som något som görs i sociala samspel: "Ålder görs i interaktion med andra i olika situationer, utifrån och genom tolkning av kulturella normer, diskurser och föreställningar, som i sin tur definierar vad som karakteriserar olika ålderskategorier och livsfaser" (31). Förståelsen baserar sig på den interaktionistiska verklighetssynen. "Att göra ungdom" kännetecknas här i synnerhet av förväntningen

att utveckla en tilltagande autonomi under adolescensen (ungdomsår), till exempel nämner Oevermann (2004) tre specifika "karriärområde": yrkesliv, partnerskap/sexualitet och medborgarskap som bör kompletteras med hälsa som ett område av grundläggande betydelse (32, 33).

Metod för datainsamling, urval och analys

Kvalitativ studiedesign

En kvalitativ studiedesign används för att kunna fånga in ungdomarnas subjektiva uppfattningar av tobak och tobakspolicy i skolan eftersom den tillåter att kunna beskriva livsvärldar ur de agerande människornas egna perspektiv och på så sätt förankra analysen mer i deras verklighet än vad en kvantitativ analys brukar göra. Den kvalitativa ansatsen har fördelen att vara öppen för oförutsägbara tolkningar, att kunna hantera motsägelsefullhet i den sociala verkligheten samt att ha förmågan att "veckla ut" invecklade situationer med hjälp av ett detaljerat datamaterial och förståelseinriktade analysmetoder (34). Det passar till studiens explorativa inriktning som en konsekvens av bristen på tidigare liknande studier.

Den valda konstruktivistisk-hermeneutiska inriktningen på kvalitativ forskning möjliggör att kunna rekonstruera dels den sociala verkligheten med hänsyn till frågor såsom till exempel "hur förstås rökning?" (35), dels de latenta reglerna som bestämmer vilken specifik verklighetstolkning som finns i de olika fokusgrupperna. Fokusgrupperna som representerar en särskild skola ses som enskilda fall som representerar en viss social, giltig tolkning av verkligheten, det vill säga exempel på hur tobak och tobakspolicy i Sverige får uppfattas av gruppen "elever". Som sådana uppfyller de olika fallbeskrivningarna kravet för strukturgeneralisering som till skillnad från empirisk generalisering utgår från att fallen representerar det som är acceptabelt i samhället utan att kunna uttrycka hur kvantitativt spridda de olika accepterade tolkningarna är (36). På grund av studiens begränsade upplägg som en del i en interventionsstudie kan dock ingen teoretisk mättnad nås, så en översikt av samtliga tänkbara fall eller en regelrätt verklighetsförankrad teori kommer inte att kunna läggas fram.

Eftersom båda inriktningarna utgår från en förståelse av "verklighet" som en konstant pågående konstruktion i interaktion går det att kombinera, ett tillvägagångssätt som kan rekommenderas med hänsyn till inriktningarnas olika fokus (allmänna verklighetstolkningar, specifika latenta regler för att bygga just den verkligheten) som tillsammans utgör en omfattande bild av respektive social praktik i de olika betraktade skolorna. Att sammanfatta det hermeneutisk-strukturalistiska och konstruktivistiska synsättet i fallbeskrivningsform är därmed nödvändigt för att kunna möta studiens syfte om tobakspolicyns inflytande på konkreta elevgruppers uppfattningar och därmed interventionens kognitiva effektivitet. Här räcker det inte att enbart ta fram till exempel deskriptiva teman för att fånga in det särskilda i respektive skolas sociala praktik.

Urval och rekryteringsstrategi

Två skolor i interventionsgruppen och två skolor i kontrollgruppen valdes slumpmässigt ut av de totalt nio skolorna som deltar i projektet. Varje grupp inkluderade både en grund- och gymnasieskola så att även ålderseffekter kunde granskas. Elever i årskurs åtta på grundskola och årskurs två på gymnasium blev tillfrågade att delta. Senare utvidgades gruppen till årskurs nio respektive årskurs ett på grund av en bristande respons i de primära urvalsgrupperna.

Rekryteringen skedde på plats i skolorna och genomfördes av forskarteamet så att eleverna kunde bekanta sig med ämnet och personerna som höll i fokusgrupperna, vilket ansågs vara en fördel för att kunna bygga upp förtroende inför kommande samtal. Möten arrangerades med hjälp av kontaktpersonerna på de olika skolorna och gick ut på att knyta an delstudien till hela tobakspolicyprojektet, informera om den aktuella studiedelen och förmedla den stora betydelsen av elevernas åsikter för att kunna presentera en differentierad bild för uppdragsgivaren. Elever fick ett informationsblad och vid anmält intresse även en samtyckesblankett till föräldrarna som skulle skickas till ansvarig forskningshandläggare. I ett senare skede användes även sms-samtycke efter telefonkontakt med föräldrar eftersom blanketterna visade sig fungera dåligt i den åldersgruppen då de sällan skickades tillbaka.

Det var 41 elever som anmälde deltagarintresse, varav 26 upprätthöll intresset och därför valdes ut. Fokusgrupperna (FG) bestod i regel av både flickor och pojkar, i två fall av bara flickor. Eleverna var i åldrarna 14–15 respektive 16–18 år. Det siktades på att grupperna skulle bestå av fyra till sex personer. Storleken rekommenderas för ungdomliga diskussionsdeltagare och ett forskningsämne som kan uppfattas som något kontroversiellt, eftersom det då är särskilt viktigt att alla i gruppen känner sig bekväma och ges möjlighet att dela med sig av sina tankar (37). Samtalen hölls i skolorna och tog ca en timme var. Under samtalen blev det oftast tydligt vilka som rökte/snusade eller inte. Av etiska skäl avstod forskarteamet dock från att fråga deltagare direkt om deras tobaksbruk.

Tabell 1. Genomförda samtal per typ av skola

	Grundskola	Gymnasium
Kontroll-grupp	GrK: 1 samtal med 5 elever varav 3♀ från årskurs 9 och 2♂ från årskurs 8	GyK1: 2 elever i 1:a samtal 2♀ från årskurs 2
		GyK2: 4 elever i 2:a samtal 2♀ och 2♂ från årskurs 2
Interventionsgrupp	Gr-In1: 4 elever i 1:a samtal 2♀ och 2♂ från årskurs 8	Gy-In: 1 samtal med 7 elever 3♀ från årskurs 2 och 4♂ varav 2 från årskurs 1 och 2 från årskurs 2
	Gr-In2: 4 elever i 2:a samtal 4♀ varav 3 från årskurs 8 och 1 från årskurs 9	

Tabell 1. Förklaring av förkortningar: GrK= Grundskola kontrollgrupp, GyK=Gymnasium kontrollgrupp, Gr-In=Grundskola Interventionsgrupp, Gy-In= Gymnasium Interventionsgrupp

Målet var att kunna genomföra två samtal per skola. På grund av bristande intresse genomfördes i slutändan sex samtal, vilka delades upp på de olika skolorna enligt tabell 1, som även innehåller valda förkortningar, gruppstorlekarna och könsuppdelningen.

Datainsamling med hjälp av fokusgruppssamtal

Fokusgruppssamtal är en kvalitativ forskningsmetod som syftar till att utreda hur ett ämne diskuteras i grupp, det vill säga hur uppfattningar konstrueras på ett interaktivt sätt. På det viset kan både ämnesfrågor och interaktionistiska processer studeras eftersom deltagarna influeras av varandra och delar med sig av sina åsikter, tankar och värderingar kring diskussionsämnet. Interaktionen mellan deltagarna gör att de tillsammans kan få tankar som inte hade kommit upp vid enskilda samtal (37, 38).

Även närvarande var en samtalsmoderator och en assistent. Moderatoren ledde diskussionen med hjälp av frågor och aktivt lyssnande och såg till att alla kom till tals samt att respekt för olika åsikter värnades. Samtalet skedde som mest fokusgruppsdeltagarna emellan för att få med de interaktionistiska förhandlingarna kring ämnet. Assistenten såg till att inspelningen fungerade, observerade och tog anteckningar om turordningen under diskussionen för att underlätta transkriberingen. Inspelningen gjordes med hjälp av två mp3-spelare för att få en maximalt bra ljudkvalitet och minska risken för dataförlust.²

Vi använde oss av en frågeguide (bilaga 2) som följer en *questioning route*. Den leder från inledande frågor om uppfattningar av rökning/snusning via allmänna frågor om vuxnas åsikter på ungdomsrökning till frågor om tobakens roll på skolan, beskrivningar och bedömningar av befintliga regler på skolan och vilka regler ungdomarna själva som "expertpanel" skulle sätta. Frågelistan avslutas med frågor efter saknade ämnesaspekter och ett personligt facit av deltagarna över det som de ansåg var det viktigaste som har tagits upp under samtalet. På grund av studiens explorativa karaktär använde vi oss av en ostrukturerad samtalsvariant³ som tillät att anpassa frågeguiden till aktuella samtalsituationer för att kunna få ut maximala, även oförväntade informationer (37, 39-41).

Databearbetning och analys

Samtalen transkriberades manuellt ordagrant av forskningshandläggaren med hjälp av transkriberingsregler (se bilaga 1). För att kvalitetssäkra resultaten på språklig nivå granskades transkriberingen av en annan forskningshandläggare som har svenska som modersmål.

I analysen kombinerades vissa tekniker från en textuppbyggande (Grounded Theory, GT) och en sekventiell metod (objektiv hermeneutik, OH) för att kunna både noggrant beskriva de kategorier som framstod som avgörande för hur förståelser för tobak och tobakspolicy konstruerades (GT) och för att kunna se enligt vilka regler de enskilda fokusgrupperna kombinerade kategorierna och därmed konstruerade sin verklighet med hjälp av ämnena tobak och tobakspolicy (OH). Med kombinationen går det att rekonstruera de olika skolornas synsätt i form av fallbeskrivningar då båda metoderna fyller på den andras svaga sida. Den textuppbyggande delen använder sig av Charmaz ansats av Grounded Theory (2006) som en konstruktivistisk tolkning av Glaser och Strauss (1967) ursprungliga ansats (35, 42). Den utgår från att vi alltid konstruerar en vetenskaplig tolkning av verkligheten, inte "helt enkelt" upptäcker det som finns. På det viset är ansatsens idé mycket nära den här använda hermeneutiska approachen OH som rekonstruerar på vilket sätt det är meningsfullt och logiskt att bygga upp en social praktik (t ex ett samtalsförlopp i FG) på det sättet som det görs i datamaterialet (36). Att triangulera båda metoder är därför både möjligt och rådligt och innebär att använda sig av två olika praktiska analysstrategier:

Inspirationen från metoden GT enligt Charmaz (2006) består i att använda initial och focused coding samt kategorisering som "kondenseringsmetoder" av materialets innehåll. Forskaren börjar med att läsa igenom alla data för att bestämma de signifikanta och representativa delarna, som sedan kodas initialt med rad per rad-kodning, där olika

² Vid sidan om samtalen skrevs även korta memos om rekryterings- och samtalstillfällen.

³ I kvalitativ forskning kallas det vanligtvis för semistrukturerad intervju. Det ostrukturerade betonar här att kontrollen på intressanta aspekter av ämnet ligger helt på deltagarna, inte på moderatoren som i den strukturerade varianten även kontrollerar gruppdynamiken.

(i regel ungefär en rad långa) meningsenheter identifieras och kodas, det vill säga "rubriksätts" med hjälp av följande strategier:

- " Breaking the data up into their component parts or properties
- Defining the actions on which they rest
- Looking for tacit assumptions
- Explicating implicit actions and meanings
- Crystalizing the significance of the points
- Comparing data with data
- Identifying gaps in the data" (35).

Koderna hämtades alltså från materialet och fanns inte a priori. Sedan används fokuserad kodning för att bestämma de koder som är mest signifikanta och/eller frekventa i materialet. Dessa sorteras och sammanfattas inom olika kategorier. Kategoriernas dimensioner beskrivs i memos som vidareutvecklas till analysresultat. Hela datamaterialet läses under tiden igenom igen för att jämföra resultatet med materialet och på så sätt hitta nya dimensioner eller nya infallsvinklar på dimensionerna som tillåter att beskriva kategorierna ännu mer ingående.

Inspirationen från metoden OH enligt Oevermann (2002) består i att välja ut en speciell datasekvens⁴ som sedan går igenom meningsenhet efter meningsenhet (36). Till varje meningsenhet bildas så många hypoteser som möjligt om vilka latentia regler som styr textens uppbyggnad. De olika hypoteserna behöver uppfylla följande krav: att vara uttömmande, att vara realistiska samt att ta hänsyn till i princip allt som ordagrant sägs, det vill säga ta orden på allvar (43). Sedan bildas även hypoteser om hur nästa meningsenhet skulle vara utformad för att bekräfta en av de befintliga hypoteserna. Textens fortsättning avslöjas härnäst och på så sätt bekräftas vissa hypoteser medan andra faller bort så att i slutändan en hypotes återstår som beskriver den inre logiken av att bygga upp texten på det viset som gjordes. Detta är analysresultatet. OH används för att göra djupa fallbeskrivningar (fallrekonstruktion) som beskriver en fallspecifik uppsättning regler som tillsammans kallas för "fallstrukturens laglighet". Dessa regler bygger upp en fallspecifik egenlogisk realitet, den s.k. livspraktiken som yttrar sig i datamaterialet och därmed blir tillgänglig för analys. Livspraktiken uppfattas vara både ett enskilt fall, det vill säga speciellt, och samtidigt allmängiltigt eftersom dess existens förutsätter att fallet är socialt meningsfullt och accepterat. En avslutande genomgång av datamaterialet görs för att leta efter delar som kan ifrågasätta analysresultatet eftersom de reglerna som hittades för livspraktiken måste vara inkluderande och genomgående giltiga.

I både GT och OH används theoretical sampling som strategi för att välja ut analysrelevanta delar av datamaterialet: "The main purpose of theoretical sampling is to elaborate and refine the categories constituting your theory (...) by sampling to develop the properties of your category(ies) until no new properties emerge" (35). Medan detta i GT bygger ut kategorierna, betyder det i samband med OH att leta efter data som bekräftar eller utmanar de regler som redan har funnits i det specifika fallet.

Analysen av forskningsfrågeställning ett fokuserade mest på svaren på samtalsfrågorna "vad är rökning/snusning?". Huvudmaterialet för att besvara forskningsfrågeställning tre bestod av svaren på samtalsfrågan om de självuppsatta reglerna inom scenariot "expertpanel" samt om skolans aktuella regleringspraktik. Det resterande fokusgruppsmaterialet användes kompletterande. GT användes för att svara på den allmänna, deskriptiva delen av frågeställning ett samt frågeställning tre (ämnesnivå), medan OH fångade upp den fallinriktade delen av frågeställning ett samt frågeställning två

⁴ Datasekvenserna kan ha olika storlekar och väljs ut genom att läsa igenom hela materialet.

(interaktionsnivå). De två sätten att analysera frågeställningarna kopplas med hänsyn till fallens specifika utformning. I rapporten kommer analysresultatet att redovisas med hjälp av ett illustrerande citaturval.

I diskussionen kopplas alla tre frågeställningarnas resultat ihop, genom att fråga "vilken fallspecifik inre logik finns i alla separata delsvår om en skola?", för att kunna beskriva hur de olika elevgrupperna handskas med tobak och tobakspolicyn på varje skola som enskilt fall. Detta sätts i relation till skolornas organisationskultur som den presenteras på skolans webbsida och i kontakt under datainsamlingen. Därmed går det att jämföra de olika interventions- och kontrollskolorna och därmed att avgöra i vilken mån en tobakspolicyinriktad intervention kan leda till en relativ förändring av elevgruppens uppfattningar.

Etik

Platsen för samtalen var i skolans lokaler, ett rum valdes ut där man under hela samtalet kunde sitta ostört och där eleverna kände sig bekväma. Eleverna var väl informerade om studien, och informerat samtycke från förälder till omyndig elev samlades in antingen skriftligt före samtalet eller per sms i efterhand om eleven i fråga hade fått ett muntligt medgivande från föräldrarna vid samtalstillfälle. Innan samtalet påbörjades informerades deltagarna åter om att det var frivilligt att delta, att de hade rätt att avbryta sin medverkan när som helst samt om konfidentialitet. Elevernas eget samtycke spelades sedan in på band.

Det insamlade materialet från fokusgruppsamtalen förvarades i ett låst kassaskåp, så att ingen obehörig fick tillgång till materialet, och användes endast av forskare för forskningsändamål. Resultatet redovisas på gruppnivå, inte på individnivå. Eleverna och andra känsliga igenkännbara informationer avidentifieras i rapporten genom att välja ut "låtsasnamn" som dock i största möjliga mån bevarar namnets innebörd. Åtgärden syftar till att eventuella citat inte kommer att kunna kopplas till individ (anonymisering).

Resultat

I enlighet med adolescensfasens (ungdomsfasens) avgörande betydelse för identitetsformationen är ungdomarna väldigt självcentrerade, och svaren refererar till deras erfarenhetsvärld så som den speglas i både direkta, egna erfarenheter och indirekta erfarenheter av närstående (kompisar, familj).

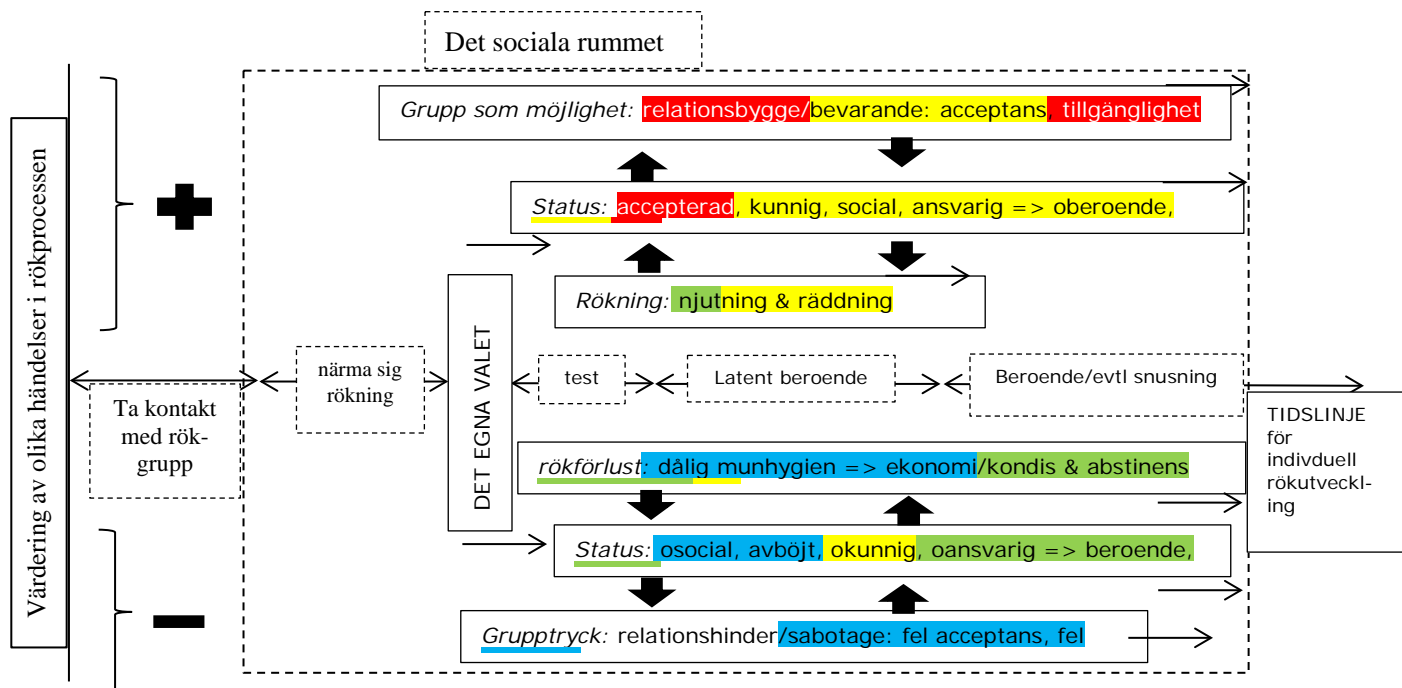
Vad är rökning respektive snusning?

Uppfattningar om tobak sätter den referensram vilken eleverna använder sig av i sina förhandlingar kring en tobakspolicy på skolan och ska därför belysas först.

Ämnesnivå: konstruktion av tobaksanvändning som individualiserande process

Rökning och snusning presenteras som processer som sker i ett socialt rum. De relevanta kategorierna i processen finns i både positiv och negativ utformning beroende på hur de bedöms. Inom denna ram förhandlas rökning i fokusgrupperna som ett redskap för att mer eller mindre kunna konstruera sig som autonom individ med hög status genom att använda sig av och påverka sitt sociala kapital och sitt personlig-materiella kapital⁵. Självkonstruktionen innebär även att avgränsa respektive närma sig både tobaksanvändning och tobaksanvändaren i form av en självpositionering. Bilden av snusning förblir däremot luddig i den meningen att snusning i regel tas upp som ett kontrastmedel för att förstärka bilden av rökning och är annars mest frånvarande i diskussionerna.

Figur 1: förmedlar en översikt över processen av hur rökning utvecklas över tid, dess möjliga konsekvenser samt huvuddragen i hur olika kategorier blev diskuterade i olika fokusgrupper (GrK = röd; Gr-In1&2 = blå; GyK1&2 = gul; Gy-In = grön).

Figur 1: Rökprocessen och ämnesfördelning

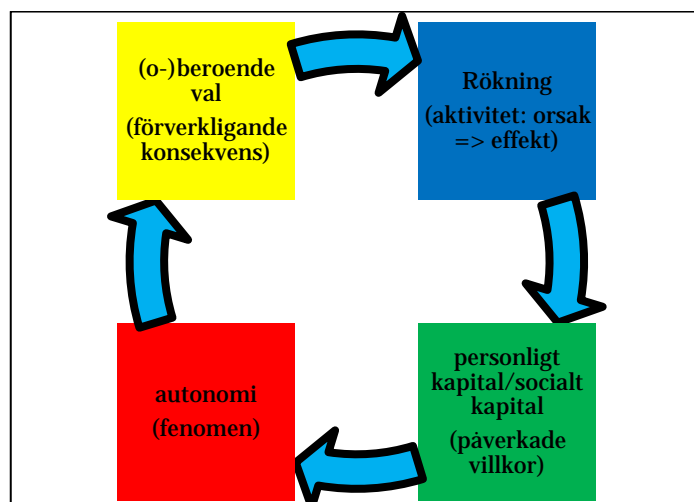
⁵ Begreppen är i vanliga fall självvalda utan särskild teoretisk koppling och illustrerar kärnan av en kategori/kod.

Innan upptagning av rökning sker antas individen ha kommit upp i en viss ålder och nått en viss utvecklingsnivå som anses vara en av de avgörande faktorerna för att kunna göra ett eget positivt bedömt val. Själva rökningen börjar med en "närmandefas" där individen kommer i kontakt med en rökande grupp och därmed in i en sfär där rökning kan upplevas som norm/måste eller möjlighet/tillfälle. I rökprocessens förlopp väljer individen så småningom att testa rökning. Till sist kommer individen in i ett manifest beroende med starka hälsovådliga konsekvenser, detta verkar i samtalen dock mest kopplat till vuxna. Därför antas en fas av latent beroende efter testfasen, det vill säga en tidsperiod där beroendet inte är uttalat men där vissa kroppsliga förändringar ändå är sannolika. Alla faser är rekonstruerade baserande på de benämnda kroppsliga konsekvenser som kan iakttas efter olika lång rökexposition. Faserna kan inta varierande tidsperioder.

Däremot inleds snusning varken med en närmandefas eller kopplat till ett val, tiden tills den sätter i gång är dock viktig eftersom snusning i vanligt fall kopplas till vuxenålder och anses för de flesta vara ovanlig ifall den snusande individen är ungdom. Inte heller testfasen omnämns, vilket kanske beror på att vuxna snusare anses redan ha genomgått en "tobakskarriär" där de bara byter spår från rökning till snusning. Sedan verkar snusning följas direkt av negativa kroppsliga konsekvenser. Snusning verkar således inte vara en process i sig utan mer en till fas i rökprocessen som därmed utökas till en sorts "tobakskarriär" i ungdomars ögon.

Fyra rökrelaterade kategorier kan skiljas åt: det sociala kapitalet, det personliga kapitalet, att vara (o-)beroende och det egna valet. Inspirerad av Strauss & Corbins kodningsparadigm (1990) kan deras relation beskrivas som en sorts orsakscirkel med rökningen som utgångs- och slutpunkt (44). De första två, "kapitalen", anses vara rökningens explicita konsekvenser som sätter villkoren för det centrala fenomenet som förhandlas konstant i fokusgrupperna: att vara (o-)beroende.⁶ En persons status som (o-)beroende förverkligas sedan i det här sammanhanget som ett eget (tobaks-)val som återigen lägger grunden för en persons tobaksanvändning.

Figur 2: Sammanhang mellan de fyra olika fenomenen

⁶ Det bekräftar konstruktionen av autonomi som adolescensens viktigaste utvecklingsuppgift (Oevermann 2004).

Det sociala kapitalet

Rökningens sociala dimension diskuteras i alla samtal och nämns ofta som första association. Den rökargrupp som beskrivs kopplas till den egna ungdomsgruppen och normaliseras genom att framställas som "socialt acceptera[d]" (GyK2). Rökning som gruppaktivitet bekräftas även genom snusning som motbild:

J: (...) alltså det [rökning] liksom är en sån umgängesgrej ofta såhär socialt medans typ snus, a vet inte, det är inte såhär (skratt i rösten)

L: inte såhär "ah ska vi stå och snusa tillsammans:" (...) "ska vi gå och ta en snus?", bara "vad?" (J: nej) (båda skrattar) (GrK)

Denna gruppaktivitet kan anses innehålla och förändra ett socialt kapital eftersom rökningen tydligt kan öka eller begränsa ens tillgång till sociala relationer. Kategorin dimensioneras med hänsyn till social närhet och distans i den meningen att social acceptans eller stigma/avböjande förhandlas, vilket har konsekvenser för rökarens status som kan höjas eller sänkas i förhållande till rökarens nätverk och den grupp som bedömer rökningen.

Att öka det sociala kapitalet: vinst

Relationsbyggande – att bli social

Att fråga om en cigarett presenteras som en beprövad och accepterad "conversation starter" (GrK) som tillåter en att komma in i ett gäng:

H: (...) om man vill passa in i en grupp, "oh dom där vill jag gärna umgås med", typ säg, (...) men typ så nu vill jag kanske skaffa några nya vänner, vad som helst, det kan vara att stå ute och röka men fine, jag ser att några går ut och röker, jag går och röker med dom (GyK2)

Att gå och röka med dem betyder att visa sig vara en av gruppen. Därmed bekräftas i och med cigarettfrågan att både den som frågar och den som blir tillfrågad inte bara räkar båda vara rökare, det vill säga dela ett ganska löst gemensamt intresse, utan uppmärksammas som en del av samma givande och hållbara gemenskap, en sorts stängt sällskap som bara den invigde (rökaren) får tillgång till: "ok, vi fattar grejen liksom, man får ögonkontakt, och där är det liksom" (GyK2). På det viset får båda sidor av kontakten uppmärksamhet och bekräftelsen av att vara ok, en känsla som refereras till som "snabb acceptans" (GyK2). Att vara en i gänget kan således betyda att vara någon över huvud taget och är därmed en identitetsstyrkande strategi där jaget bekräftas genom att vara en del av ett vi.

Relationsbevarande – att vara social

Att frågan om en cigg syftar till att ta kontakt med en grupp potentiella nya vänner hänvisar till att rökning fungerar som en relations- och därmed identitetsbevarande aktivitet med en beständig grupptillhörighet. Medan de rökrelaterade sociala relationerna blir permanenta styrks kontinuerligt identiteten som socialt accepterad person med hjälp av fortsatt samvaro med rökgruppen: "det är liksom en social grej att man röker och hänger med" (GrK).

Därutöver smittar så småningom gruppens tillskrivna identitet som "cool" (GrK) eller "tuff" av sig på sina medlemmar:

H: (...) man vill känna att sam-tillhörighet och den *tillhörigheten* med k- sina kompisar som står och röker och är jättetuffa, kanske man vill stå där och röka med om, och se lika tuff ut där (GyK2)

Att just frestelsen att få känna sig cool eller tuff presenteras som mest verksam för yngre ungdomar hänvisar till att deras popularitet beror på en förståelse av "att vara cool" som att vara trygg, oberoende, betydelsefull och någorlunda vuxen. I och med att man är med i "den rätta gruppen", en som har en viss pondus och får uppmärksamhet, maximeras även det egna ryktet, det sociala kapitalet ökar den personliga statusen och behöver därför bevaras som ett kapital man har permanent tillgång till. Den positiva ryktetillskrivningen övertygar inte alltid utomstående och en ambivalent bedömning finns även rökarna emellan, till exempel när avböjandet av ett cigg-erbjudande besvaras med beundran från rökande ungdomars sida (Gr-In1, Gy-In).

Att minska det sociala kapitalet: förlust

Relationsförhindrande – att vara oansvarig genom att påverka/skada andra

Här betraktas rökningens och snusningens påverkan på mer tillfälliga relationer och vardagliga sammanträffanden i regel med icke-tobaksanvändare. Tobaksanvändarna framstår som osociala i den meningen att de belastar andras välmående och hälsa: "man förstör för sin omgivning" (GrK). Detta kan uppfattas som indirekt relationsförhindrande då icke-användare bedömer både rökning och snusning som fränstötande och distanserar sig från användaren.

Generellt upplevs tobak först som störande när den inkräktar på den egna sfären och en må-bra-distans inte upprätthålls genom att det syns eller luktar så att "fräschhet" inte längre är givet:

K: ja, alltså jag tycker snusning är inte lika (.) alltså vidrigt som rökning tycker inte jag för jag tycker inte man känner samma lukt då är det mer, alltså där tycker jag är lite mer såhär det är lite mer fräschare men sen blir ju tänderna vidriga på personerna eh-och, nja, nej det är inte heller fräscht det är det inte alls (Gr-In2)

Snus uppmärksammas mest när det blir synligt som en sorts miljöbomb efter bruk som förstör antingen snusarens munhygien, genom att "det fräter på tänderna" och framkallar därmed "illamående" (Gr-In1) vid åsynen, eller förorenar skolans miljö, ett beteende som beskrivs som "omoget och (...) moraliskt fel" (GyK2). Konceptet "fräscht" förs ofta fram och verkar innehålla en förståelse av ett opåverkat och opåverkande yttre där allas presentation är "i ordning" så att ofrivilliga belastningar av utomstående kan uteslutas. Påverkan på miljön och människan beskriver dock indirekta, distanserade inflytanden, som dessutom inte riskerar någons hälsa utan mest kan uppfattas som en estetisk fråga. Därför upplevs snus som mer socialt acceptabelt och hänsynsfullt, särskilt i jämförelse med rökning.⁷

E: men jag tycker det är bättre att snusa för att liksom såhär då påverkar man inte omgivningen (H: m) typ små barn (F: m) medans du väntar på bussen det är jättemånga som står och röker och då får dom här små barnen in det dom har inte valt själva att få i sig rök eller nånting sånt utan det är vi som egentligen väljer åt dom för dom har inget val (GyK2)

⁷ Detta synsätt omvänds dock ifall den sociala kontakten blir mycket direktare: "man vill inte kyssa nån som snusar (alla skrattar) eh, det smakar tio gånger värre än om nån som röker"(GyK1).

För rökningen är det luftföroreningar som utgör andras belastning, både i form av rök som hälsovådande passiv rökning och i form av den lukt som kännetecknar rökaren efter rökningen. Denna "aura" fungerar som ett rökare-stigma eftersom den inte går att bli av med eller att ignorera samtidigt som den kan smitta av sig till "oskyldiga" icke-rökare som råkar stå bredvid en rökare. Som resultat kan icke-rökaren drabbas av misstanken att vara rökare och därmed risken av en statusminskning, till exempel hos föräldrarna: "(...) det som luktar från dom sätter sig liksom i mina kläder och det typ det luktar rök om mig när jag kommer hem från skolan" (Gr-In2). Detta kan uppfattas som en sorts "passiv stigmatisering" som bekräftar rökarens icke-sociala karaktär.

En till variant av att vara osocial är att "man drar in andra" (Gr-In1), speciellt i det att vara en dålig förebild för yngre/barn till exempel genom att röka framför dem.

Att bli ofrivilligt konfronterad med rökningens oundvikliga, hälsovådliga "avdunstningar" och med rökande människor som fungerar som motiverande förebilder samt med snusningens minskade "fräschhet" anses därmed som icke-vald påverkan. Att inskränka en annans självbestämmande uppfattas som en hänvisning till tobaksanvändarens sociala oförmåga, som hänsynslöshet och brist på socialt ansvar, en sorts intensifierat "dåligt uppförande" som ses som moraliskt fel. Beteendet resulterar i ett minskat socialt kapital i form av en bristande social acceptans samt minskade chanser till ett utökat antal och djup av sociala kontakter eftersom icke-rökare/icke-snusare reagerar med ett utökat avståndstagande för att återställa den passande sociala distansen. Därmed sänks även chansen till ett socialt modifierat beteende, vilket befäster den generella bedömningen av tobaksanvändaren som en osocial, icke-accepterad person.

Relationssaboterande – att vara oansvarig genom att påverka/skada sig själv

Här betraktas risken för en direkt minskning av rökarens sociala kapital som en sorts socialt självskadebeteende som kopplas till att vara oansvarig. Detta händer ofta inom ramen av befintliga relationer.

Som rökare kan en person bli osocial i det att satsa på fel grupp och därmed sabotera sitt eget socialt förankrade kapital då rökgruppen i sig uppfattas som lite asocial och oansvarig. Denna gruppanknytning till "fel umgängeskrets" (Gr-In2) gör personen socialt outhärdlig då rökningens belastade rykte smittas av på den enskilde och hänvisar till dennes brist på egenansvar och självkontroll. Rökaren blir alltså på sätt och viss osocial mot sig själv eftersom den minskar sin egen chans att uppfattas som socialt passande.

G: (...) om en kompis säger kom vi går och röker det är ju inte din kompis där (Gy-In)

Det kan även hända att rökare visar sig "osociala" i det att rökningen äventyrar deras liv och därmed även det sociala livet: "man vill inte se nån från släktet (...) försvinner bara för dom har rökt" (Gr-In2). Detta kan uppfattas som oansvarigt eftersom beteendet kan uppfattas som en inskränkning av det sociala livet av närstående, det vill säga osocialt i att drabba andra:

Som rökare kan en till och med bli asocial gentemot rökgruppen på grund av att föräldrarna kommer på en och stänger av en från alla sociala kontakter tills en har slutat röka. På det viset får rökning den paradoxala effekten att samtidigt knyta och sabotera sociala band. Därmed kan rökningen förlora hela sitt syfte och blir meningslös:

E: pappa blev så arg, han tog min dator, han tog mitt mobil, jag fick inte träffa kompisar, fick utgångsförbud så liksom, alltså han tog bort allt det sociala, så när jag gick ut och rökte så blev det aldrig nåt socialt igen heller, för jag kände

såhär det var inte lika skönt längre att ta en cigg (...) alltså jag slutade mest för att få vara med kompisar, för att det var ändå den-det sociala jag var ut efter inte själva ciggen (GyK2)

Som motsats till rökning som kontaktyta kan aktiviteten således även fungera som en social barrikad. Dessutom blir kopplingen mellan att vara beroende och att vara oansvarig en valid slutsats som hänvisar till rökarens bristande personlighet.

Det personlig-materiella kapitalet

Det personliga, materiella kapitalet beskriver individrelaterade konsekvenser av rökning och snusning som varierar över tid och rum i bemärkelsen den egna kroppen. Med hänsyn till dessa dimensioner kan tre olika rökningssrelaterade fenomen beskrivas medan snusning intar en vag specialroll som pekar mot dess mindre betydelse för ungdomar.

Rökning som njutning

Rökning som ren njutning och därmed oavbruten vinst är situerad här och nu. Det handlar om en emotionell upplevelse som antingen beskriver en atmosfär som helhet ("mysigt", Gy-In) – med sannolika kopplingar till det sociala kapitalet – eller fokuserar på de särskilda sinnesdimensionerna smak eller lukt som upplevs som "gott" (GyK1).

Som motsats till rökning förekommer inga beskrivningar av avnjutet snus. Detta kan vara en hänvisning till att snus anses mest vara ett instrument för något annat (t ex "att behärska sin manlighet" GyK2) än ett mål i sig.

Rökning som räddning

Här uppfattas rökningen fortfarande som njutning, om än i förhållande till ett annat tillstånd som presenteras som hotande eller belastande. Det kan handla om tillstånd av stress eller om ätstörningar, det vill säga tillstånd som i regel uppfattas som obehagliga och har en stark koppling till emotionella upplevelser trots sina konkreta kroppsliga konsekvenser. Rökningen begränsar den obehagliga upplevelsen, kan därför anses representera en räddning och betraktas som en emotionell vinst som uttrycks genom effektbeskrivningen "lugnar ner nerverna" (GyK1).

F: (...) jag vet [inandning] en som har-ehm bulimi, hon röker för att inte få: reflexer att vilja kräkas upp allting hon äter, ja visst, jag bara "shit ta ciggen, det är lugnt, rök hela paketet bara du liksom äter, och har kvar det där" [inandning] liksom det då är jag verkligen såhär "shit, du får (.) inga problem" (GyK2)

Det handlar dock inte längre om enbart välmående utan beskrivs som "jag mår ju bättre av att röka" (GyK2). Därmed blir rökning till en kortvarig explicit positivt värderad motåtgärd som ändå – på grund av dess ändamålsenlighet – innehåller ett moment av ambivalens. Det är just denna ambivalens som bär spår av förhoppningen att rökningen någon gång i framtiden inte längre vara behövlig samt tar över bedömningen att bli i längden "straffa[d] för den här njutningen" (GyK2). Även snusande kan bli konstruerat som räddning, nämligen som räddning från rökning. På det viset blir snus å ena sidan igen till rökningens motsats och en avskalad tobaksvariant som därmed å andra sidan bekräftar rökningens hälsofarlighet.

Rökning som förlust

Ett minskat kroppskapital: rökning som oundviklig kroppsförstörelse

Med hänsyn till tobakens personliga konsekvenser var faran för hälsoskador eller "ohälsa" (Gy-In) mest påtaglig i alla fokusgrupper. Känslan av att välla ohälsa, att rök-

ningen "[inte] är bra för kroppen" (GyK2) kan anses vara tilltagande ju längre personen exponeras för rökningen och ju mer icke-upphävbbara de kroppsliga konsekvenserna är.

Systematiskt sett verkar det finnas ett spektrum av tilltagande allvarliga, långvariga och internaliserade konsekvenser⁸ som räcker från de yttre tillfälliga (luft) över yttre långvariga (t ex dålig munhygien) sedan oföränderliga konsekvenser (t ex "rynkor i hela ansiktet", GyK2) och vidare över en organpåverkan å ena sidan (t ex "KOL och lungcancer", Gr-In1) och att komma in i ett kroppsligt-mentalt beroende ("får abstinensbesvär", Gy-In) å andra sidan till döden som rökningens yttersta konsekvens. Dessa konsekvenser konstateras som oundvikliga fakta, det vill säga tämligen rationellt, men får en negativ emotionell laddning genom att kopplas till slöseri av prestation och presentation. Att denna (potentiella) förlust angår ett fenomen som kan kallas för ens personliga kroppskapital hänvisas till genom associationen med en förstörelse av konditionen, kroppen eller livet eftersom verbet "att förstöra" implicerar att man går miste om någonting som fanns förut genom dåligt hushållande. På ett materiellt plan uppfattas därmed ens hälsa och välbefinnande alltid som beroende av rökningens påverkan varvid beroendet ökar med tilltagande kroppsliga konsekvenser och är fullständigt vid döden som en total förlust av oberoendet.

Om rökningen avböjs och uppfattas som oansvarig mot sig själv på ett personligt plan är dock olika för olika fokusgrupper. Här är det avgörande om gruppen godkänner "valfrihet", det vill säga ett val i kunskapens, förståelsens och den egna viljans tecken, som ett upphävande av beroendet som "neutraliserar" den kroppsliga faran i den meningen att valet accepteras och det inte längre tjasas om kroppsliga konsekvenser. Ansvarskonceptet som baserar på valfrihet kan således uppfattas som ett reflekterande ansvar där pro och kontraargument får vägas in i resonemanget, och svaret kan mycket väl bli ett "ja" till rökning. Som motsats till detta går ett undvikande ansvarskoncept ut på att enbart godkänna aktiviteter som ansvarsfullt som syftar till att förebygga eller avvisa hälsofaror. Förmågan att värna om sin prestations- och presentationspotential uppfattas här som ansvarsfullt mot sig själv.

Ett minskat ekonomiskt kapital: rökning som förlustaffär

Här beskriver icke-rökare rökarnas minskade ekonomiska kapital i enbart negativa termer. På ett materiellt plan är minskningen en konsekvens som framställs dels som onödigt då det kopplas till tv-sändningen "lyxfällan" (Gr-In1), dels som ett logiskt, skadligt "straff" (Gy-In) för att vara oproffsig med proffs fotbollsvärlden som referens.

På ett personligt plan hänvisar kategorin därmed till en avsaknad av kontroll- (Gr-In1) och prestationsförmåga (Gy-In) som tillskrivs rökare och som därmed framstår i båda fall som en personlighetsbrist på grund av de negativa associationerna med att hamna i en lyxfälla respektive att inte uppfylla jobbkrav. Från det här perspektivet på ekonomin är att röka därmed ännu ett tecken på en brist på ansvar utifrån det ovan nämnda undvikande ansvarskonceptet.

Att vara (o-)beroende

Individens autonomi, det vill säga utpräglingen av att vara (o-)beroende, kan uppfattas som en konsekvens av hur det sociala kapitalet och det personliga kapitalet är utformade och hur de fungerar ihop: "det beror väldigt mycket på alltså va-vad, vart man är, vem man är med o lite sådär" (GyK1). Denna kategori äger därmed en mer implicit karaktär i

⁸ Som motsats till rökningens beskrivs snusningens konsekvenser mest som ytliga och inte alls lika hälsovådliga.

och med att den förhandlas genom att väga av de olika kapitalsorterna som en sorts facit.

Enligt analysen innebär en lyckad självpresentation som oberoende en ansvarsdimension som rymmer både ett socialt ansvar – påtagligt i form av ett hänsynsfullt beteende som undviker en negativ påverkan på omgivningen – och ett personligt ansvar. I fokusgrupperna uppfattas ansvaret antingen som reflekterande eller undvikande ansvar. Statusen som självsäker och oberoende med godkänt ansvarstagande kopplas till personlig mognad. Detta blir tydligt ur ett utvecklingsperspektiv där ungdomar först i en viss ålder uppfattas vara kapabla till att ifrågasätta sociala påtryckningar med hjälp av personcentrerad kunskap:

E: ah, när man var liten tycker man bara att det är coolt och tänker "oh mina kompisar gör det", nu kanske du tänker "oh mina kompisar gör det, vill jag verkligen?" alltså man tänker efter lite mer än vad man gjorde än när man var yngre (.) tror jag (GyK2)

Därmed verkar den äkta självständiga individen vara mer benägen att visa ett rationellt, självsäkert och kontrollerat beteende än ett emotionellt, impulsstyrt sådant, oavsett eller på grund av sitt sociala nätverk. Detta fungerar identitetsstyrkande.

Det egna valet

Den socialt oberoende positionen förhandlas mest i samband med valet att antingen börja/fortsätta eller att avstå från rökning som en skärningspunkt mellan det materiell-personliga och det sociala kapitalet i respektive fokusgrupp. Valets centrala karaktär blir även tydligt ifall man till exempel blir ofrivilligt utsatt för rök eftersom graden av acceptans förrökning beror på kopplingen till att kunna förverkliga sin egen vilja:

E: du menar alltså att rökarna ändå, äh-äh-m respekterar dom som inte röker (P: äh, ja, exakt det) så att inte dom behöver den här röken som med små barn alltså att man får välja själv "vill jag ha rök eller inte?" (GyK2)

Därmed präglas valet av vilken sorts vilja som finns bakom en persons motivation att antingen röka eller inte röka. Det är vilja som personlighetsaspekt som här möjliggör att kunna utnyttja alla andra både personliga och sociala kapaciteter.

Angående det sociala kapitalet bedöms valet utifrån frivilligheten i vad som motiverar rökning: Å ena sidan spektret anpassas ungdomar till grupptryck och å andra sidan vill de själva prova baserade på gruppen som ett utrymme med olika sociala och tobaksrelaterade handlingsmöjligheter:

E: (...) jag hävdar att det är ens eget val om man vill börja röka eller inte och komma det vill prova o liksom att pröva röka eller inte, eh:, jag: har själv låt bli att röka jag har aldrig rökt i hela mitt liv, eh, och ändå så har jag väldigt, väldigt mycket kompisar runt omkring mig som eh, röker (.) så att, det bero väl lite på (...) (M: på vadå?) nej, men alltså i allmänhet jag skulle säga att beror väldigt, väldigt mycket på, eh, alltså vilka grupper och så man hänger med (GyK1)

Angående det personliga kapitalet så spänner sig spektret från medvetenhet, det vill säga att kunna och förstå hur tobak påverkar ens prestations- och presentationspotential, över en brist på förståelse och medvetenhet till förnekelse av vetenskapen om tobakens påverkan på grund av en bristande självkänsla. Viljan att förverkliga det personliga ansvaret kan utmanas, men även främjas av oaccepterande/accepterande sociala kontexter. På så sätt kopplar viljan det personliga och sociala ansvaret till varandra.

Det är påfallande att en förståelse av valet som ett neutralt eller positivt värderat *tillval* av rökning sker i de grupper som accepterar rökning som en valid möjlighet att utöka sitt sociala kapital, det vill säga en bra och rimligt chans att "skaffa nya vänner" (GyK2). Här väljs rökningen i medvetenhet om "vilka risker som finns" (GyK1) och därmed trots deras existens med ett reflekterande ansvar i botten. Inställningen är "jag kan inte döma dig för [ditt val]" (GrK), underförstått att konsekvenserna är bekanta.

I de fall där valet däremot uppfattas som ett *bortval* av rökningen, det vill säga någonting som är "bara helt onödigt att man ens tänker att man ska prova" (Gr-In2) eller snarast skulle sluta med, poängteras särskilt vikten av ens vilja att förverkliga sitt undvikande ansvar och sin kunskap om de negativa konsekvenserna, medan det sociala inflytandet presenteras antingen som påtryckning eller som någonting som bara ska tas på allvar när den stödjer ett undvikande förhållningssätt:

M⁹: så det är ett-ett eget val att prova?

J: ja, det tror jag

C: eller valt att hålla sig ifrån det helt, alltså man får välja precis helt själv tycker jag kompisarna ska inte kunna att påverka där eller alltså om det, om nån känner att den är sugen på röka alltså, då känner jag att jag gör liksom/ då försöker jag verkligen att övertala att inte göra det, då tycker jag, då kanske man ska lyssna lite på sin omgivning men att/ alltså det blir tvärtom där om man vill börja röka så kanske man ska lyssna på dom andra som säger att det är dåligt och om man inte vill så kommer att lyssna på sig själv än dom som säger att man ska börja liksom, förstår vad jag menar? (skratt i röst), ah, så det är lite blandat där (Gr-In1)

Medan alltså kunskapsförståelsen presenterar rökning i båda fall som en fara för den personliga presentations- och prestationspotentialen, skiljer synen på det sociala kapitalet de två bedömningssätten åt. Antingen uppfattas ett socialt anknytningsbehov som rättfärdigat, då finns valfriheten samt ett reflekterande ansvarstagande och rökningen kan accepteras om den sker på ett ansvarsfullt, det vill säga hänsynsfullt, sätt. Här sitter oberoendet i medvetenheten, valfriheten och förverkligandet. Om det sociala behovet inte accepteras hänvisar rökningen däremot till en dubbel personlig brist på egenansvar och viljestyrka. Valfriheten må då finnas i teorin men eftersom inga accepterade argument existerar som talar för rökningen finns egentligen inget val. Att visa sig oberoende betyder här att underkasta sig normen att vara rökfri och prestera ett undvikande ansvar. I båda fall kan följaktligen konstateras att det är ett villkorat oberoende som begränsas antingen av eventuella personlig-materiella potentialrelaterade konsekvenser eller av ett inskränkt socialt handlingsutrymme.

Snusning däremot tematiseras inte i samband med "val" och fungerar således dåligt som ett identitetsstyrkande moment just för ungdomarnas autonomikonstruktion eftersom den uppfattas mest som en hänvisning till beroendet. Detta beroende verkar oftast¹⁰ innebära att fastna inte bara i tobak utan även i livet och därmed på ett visst sätt representera att vara för vuxen i förtid och gå miste om ungdomstidens möjligheter:

J: jag tänker mig äldre folk snusar, ja, för när man är yngre så kanske ja, som sagt, tycker det är mer äckligt, kanske såna som har rökt eller som börjar snusa (...)

E: (...) när dom är i vår ålder [snusar]ä, då tänker man liksom "oj, redan" (Gr-In1)

⁹ M betecknar alltid moderatorm.

¹⁰ Ett alternativt synsätt berör snus som kopplad till "hockeykillar" men även här utan förekomst av val.

Interaktionsnivå: konstruera samsyn i fokusgruppen genom att definiera rökning och snusning

Frågan om associationer kring ordet "rökning" och "snusning" ställdes som den första frågan i varje fokusgrupp. Därmed intar den en särskilt avgörande position i den gruppdynamiska processen som äger rum i fokusgrupper. På ett interaktionistiskt plan konstituerar fokusgruppen sig själv som en grupp genom att hitta en konsensus kring tobak. Konsensus kan här även betyda att gruppmedlemmarna "agree to disagree". Det vill säga här bestäms vilka positioner och vilket handlingsutrymme de enskilda gruppmedlemmarna kan inta och ha under hela diskussionen i enlighet med den rådande gruppsamsynen. Samtidigt avgör den latent, ibland i beskrivningar dolda, bedömningen av tobaksbruk en synvinkel på ämnet som kommer att genomsyra hela diskussionen och är grundläggande för de uppfattningarna gruppen får och kommer att yttra.

Rökning som VILLKORAT OK på kontrollgymnasium

På kontrollgymnasiet visar åsikterna i båda genomförda fokusgrupper GyK1 och GyK2 åt samma håll:

- a) Det finns en tendens till att beskriva rökning och snusning på ett avdramatiserande eller t.o.m. bejakande sätt. Den förmedlade bedömningen verkar således neutral till positiv.

Detta syns i och med att ord med en tydligt nedvärderande, moraliserande laddning som "äcklig" eller "dålig" inte förekommer som en generell beskrivning av tobak samt att kritik framförs på ett relativt respekterande eller distanserat verkande sätt. Ett exempel för detta är yngre rökande ungdomar som betecknas (delvis som skämt) som "ouppfostrade" och därmed inte mogna nog att fatta ett informerat beslut. Samtidigt innebär beteckningen "ouppfostrade" en potential till förändring och visar att det inte är något fel på "de yngre" i sig, det vill säga på deras personlighet eller moraliska kapacitet. Dessutom tas entydligt positiva konsekvenser av rökning som räddning upp utan att de blir direkt motsagda och därmed upphävda av negativa konsekvenser. Detta visar att de anses vara giltiga tolkningar av tobakens verkan, till exempel i följande citat:

E: ah för det är jättemånga av mina kompisar som sagt det just att man blir lugnare och jag tror det kan vara alltså därför att om man är i en stressig skolmiljö och stressar sönder (...) liksom då man stressar sig till den punkten, då är det väl inte så konstigt ändå att man tar liksom, att man går ut, tar en cigg och lugnar ner nerverna äh istället/

C: man får andas lite liksom och koll på läget (GyK1)

Eftersom GyK1 består av en övertygad rökare och en kompis till många rökare så är den gruppen mer inne på ämnet "respektera våra val" och har ett tydligt direkt eller indirekt solidariserande pro-rök-budskap. Däremot innehåller GyK2 mest före detta rökare så att diskussionen baserar på inställningen "dom som röker 'ok, fine, no problem', vi-vi bryr oss inte" och diskuterar villkoren för rökning och snusning på ett neutralare sätt. Båda grupperna kompletterar varandra på så sätt att kraven på respekt och på "den goda rökningen" vilar på samma bas: ett moget val. Trots olika fokus förmedlar därmed båda grupper ett villkorat godkännande av rökning och snusning så att slutsatsen kan dras att det råder en neutral-positiv inställning till tobak i kontrollgymnasiets elevgrupp. Detta främjar en solidarisk inställning rökande och ej eller inte längre rökande elever emellan som blir till exempel tydligt när P förklarar "jag står på hennes [elevens] sida" då en lärare försökte övertyga en rökande elev att sluta.

- b) Det konstruerar bilden av en socialt situerad individ med "eget ansvar" (GyK2) och som i slutändan gör ett "eget val" (GyK1) som borde respekteras.

Godkännandet av rökning speglas på ämnesnivå i det att gruppen både godkänner existensen av rökningens relationsbyggande och relationsbevarande kapacitet samt rökning som njutning och räddning. Här förespråkas ett reflekterande ansvar. Gruppen själv bekräftar kraven att vara medveten och kunnig genom att påminna om rökningens dödliga och hälsoskadliga konsekvenser, dock antingen i det rökningens livsförstörande kapacitet konstateras eller på ett absurt överdrivet sätt som tar udden av kapaciteten. Detta presenterar rökbeslutet som ett tillval som kan och får gå med social vinst. Att fokusera på den socialt situerade, dock egenansvariga individen antyds som ett avgörande perspektiv i denna skola.

M: om ni hör ordet rökning, (...) vad tänker ni på?

H: när jag hör ordet rökning?

F: ja men såhär socialt

E: m, ser det som en social roll att vara rökare

P: bra början på utplaningen av mänskligheten (alla skrattar) (...)

H: ja alltså när jag hör ordet rökning jag tycker också det där lite socialt, många gör de, men: samtidigt tycker jag också (...) det är många som är beroende och det är ju också ett problem speciellt för dom som är yngre och väldigt okunniga (...) samtidigt tycker jag att det är väl ok att röka med tanke på att det är ens eget ansvar (GyK2)

Rökning som DÅLIGT på interventionsgymnasium

På interventionsgymnasiet belyser inledningssekvensen ett starkt bedömande och icke-respektfullt förhållningssätt med en stark tobakavböjande hållning samt en tendens till att använda sig av konkreta, beskrivbara referenser och rationellt verkande argument för att diskutera ämnet:

M: när ni hör ordet rökning, vad tänker ni på?

B: cigaretter

W: tänker på lungor

E: ohälsa (...)

B: dålig kondis, ja (.)

M: några andra, idéer? (tjejerna skrattar, några oförståeliga ord)

G: ah, det är typ det-, alltså jag tror inte att nån tycker det är nåt bra här inne, nej alltså

S: jo

B: ja? vad är det som är så b-?(...)

S: ja, jag röker så jag tycker väl det är mysigt (frågande) eller jag vet inte (skratt i rösten)

B: aha

M: ah, alltså det är helt ok att tycka, som sagt, det är inget farligt

- a) I interaktionen framställs tobak på ett sätt som "dåligt" så att det tyder på ett personlighetsfel.

Detta blir synligt i inledningssekvensen då de första associationerna sammanfattas som en koppling mellan rökning och "inte (...) nåt bra". Slutsatsen ifrågasätts utan att bedömningen "mysigt" lyckas presenteras på ett övertygande sätt, och en kort debatt uppstår. Minidebatten förs i ganska forcerat tonläge med hjälp av en attackfråga och avslutas med ett nedlåtande yttrande som framkallar moderatorns intervention för att lugna

ner deltagarna och atmosfären. Här verkar en projicering antydast då den dåliga rökningen och den dåliga argumentationen överförs till en bedömning av den rökande och rökning bejakande personen S som resulterar i att även den uppfattas som dålig och därmed får behandlas på ett icke-respektfullt sätt, det vill säga angripas personligt. Dessutom hänvisar detta till ett rådande argumentationssätt som är mer rationellt-konkret orienterat, inte emotionellt upplagt. Avböjandet av rökningen (och med lite mindre emfas även snusningen) är även påtagligt när "språkröret"¹¹ G associerar "bara negativa saker" med rökningen och då får skjuts av andra gruppmedlemmar som levererar godkända exempel som "ohälsa" eller "man luktar inte så gott" samt själv bidrar med "konditionen förstörs". Detta bedömande ordval tyder på och främjar det forcerade tonläget som även under andra delar av samtalet består och framkallar ett lugnande ingripande till från moderatorns sida. Eftersom samtalet är det enda där moderatoren blev tvungen att ingripa och påminna om respekt inför andra åsikter talar även det för en tydligt delad bedömning av tobak som dåligt, som påminner om ett moraliskt fel, och utmynnar i en känsla av överlägsenhet med minskat respekt inför ett bejakande synsätt som följd. Här bidrar även "åiktssatelliten" S till att göra avböjandet enklare genom att inte leverera giltiga motargument och därmed positionera sig utanför gruppen och således förena den ännu mer i diskussionen mot henne.

- b) Det konstruerar skall-kravet av att vara en socialt isolerad individ som grundar sina aktiviteter enbart på egen vilja, inte på sin sociala omgivning.

Redan i inledningssekvensen är det dessutom påfallande att de första associationerna innehåller bara konkreta ting, varav B:s första och andra yttrande ("cigaretter", följt av "dålig kondis") nästan kan uppfattas som att knyta ett samband mellan orsak och verkan. Att dessa av G så kallade "negativa saker" representerar en bedömning av rökningens konkreta konsekvenser som dåliga bekräftas på ämnesnivå då det refereras till beroenderelaterade fysiologiska, psykologiska och ekonomiska försämringar som innebär en förlust av personlig prestationspotential. Samtalsgruppen presenterar följaktligen ett undvikande ansvarskoncept, en förståelse av det egna valet som bortval och en syn på social påverkan som grupstryck – som ska mötas enligt insikten att det är "smartare då att byta umgänge". Det sociala kapitalet tas nästan inte alls upp och då bara i relations-saboterande eller relationsförhindrande form. Slutsatsen kan dras att individen och dess egen vilja anses ha en avgörande roll i samband med tobak i denna elevgrupp medan det sociala inte representerar en meningsfull eller stödjande referensram:

G: men egentligen kan man inte göra så mycket faktiskt, alltså föräldrarna eller sk- eller skolan eller lärarn, det handlar om, alltså, m, det handlar om alltså, en själv förstår du, dom måste själva vilja sluta

Rökning som VANLIGT på kontrollgrundskola

På kontrollgrundskolan förhandlas rökverket som en representation av tillhörighet och normalitet. Här kan två trender skiljas åt:

- a) Fokusgruppen diskuterar tobak i termer av "inte vanligt" eller "vanligt", det vill säga på ett väldigt neutralt sätt som verkar avdramatiserande och normaliserande.

Cigaretter respektive vattenpipa representerar de första associationerna och framställs som "vanlig, inom citationstecken, rökning" och "en del av vardagen nuförtiden". Samtidigt saknas ord som "äcklig" eller "dålig", och ämnet hälsoskador nämns inte alls i inled-

¹¹ Positionen "språkrör" eller "ordförande" betecknar en person som (re-)presenterar den åsikt som majoriteten i gruppen har, som motsats till "åiktssatelliten" som (re-)presenterar en minoritetsåsikt.

ningssekvensen där bilder av rökning och snusning direkt efterfrågas. Även diskussionen om hur "gruppsyck" bör uppfattas blir ganska kort och lågmäld i och med att den första tolkningen av tryck som tvång ersätts av en som presenterar gruppen som testtillfälle där ens rökintresse blir normaliserat och avdramatiserat med hjälp av ett majoritetsvotum som ändå inte tvingar fram någonting:

K: nej, nej jag tänkte, jag, alltså jag tror inte att, alltså personligt att det är så här, gruppsyck på det sättet att folk säger till dig (J: nej) att du ska, utan det är så här att, jättemånga gör det alltså inte alla så, men ändå, och då är det så här att om alla gör det, så känner man "och varför ska inte jag?" (skratt i röstent)

Även där en viss situation presenteras på ett lite förlöjligande, absurt sätt riktas detta förlöjligande mot att använda ett föremål i ett visst sammanhang, inte mot en person. Därmed respekteras även alla närvarandes åsikter som tillåter en vanlighetsförhandling kring cigaretter och vattenpipa som inte sårar någon deltagare.

J: för det är vanligare att man ser människor in public som, står och röker (L: åh) istället för dom har inte med sig en vattenpipa ute och bara "nu ska jag gå och röka"

Allt detta hänvisar till en tämligen neutral, nästan distanserat verkande framtoning av tobaksämnet som avdramatiserar samtalsatmosfären och kulminerar i utlåtandet: "jag säger om nån röker att, det är inte bra men, det är ditt val så att, jag kan inte döma dig för det". Därmed lyckas deltagarna med att presentera en öppen attityd mot rökare samtidigt som de ändå tydligt markerar att de själva inte tycker om rökning.

Just anknytningen till deltagarnas vardag verkar normaliserande med hänsyn till rökning bland ungdomar, en tendens som tillåter även solidariserande tendenser under samtals fortsättning, tendenser som förstärks av att rökning diskuteras i linje med alkohol. Kopplingen möjliggör ett perspektivövertagande med hänsyn till hur skolpersonalen uppfyller sin reglerande roll genom att överskrida sin befogenhet och blanda sig i någonting som de inte borde lägga sig i:

J: (...) ok, nu kommer vad jag menar (...) dom brukar säga "ah-när det är utanför skolan gäller det inte oss", men plötsligt gäller det dom (...) jag har ju själv varit med om det, åh nyligen-nyligen, några månader sen, då: vi: utanför skolan hade gjort nånting, åh inte rökning då eller: tobak, utan alkoholrelaterad och, så hade skolan fått reda på det, och det var utanför skolan det var på en helg och det var inte i närheten av skolan överhuvudtaget, men dom valde ändå att, ta ett samtal med oss och hotas med att ringa våra föräldrar, så-åh, det kändes lite, "va-va-vad har ni med saken att göra egentligen?"

Här verkar deltagaren nästan identifiera sig med rökarnas sida och motsätter sig ett vuxet inflytande som upplevs som egenmäktigt, det vill säga där "dom [lärarna] välja själva (...) vad-vad som är viktigt i ens [dvs en elevs] privat-liv". Solidariteten gäller därmed rökarens försök till självbestämmande som även detta hänvisar till autonomi som avgörande ämne.

- b) Förhandlingarna av den egna sociala tillhörigheten i samband med det som uppfattas som "vanligt rökverk" konstruerar personer som socialt orienterade, inte isolerade individer.

Från början bildas två parter: Medan tjejerna förespråkar cigaretter står de två killarna för vattenpipa. Diskussionen kretsar kring användarvänlighet och funktionalitet, men

visar sig i slutändan vara kopplad till förhandling av "kulturen", någonting som även förankras i den lokala miljön i stadsdelen där de bor.

K: men jag tror att det beror lite på kulturen också, eller alltså typ i Turkiet, jag har såhär släkt i alla fall, men då alltså, här, är det många där det [röka vattenpipa] är kanske inte lika vanligt att man, alltså det är inte såhär självklart men typ som ah i stadsdel A_alltså det är liksom mer, alltså, liksom det är flera, som (J: gör det) alltså det är liksom e-i-j-just i Sverige är det kanske inte så stor kulturer om man säger men i andra länder så kan det vara mer såhär, självklar alltså, att det är såhär, det är inte lika såhär komplicerat på nåt sätt

Mellan det första utlåtandet – "Jag tänker på cigaretter (...) vanliga cigaretter" – och det sista utlåtandet – "det är inte så många svenskar som: röker vattenpipa, tror jag, i alla fall i jämförelse med många ah, invandrare (...) så ah, det är fler svenskar som, röker cigaretter i såna fall" – bildas en parentes i inledningssekvensen som hänvisar till att cigarettförespråkarna (tjejerna) verkar starkare förankrade i en uppfattad svensk "majoritetskultur" medan vattenpipstalesmännen (killarna) verkar identifieras mer med migrationsbakgrunden. Diskussionen om vilket rökverk som får uppfattas som vanligt verkar alltså egentligen förhandla vem som uppfattar sig själv som svensk eller som invandrare. På det interaktionella planet verkar detta fungera som ett sätt att avgöra vilka som får tolkningsföreträdet som "majoritetskulturens röst" eftersom tjejerna hävdar sig från början och i ökad utsträckning även i fortsättningen under merparten av samtalstiden.

Denna starka betoning på det relationsbyggande och relationsbevarande sociala kapitalet och på gruppen som möjlighet speglas även på ämnesnivå, där hälsovådliga konsekvenser bara spelar en mycket liten roll samtidigt som gemenskapen definieras och byggs upp genom rökning.

K: (...) det är typ lätt att liksom pratar med (fniss) nån, alltså det är ett sätt att ta kontakt med nån för då har man nåt typ gemensamt och då är det lättare att få igång typ, och man pratar med nån liksom

L: ja, och man frågar om cigg, så får man kontakt och då blir man, lite, social (GrK)

Rökning presenteras här som ett tillval och dess legitimitet beror på kunskap och medvetenhet, det vill säga en reflekterande ansvarsuppfattning, men kopplas nästan aldrig bort från sociala villkor. Bilden av personen som därmed konstrueras i denna fokusgrupp är den av en primärt socialt orienterad varelse vars individualitet byggs upp i permanent utbyte med dess sociala omgivning.

Rökning som ÄCKLIGT på interventionsgrundskola

På interventionsgrundskolan rymmer de två genomförda fokusgrupperna ett gemensamt drag som förstärks i den andra gruppen genom en ännu större känsloladdning:

- a) Eleverna uttrycker en tydlig avsky för både rökning och snusning genom att flerfaldigt öppet bedöma beteenden som negativa utan att lägga lika mycket vikt på beskrivningar som kunde uppfattas som neutrala.

Uppfattningen kopplas till bedömningar som skadligt eller fränstötande vari den sistnämnda yttras först i båda grupper och verkar därför mest framstående och angelägen att dela med sig av. Detta i det närmaste fysiskt verkande äckel yttras i båda fokusgrupper så att en avböjande konsensus skolrepresentanterna emellan kan antas som speglar en djupgående känsloreaktion. Det blir uppenbart att det handlar om en äkta överenskommelse när den enda neutrala hållningen – "jag ser inget negativt eller positivt med det" – snabbt blir osynlig även i Gr-In1 med sin från början någorlunda mindre starkt

utpräglade konsensus. Personen knyter i stället an till den avböjande bedömningen genom att beskriva snus i ungdomarnas namn som "mer äckligt" och därmed solidarisera sig med resten av fokusgruppen genom att använda sig av det begrepp som bäst speglar den gemensamma tolkningen av tobak. Samtidigt tar den person över rollen som "ordförande" som spontant och direkt började med den utpräglat negativa bedömningen: "usch". De två följande citaten visar båda gruppernas avvisande av rökning (Gr-In1) och snusning (Gr-In2):

M: När ni hör ordet rökning, vad tänker ni på?

H: äckligt, tänker jag på

K: skadligt

F: åh, det är väl mest där det v-vidrigt alltså jag tycker direkt att det är vidrigt

J: cancer tänker jag på (Gr-In2)

M: mm, om ni då tänker på snusning, vad tänker ni på, när ni hör ordet snusning?

O: ännu äckligare typ, det stinker ännu mer

E: åh, man blir illamående på tanken (Gr-In1)

Det negativa sättet att diskutera rökning och snusning speglas även på ämnesnivå då negativa konsekvenser angående det kroppsliga kapitalet är centrala men även en negativ ekonomisk påverkan nämns, ett undvikande ansvarskoncept betonas och valet presenteras som bortval.

b) Ett individkoncept presenteras där personen anses vara socialt determinerad.

Känsloladdningen utökas genom en personlig berördhet i en av fokusgrupperna (Gr-In2). Här uppträder även känslor av bestörtning, förtvivlan, sorg och vrede som fördjupar den ovan beskrivna avskyn, minskar tobakens attraktion ännu mer och kopplar rökningen till sin sociala kapacitet. Å ena sidan beskrivs rökningen som en icke-påverkbar familjesjukdom och en frestelse som många i slakten har fallit för, å andra sidan som en social ryktessmitta och ett hot som eleven oskyldigt drabbas av i samband med föräldrar. Föräldrar/familj införs därmed som relevant referensram. De två exemplen framhäver en generell tendens på interventionsgrundskolan. Båda gruppernas sätt att diskutera tobak i inledningssekvenserna speglar en fokus på negativa konsekvenser som rökaren/snusaren "utstrålar" så att rökning och snusning drabbar även utomstående personer, oberoende om det nu handlar om att bli potentiellt misstagen för rökare eller illamående av anblicken av en snusares tänder. Just att själv bli drabbad i olika sociala sammanhang förstärker avböjandet av tobak som socialt oacceptabelt samtidigt som den är oundviklig – precis som lukten som "stinker rök i hela skolan" (Gr-In1). Att vara socialt utsatt för rökning och snusning bestämmer hur tobak uppfattas.

Detta speglas även på ämnesnivån där de relationsförhindrande och relationssaboterande, stigmatiserande, delarna av det sociala kapitalet betonas samtidigt som grupptryck framställs som avgörande för valet att börja röka. I slutändan framstår då social utsatthet som centralt för tobaksanvändning, och en människosyn presenteras som betraktar personen som främst socialt determinerad, det vill säga det sociala sätter en distinkt ram för individuella beslut.

Vem är rökaren respektive snusaren?

I det här avsnittet belyses stereotypa bilder av rökare/snusare samt sociala positioneringar som äger rum i förhållande till dessa bilder och som utökar förhandlingarna av det sociala kapitalet. I stället för att titta på det sociala kapitalet som någonting som utveck-

las som en konsekvens av tobaksanvändning granskas den sociala kontextualiseringen av rökare/snusare som "figurer" i ett socialt "schackspel" där de placeras i olika miljöer. Därmed går det att fokusera på frågan om tobaksanvändarna förblir en del av ett "vi" som skapas inom fokusgruppen eller om gruppen klyver av användarna som ett "de" som inte tillhör detta "vi". Informanterna tar följaktligen själva ställning till rökare och snusare som stereotyp grupp. Bedömningen av stereotypen inom respektive fokusgrupp speglas i indelningen i "vi" och "de" och tillåter en fördjupad förståelse av potentialen som medlemmar i enskilda fokusgrupper har för att avgränsas eller solidariserar sig med tobaksanvändarna. Detta kan påverka uppfattningar av olika utformningsmöjligheter av en tobakspolicy i det att det öppnar upp för mer eller mindre strikta åtgärder som ställer mer eller mindre hårda kontrollkrav på tobaksanvändarna.

Vuxenvärld: den vuxna snusaren som beroende

I fokusgrupperna framstår snusaren som rökarens motsats, särskilt med hänsyn till ålder då snusare i regel presenteras som "äldre folk" (Gr-In1), det vill säga en vuxen person som är fast i sitt beroende:

J: (...) när en vuxen som snusar så brukar dom oftast vara rätt beroende för att när dom väl är vuxna så kanske dom börjar inse, sen när dom är yngre, då alltså, en del men en del kanske aldrig liksom börjar så mycket så blir aldrig beroende, men dom bara kör lite sen aldrig mer, men vuxen brukar oftast så för dom brukar oftast säga att dom såhär försök man ser ofta vuxna som försöker sluta såhär, så (Gr-In1)

Att bli snusare presenteras som att ta till en tobaksvariant med förment mindre inverkan "lite bättre än rökning" (Gy-In)¹². Preferensen för en svagare, liksom avskalad variant av tobaksbruk hänvisar till en förståelse av vuxna snusare som något svaga individer. Det är rimligt att anta att bilden av den vuxna snusaren konstrueras som motbild till de ungas bild av sig själva som grupp (bortsett från eget tobaksbruk), det vill säga som ett generellt "vi", och tjänar till avgränsning från en vuxenvärld präglad av att vara fast och svag jämfört med ungdomarnas egna möjligheter och krafter och som en extern position att förhålla sig till. Inom det således skapade ungdomliga "vi:et" kan sedan förhandlingar äga rum som leder till en bestämmelse av vem som tillhör ungdomsgruppens eget interna "vi" och handlar i synnerhet om rökarens position i jämförelse med fokusgruppens deltagare.¹³

Ungdomsvärld: rökaren som friktionsyta

Till skillnad från snusaren presenteras rökaren i alla samtal som synonym med ungdomar, helst från "storstaden" (GyK), och därmed som lik fokusgruppsdeltagarna. Som sådan kräver den av fokusgruppsdeltagarna att ta ställning till den som en möjlig egen "social roll" (GyK2) och provosten för var gränsen för den egna acceptansen går.

Den kompetenta rökaren

Båda fokusgrupper i kontrollgrundskolan och kontrollgymnasiet utvecklar en bild av rökarna som kompetenta individer.

¹² Undantaget är dock när snusaren beskrivs som idrottskille (hockey-/fotbollsspelare) och därmed lika gammal som deltagarna. Här används samma styrkeargument för att parera tobakens påverkan som negligerbar.

¹³ Bredvid denna allmänna motbild beskrivs även en särkulturell sådan som avgränsar snusaren som "hillbilly" (GyK2), en i regel manlig, äcklig och nästan något efterbliven landsortsbo som måste ta till konstiga, nästintill prehistoriskt verkande ritualer för "att behärska sin manlighet" och uppfylla sin "speciell[a] roll".

Den socialt kompetenta, självständiga rökaren (GrK)

I kontrollgrundskolans fokusgrupp uppstår två olika bilder av rökaren.

Vuxna tilldelas en syn på ungdomsrökaren som endimensionell och anses definiera den som ett nödvändigtvis misslyckat, passivt påverkansobjekt med "dålig bakgrund" vars utsatthet inte är självförvällad. Därför går den inte heller riktigt att hjälpa eftersom felet har gjorts långt tidigare i familjen och ungdomarnas rykte som passiva motverkar en tilltro till deras chans att aktivt bemästra sin livssituation. Ödet, såsom nedvärderingen av ungdomsrökaren, är fullständigt. Bilden blir kompletterad med antaganden om rökarens dåliga sociala bakgrund: dåliga familjeförhållanden och en lokalmiljö som tillräknas underklassen (husbil) anses som karakteristiska.

J: eh jag tror att vissa har liksom upp-uppfattningen av att så fort man börjar röka så har man gått på fel väg, då kommer, skolan gå dåligt och då går och hamnar man i fel gäng (K: och liksom lägger in allting) och hamnar man i problem, alltså, dom tror- dom ser samma krets som att-eh röka (K: ja) är en dålig krets

K: det är såhär röker du knarkar du (J: åh men, precis) fast nej (lite skratt)

Det korta skrattet samt det inledande "vissa" och avslutande "fast nej" hänvisar dock till talarnas distansering från åsikten som inleder fokusgruppens egen bild av rökaren. Rökaren är enligt L, J och K en socialt kompetent och självständig person som vet vilket beteende som är lämpligt i vilken situation. Anpassningen tolkas som en flerdimensionell process där olika ståndpunkter och kunskapskällor vägs av innan det egna beslutet fattas. Ungdomsrökaren är alltså en aktiv, självständig, kompetent och subjektiv aktör som inte tilldelas några antaganden om sin sociala och familjära bakgrund. Bilden motsvarar till pricka bilden som "ordföraren" J konstruerar av sig själv. Här konstrueras alltså en stereotyp bild som är smidig nog att inkludera i gruppens "vi" samt är enkel att värdera högt plus lätt att solidarisera med då den är attraktiv även för gruppens medlemmar.

J: alltså (utandningsljud) det handlar mer om sociala umgängen tror jag om man börja, röka alltså det är ju själv vilja men samtidigt så är det m- sociala umgängen också, att-eh dom- man påverkas av dom i ens närhet, även fastän föräldrarna säger såhär "du får inte börja rä-röka och det är dåligt för dig" och förklarar hur dåligt det är, så kanske ens-eh: kompisar ut på fest "ah-men vill du ha en cigg?" så s-tar man emot den i alla fall för, åh, det är en social sak, så: det handlar nog inte riktigt om: det är f-f-föräldrarnas fel (...)

M: (...) tycker ni att det är önskvärt, att föräldrar liksom ta ställning [mot rökning]?

J: alltså, ja det tycker jag det är bra att dom tar ställning men jag tror jag hamnar fortfarande att vi är ungdomar (K: ja), vi går väran egna väg i alla fall (...)

L: ja och sen kommer inte uppfostran bara från föräldrarna (J: nej) alltså, hela samhället formar ju oss, på ett sätt att det inte bara det vad föräldrarna (1?) som, leder oss till det beslut vi tar utan vi påverkas ju av, allt (Gr-In)

Den mogna rökaren (GyK)

Kontrollgymnasiets elever företräder en variant av den kompetenta rökaren som är kopplad till dess individualiserande och reflektionsfrämjande utvecklingstillstånd så att den kan därför kallas för den mogna rökaren.

Förutom direkta beskrivningar belyses bilden av rökaren med hjälp av två olika motbilder, en intern och en extern, som fungerar som avgränsningens hörnsten för att beskriva

den typ av rökare som accepteras. På så sätt blir den egentliga mogna rökaren till som framstår som elevernas presentabla egna stereotyp. Medan den omogna yngre rökaren är samtliga elevers interna motbild, tillskriver en fokusgrupp de vuxna en bild av den ungdomskulturberoende, osjälvständige rökaren: "det är fjortisar och emosar (...) de är mest utsatta alltså de ska (...) röka" (GyK1). Vuxenvärlden levererar därmed inte bara en avgränsningshjälp angående den egna bilden utan även en chans att distansera sig från "vuxenvärlden" då den härmed framstår som oförstående av "ungdomsvärlden". På så sätt får eleverna ett argument som förenklar solidariteten med andra ungdomar snarare än med vuxna.¹⁴

Hur den positiva bilden kan se ut framförhandlas i en dialektiskt verkande diskussion där yngre och äldre ungdomsrökare jämförs och den kompetenta mogna och kunniga äldre ungdomsrökaren mejslas fram med hjälp av de yngre, okunniga som kontrast.

H: (...) man kan bli beroende väldigt lätt, det är många som är beroende och det är ju också ett problem speciellt för dom som är yngre och väldigt okunniga, ehm: nu tänker jag i vår målgrupp då, så är det gymnasieelever (...) jag skulle nog säga med säkerhet att nästan alla gymnasieelever vet att- vet vad som det innebär när man r-röker alltså det är farligt vad följderna är, äh och sänt där ja, däremot är det tycker jag lite synd-äh när man ser äh typ små tio-tolvåringar står och röka nånstans (...) dom kanske inte vet direkt varför dom gör det om det är för att dom faller för gruppträck-äh sådär ja, dom kanske vet att det är farligt såhär dom kanske "skitsamma whatever, det är bara en cigg" (GyK2)

Här presenteras yngre som "de andra", en grupp kännetecknad av osäkerhet. Den yttrar sig som omedvetenhet och okunnighet som orsakar faran för att bli beroende både av andra och av tobak. Därmed presenteras medvetenhet om och förståelse för kunskap om tobak och den sociala dynamiken jämnåriga emellan som nödvändiga förutsättningar för ett eget, giltigt val. Dessa förutsättningar atteras gymnasieelever med hjälp av rökande "tio-tolvåringar" som "de andra" och hänvisar till en ålderskonstruktion som förmedlar "utveckling": mognare ungdomar i fokusgruppens ålder konstrueras som accepterade och acceptabla rökare. De har visat sig vara kompetenta genom att de har gjort ett "vuxet val" (GyK1) som markerar att de har kommit en bra bit på väg mot just vuxendomen. Gymnasieelever utgör därmed det relevanta "vi:et" i fokusgruppen som även rymmer åldersgruppens rökande medlemmar allt eftersom det underlättar att leva sig in i rökarnas perspektiv om bilden av rökaren konstruerar kompetens och mognad. Därtill kommer en presentation av "de andra" yngre som både mentalt och kroppsligt utsatta – "det skulle förstöra så mycket mer-ah äh för individens äh kropp om man är typ tolv år och röker" – med hänsyn till rökning både i besluts- och i expositionssituationerna.

Gymnasieelever konstrueras med de yngres hjälp som icke-utsatta, starka, självständiga och därmed kompetenta i egen sak. På det viset svarar den här bilden av en mogen, kompetent ungdomsrökare även på vuxnas bild av den utsatta rökaren och levererar en motbild. Denna mogna, kompetenta rökare anses dessutom vara en person som respekteras här inte bara på grund av sin kapacitet att välja rätt beteende för sig själv utan också med hänsyn till andra, det vill säga ta eget ansvar till exempel i frågan om hur man borde sköta miljön:

H: (...) för gymnasieelever jag tycker det är lite med eget ansvar, man vet själv-äh, äh, att man inte ska stå typ-äh, överallt och bara fimpa dom här och där ja, sen man borde veta själv, sen det kanske borde finnas en, riktlinje bara "ah-

¹⁴ Att denna strategi i och för sig upprepar vuxnas kritiserade sätt att betrakta människor i grupp, inte som särskilda individer reflekteras dock inte och spelar således ingen roll i det här sammanhanget.

men, om du ska röka, rök utanför skolområdet” eller ”fimpa nånstans där du ska fimpa den” (GyK2)

Här läggs grunden till en sorts social payback av respekt mot respekt som den kompetenta rökaren får räkna med ifall rökaren visar sig vara hänsynsfull. Det ovan skildrade kravet på egenkompetens kompletteras därmed med kravet på att vara socialt kompetent.

Den icke-kompetenta rökaren

Båda fokusgrupper på interventionsgrundskolan och den på interventionsgymnasiet utvecklar, i motsats till dem på kontrollskolorna, negativt konnoterade bilder av rökare som inkompetenta individer. Detta betonas genom att en presentation av eventuella positiva motbilder saknas.

Den svaga, planlösa rökaren (Gy-In)

I interventionsgymnasiet anses rökaren inte kunna resonera som en oberoende, rationellt tänkande individ och därmed inte kunna bete sig på önskvärt sätt. Bakgrunden till detta nedvärderande sätt att umgås blir tydligt när ”ordföranden” G berättar om sin bild av rökaren:

M: han [G] har sagt att man måste vilja själv sluta, så alltså ehm, kan man främja denna vilja kan man, på något sätt, få den större, att växa

G: jag tror det: jag tror inte att det man kan göra mycket åt det, jag tror det alltså, det sitter inne liksom vissa är för svaga för att få denna vilja [att sluta/inte röka] alltså

I citatet framstår rökaren som någon som saknar en inre kvalitet: viljestyrka och självdisciplin. Uttalandet följer dessutom en logik av förutbestämmdhet som gör att rökaren blir till en nästan tragisk, hopplös figur som saknar en viktig kvalifikation för att kunna ändra sitt beteende och öde. Den är fastlåst i sin situation, och åsikten om rökning som ett yttre kännetecken av ett personlighetsfel bekräftas.

En annan aspekt kommer fram i nästa citat:

G: det är en skola här bredvid eller i samma byggnad, konst, alltså på rasten du kan se, du kan se med nästan femti som röker, i vår är det med två-tre pers (...) och skillnaden är att då, det här är en idrottsskola (...) nån alltså en som idrottar vet alltså att rökning eller snusning, alltså tobak f- dom vet att det inte är bra, eller om dom satsar framför allt på (B: nån sport) nån, ah exakt nån sport, alltså dom vet konsekvenserna, dom vet att man inte kommer långt om man röker och sportar (...) en som inte sportar dom v- dom har ingenting att göra liksom dom känner sig rastlösa, jag tror det är- det är som, driver dom till att röka eller snusa, dom vill ha nåt att göra

Här byggs en tydlig front upp mellan ”vi” och ”de” där idrottarna positioneras som överlägsna konstnärerna. ”Felet” utökas därmed från en personlig brist till ett systemfel så att idrott kan presenteras som en mer nyttig och målinriktad sysselsättning än konst. En skola som satsar på det första kan således presenteras som bättre än en som satsar på det sista. Här skapas och bekräftas en grupptillhörighet och identitet som elev och idrottare.¹⁵ Identitetens fokus ligger på ett prestationsinriktat, rationellt tankesätt som en önskvärd, (igen) viljestark attityd som främjar ens satsning inför framtiden i medvetenhet om det som man ska undvika för att vara framgångsrik, nämligen tobak.

¹⁵ Det ska nämnas att det även finns en annan grupp som interventionsgymnasister avgränsar sig ifrån: med hjälp av påpekade kunskapsbrister konstrueras ”yngre grundskoleelever” som ”de andra”, utsatta för andras inflytelser. Båda gränsdragningar konstruerar gymnasieeleverna således som ett förståndigt, målinriktat och vuxet ”vi”, samtidigt som ”de yngre” i det här fallet inte är lika prominenta och därmed viktiga jämfört med kontrollgymnasiet.

Sammanfattningsvis kan därmed rökaren beskrivas som en hopplöst svag figur som saknar disciplin, rationalitet och prestationstänk och som därför i slutändan behöver uppfattas som planlös med hänsyn till det som den vill göra i livet, eftersom den varken är tillräckligt medveten, kunnig eller självkontrollerad för att nå ett mål. På grund av sitt emotionella, ogenomtänkta och spontana sätt duger rökaren alltså inte till föredöme och behöver därmed diskvalificeras som den icke-respekterade "andre" som den icke-rökande normen avgränsas ifrån.

Den misslyckade, farliga rökaren (Gr-In)

Rökaren som stereotyp konstrueras mest i Gr-In2 på interventionsskolan. Här finns en tydlig fantasi om att det är en person som har misslyckats totalt med sitt liv, ett liv som uppfattas som en socialt determinerad skapelse där föräldrar och kompisar spelar avgörande roller.

J: man kanske har jobbigt hemma, och då kanske man, om man har jobbigt hemma och så tänker man men det här ju bara, typ mitt liv faller eller det finns ju såna som tänker "jag hatar mitt liv" eller så, och då börjar dom ju röka för att, det är som en- det gör den in- ingen bryr sig ändå om mig, så då kan jag ju röka, typ så kanske dom tänker eller, ah (...)

K: ah: jag vet inte riktigt jag anser nog inte att dom ah, alltså, behöver ha det svårt hemma eller, så det-ah det är väl väldigt mycket umgänge tror jag, hamnar man i fel umgängeskrets då kan det vara lätt att man, faller för grupptrycket eller så-o, ja, det är väl en (.) och samma sak har man det jobbigt med kompisar så är det väl lätt att-ah hamna i ett sånt gäng också, eftersom att då har man ju, liksom tobaken liksom nån slags umgänges-grej (...)

M: mm, så om jag skulle sammanfatta det alltså verkar det vara dom som har hamnat lite, på sned? (...)

F: ah, precis dom som, hamnar lite snett i liv från början kanske, man-kanske-hade man-kanske-hade en ganska jobbigt barndom, man kanske inte hade några vänner på typ sitt gamla, gamla skola typ, enda sen dagis kanske man inte hade några såhär riktiga tajta (M: m) vänner som man kunde lita på (M: m) man kanske blivit sviken av sina kompisar sina föräldrar kanske alltså för m- den ena förälder kanske bara stack, man kanske inte, man kanske bara hamnat snett i livet från början (Gr-In2)

I J:s berättelse liknar att röka mest att ge upp, det vill säga innebär en bekännelse att livet är kört. Hopplöshet och aggressivitet mot sig själv förekommer. Det förmedlar en förståelse av cigarettens dels som rökarens enda vän och tröst, dels som ett vapen mot sig själv. Rökaren liknar alltså en självmördare som har valt en väldigt långsam metod att ta livet av sig eller en person som utöver ett självskadebeteende tar till en dålig nödlösning för att inte hamna helt i ensamhet. Rökaren bär därmed på ett stigma som beror på andra problem av social karaktär (dåliga familjeförhållanden, dåliga vänskaper). Kopplingen mellan att misslyckas socialt och att misslyckas totalt i livet presenteras som en näst intill automatisk process som liknar en nedåtgående spiral. Samtidigt presenteras det som ett självvalt stigma som kopplas till en brist på mening/sysselsättning och en efterföljande planlöshet. Beteendet förhindrar i längden att problemet kan lösas i bemärkelsen en lyckad anknytning till den icke-stigmatiserade restgruppen och en positiv vändning i livet. Rökaren har gått i en social fälla.

Nästa citat förtydligar att rökaren blir till "den andra" som "den normala ungdomen" behöver avgränsas ifrån genom att framställa rökaren som en problembärare som blir själv till ett socialt problem. Gruppen "unga icke-rökare" utgör här tydligen den underförstådda normen, det vill säga det "vi" som skapas.

F: (...) dom tycker själva att dom är, jättehäftiga (.) men egentligen man, tycker ju egentligen kanske inte det, fast det är lite så alltså, m-med tanke på hur man betar sig emot alla och sådär så dom-man-man aktar sig gärna för dom man tar gärna inte strid mot dom bara för att (.) så dom är

Båda citaten visar en tydlig avsmak och oförståelse för rökaren som bekräftar ett stort behov av att distansera sig från rökaren inom fokusgrupperna. Avgränsningen rymmer dock en dimension till med tanke på det automatiska i rökarens socialt determinerade nedgång. Beteendet att "man aktar sig gärna för dom" kan uppfattas som inte bara inriktat på att inte komma i konflikt utan även på att inte komma i kontakt med rökaren över huvud taget eftersom faran för social smitta uppfattas som en real sådan. Rökaren verkar alltså inte bara vara misslyckad utan rent av farlig.

Att bry sig – hur ska rökning och snusning regleras på skolan?

Elevernas uppfattningar om tobakspolicier blir mest tydliga när samtalet faktiskt handlar om dem, det vill säga i regel-åtgärdsspektret som förespråkas, i sättet hur både befintliga och självvalda regleringar diskuteras och i hur de bidrar till relationerna på skolan. Det ska hänvisas till att snusningens dubbla osynlighet fortsätter även här. Snus tas över huvud taget sällan upp och när det händer så yttras det att samtliga regler, åtgärder och effekter i grunden även gäller snus, samtidigt som eleverna verkar anta att snus kommer undan regleringen på grund av dess svåröverskådlighet i vardagen. Därför pratas det i regel om rökning i det här avsnittet.

Regleringssätt¹⁶

Här presenteras regleringssätt som kan variera med hänsyn till olika dimensioner: reglernas förpliktelsegrad, det vill säga de kan vara mer eller mindre bindande, deras flexibilitet, det vill säga de kan vara mer eller mindre kontextsensitiva eller strikta, deras bedömda realism, det vill säga explicita och implicita förväntningar kan vara mer eller mindre lika eller olika och deras bekräftelsegrad, det vill säga de accepteras eller avböjs.

Grundläggande regleringskännetecken

De följande kännetecknen kan uppfattas som skullkrav eftersom de beskrivs av samtliga elever mer eller mindre explicit som bindande, strikta, realistiska och accepterade.

Det finns ett krav på *rättvisa* som beskriver att reglerna ska gälla "alla", det vill säga både elever och lärare. Det kopplas till lärarens roll som "bra föredöme" som dock verkar vara viktigare på grundskolan än på gymnasiet.

"M: skulle dom regler, eh, också gälla lärarna? (...)

S: ja, annars är det (B: ja) orättvist (Gy-In)

*Tydlig*het ska känneteckna regleringssättet som ska vara klart för alla: "ja att man skriver en tydlig handlingsplan (J: ja) som, man har, liksom om det här händer gör man såhär" (GrK). Kravet gäller den skrivna tobakspolicyn och dess kommunikation för att undvika känslan av att giltighetsområdet kan uppfattas som öppet för eventuellt påfrestande eller godtyckliga tolkningar.

¹⁶ I det följande används ordet "regel" i samband med tillåtelse av tobaksbruk och "åtgärd" ang. dess konsekvenser.

Även *tillförlitlighet* efterfrågas: Regleringssättet ska gälla hela tiden konsekvent och utan undantag och därmed inte beroende på lärarens ork eller lärarens relation till eleven i fråga. Kravet är dock särskilt tydligt på grundskolorna där godtyckliga tolkningar retar eleverna medan gymnasieelever ställer kravet mer implicit till exempel genom att kräva (förpliktande) böter.

O: (...) alltså jag varit på lektionen där lärarna sett nån som röker och sen typ inte brytt sig för att dom har sagt till så många gånger så

C: m, dom har gett upp (E: ah)

E: men jag tycker inte dom ska ge upp men (O: m) det är bara att tjata på (Gr-In1)

Medan de ovanstående kraven fokuserar på regleringens ämnesnivå, det vill säga på vilket beteende som önskas, innebär detta även mer eller mindre uttalade konsekvenser för det som förmedlas på relationsnivå och därmed hur relationen mellan eleverna och lärarna ska gestaltas.

Kraven att regleringen ska gälla alla alltid på samma sätt – som implicit framgår av kraven på rättvisa, tydlighet och tillförlitlighet – hänvisar först och främst till ett behov att få förmedlat en viss grundläggande *trygghet* i skolan.

Att ha en genomtänkt och genomförd reglering som är tydlig, tillförlitlig och rättvis visar att ämnet tas på allvar och att skolan tar *ansvar* i den frågan. Den bryr sig om elevernas framtid i mer än kunskapsbemärkelse och tar över ett utökat mandat för elevens välbefinnande. Skolan bevisar på så sätt att det är både eleverna som grupp och just den aktuella eleven här och nu som blir sedd och står i verksamhetens centrum, annars blir det irriterande:

J: det här påverkar mig, alltså det här är en person som gått och sagt saker och det är mig ni [lärarna] ska tro på, som, det handlar om, *inte den andra* (skratt i rösten) (GrK)

Förbudsregler

Totalförbud

Totalförbudet finns i flera olika skepnader. I den mest kongruenta varianten antas förbudet explicit i en bindande, strikt och realistisk form som ett totalförbud med nolltolerans. Här är totalförbudet så pass självklart och självgående att det inte ens går att förklara:

G: (...) jag skulle säga att man inte överhuvudtaget får röka under skoltid, så länge man är i skolan

H: varför det?

G: för s-s-s-så är det bara (skratt i rösten) (...) för jag är emot rökning (...) och jag, jag bryr mig inte om konsekvenserna (B: nej) jag skulle bara ge den regeln (Gy-In)

Att bara sätta en undantagslös regel utan att ha konsekvenserna i åtanke hänvisar dessutom till att den här regeln gäller främst den avvikande gruppen, rökarna. En helhetssyn på alla elever, som skulle bädda in totalförbudet i en handlingsplan med både förebyggande och främjande delar, saknas dock.

Totalförbudet finns dessutom även i en mindre realistisk variant där den explicita avsikten att skapa ett bindande och strikt förbud kantas av en rad åtgärder som att inskränka rökningen så att den faktiska, implicita regeln är att i största möjliga mån inte röka un-

der skoltiden. Här finns en viss ledsnad över att inte kunna driva igenom ett framgångsrikt totalförbud:

C: folk kommer ju säkert ändå gå bort från skolan och röka när dom har raster och hål och sånt, och sen kommer tillbaka då har dom ju inte gjort nåt fel för att dom inte rökt på skolans område, liksom, men: man kan ändå, sen om folk då liksom ska man säga att du får inte, liksom, (1?) man får inte röka på skoltid då i såna fall, fast man skol- det är såhär med folk som skolkar ändå och drar och så men man kan ändå försöka (Gr-In1)

Eleverna investerar mycket energi i att inskränka tid och utrymme för rökning som "second best"-alternativ för att komma närmare förbudsmalet till exempel genom att minska rasttid och rastantal och skapar därmed ett approximerat totalförbud. Lösningarna verkar dock avsedda för att skydda icke-rökande elever som således blir den implicita målgruppen eftersom regeln sätts utifrån det egna behovet och inte heller syftar till att rökarna ska avstå fullständigt från bruket: "alltså efter skoltid får folk göra vad dom vill, där bryr jag mig inte för då drabbas inte jag".

Avståndstagande riktlinje: implicit förbud med spelrum för tolerans

Den här förbudsvarianten avviker från totalförbudet genom att vara mindre strikt och inte uttalad. Trots avsaknaden av en tydlig benämning kan ett omfattande förbud anses vara grundläggande då giltighetsområdet ska inkludera skoltid och skolområde och liknar ett implicit totalförbud. Förbudet är dock flexibelt och kontextsensitivt i och med att det tar i viss mån hänsyn till elevens faktiska situation. Förbudet är därmed inte fullt bindande och verkar därmed mer som en riktlinje att avstå från rökning som dock accepterar undantag. Skolans fokus borde ligga på att bry sig om en behövande elev, rökaren, inte på att driva igenom eller sätta en regel för regelns (eller någon annan elevs) skull.

J: alltså jag tycker först om man nu märker innanför skolan att en elev röker, dricker så tar man s-så klart ett samtal med den först, ser hur situationen är om det är nånting mer, åh, om det nu skulle vara så att eleven inte, mår bra: eller så, åh-att man inte ska förhast sig över att ringa hem utan man först-det kanske bara var en engångsgrej, låt det vara så (GrK)

Inga regler: att avböja nolltolerans och totalförbud

Den här utformningen är motsatsen till de andra. Här avböjs förbudet fullständigt, samtidigt som avböjandet verkar vara bindande, strikt och realistiskt, ett totalförbud av ett totalförbud.

E: jag tror inte på att det ska vara något strängt förbud för det skulle (C: nej) inte funka

C: det är inget-inget som är såhär "ni får inte, det är helt förbjudet" det-det funkar inte (GyK1)

Miljöriktlinjer

Miljöriktlinjerna skiljer sig från förbudsnivån genom att vara mindre förpliktande. Deras status liknar den av en rekommendation och kan anses vara ett sätt att bevisa hänsyn mot icke-användare samt garantera egna val åt alla. De inkluderar riktlinjerna *fimpa fint* och *rök på avsedd plats*. Alternativet förespråkas av förbudsmotståndarna som formar ut rökningen på ett sätt som har samtliga elever i åtanke eftersom miljöriktlinjerna anses gynna allas intressen:

E: ah exakt, utan jag sköter det, fint alltså att man, ligger det där man ska så här inte (1–2?) det tycker jag, såna regler ska finnas och att till exempel här, vid dörren alltså vi som inte röker, vi vill inte mötas utav såhär, rökdoft-eh rökmoln utan frisk luft så: vi accepte-alltså, så jag tycker att, det är ok om man står såhär tre meter fyra meter ifrån dörren, men så länge inte det, ja (H: så fort man öppnar) ah, så (3–4?) (GyK2)

Åtgärder: att realisera regleringsmålen

Processynen på rökning avbildas även i åtgärdsspektret, där vissa åtgärder förespråkas som mest aktuella med hänsyn till en viss effekt på tobaksbruk (att inte börja, att sluta, att forma) på ett visst steg i rökkarriären (innan rökdebut, efter debut vid upptäckt, efter debut i förlängning). Tabell 2 ger en överblick över olika åtgärder och visar på den övre hälften dialoginriktade åtgärder och på den undre hälften restriktiva åtgärder. Åtgärder- na syftar i olika grad på att påverka bruket eller motivationen och kan på så sätt skiljas åt.

Tabell 2: Åtgärdsspektrum i relation till rökprocessen.

	Innan rökdebut	Efter rökdebut vid upptäckt	Efter rökdebut i förlängning
Dialoginriktade åtgärder		"Inrätta" miljö (utformning)	
		Uppföljning (stöd)	
		Ringa hem/samarbete (stöd)	
		Stödjande samtal (stöd)	Stödjande samtal (stöd)
		Få råd (stöd)	
	Opinionsbildning (förståelse)	Opinionsbildning/utforskande samtal (förståelse)	
Restriktiva åtgärder		Konfiskera tobak (inskränkning)	
	Ringa hem (avskräckning)	Ringa hem (inskränkning)	Ringa hem (inskränkning)
	Informationsförmedling (avskräckning)		
	Påminnelse/uppmaning (avskräckning)	Påminnelse/uppmaning (inskränkning)	
		Begränsa rökzonen (inskränkning)	
		Förpliktande samtal (disciplin)	
		Böter [även betyg] (disciplin)	
	TID -----à TID -----à TID -----à		

Avskräckning/Hot

Att avskräcka från tobaksbruk tas upp i samtliga fokusgrupper och verkar därmed anses som den mest fungerande åtgärden, som både fångar upp de eleverna som är frestade att testa och de som håller på med någon form av tobaksanvändning.

För att höja motivationen att antingen inte börja eller att sluta med rökning omnämns *informationsförmedling* som en passande åtgärd. Det innebär att ge information om rökningens hälsovådande kroppsliga konsekvenser som (ska) kopplas till rädsla, äckel eller dylikt och därmed få en person att "vakna" (Gy-In), det vill säga avstå från rökning genom hot. Avskräckningen kan uppnås antingen genom att enbart meddela eller genom att presentera "levande exempel" som en åtgärd som riktar sig mest till redan rökande

elever. Informationsförmedling är därmed en åtgärd som används genomgående vid alla elevåldrar och i alla steg i processen, inte bara under en viss period i rökkarriären.

C: när vi gick på mellanstadiet (...) var det en som var där och föreläste och så hade hon en flaska med såhär tjära i, så gick vi och luktade på det och såhär vända och så, det var huräckligt som helst så sa hon "ah det där kan bli era lungor" eller vad det var liksom och då blev jag jätteavskräckt (Gr-In 1)

W: (...) om man till exempel skulle ta en person som röker, till typ Karolinska eller nånting där folk står och röker liksom med halsen, alltså man fått typ cancer i strupen, då tror jag dom skulle ändra åsikt (Gy-In)

En till avskräckande åtgärd är att *ringa föräldrarna* direkt om nån ser nån som står och röker" (Gr-In1). Den är antagen för att höja anti-rök-motivationen vid två tidpunkter. Åtgärden själv används för att få en person att sluta röka, alltså efter rökdebuten, medan att ha med åtgärden i en tobaksrelaterad handlingsplan är tydligen avsett för att påverka innan en elev börjar röka. I vart fall är förhoppningen att regeln främjar rädsla och respekt för föräldrarna som därför kan få sina barn att avstå från rökningen:

C: om folk har jättemycket respekt för sina föräldrar och verkligen inte vill att, alltså man är jätterädd för vad-vad som händer ifall man blir rökare vad kommer dom säga (...) välja bara "nej men jag ska inte börja röka för att mina föräldrar vill inte" (Gr-In1)

Att ringa föräldrar går alltså ut på att betrakta föräldrar som "verkande ingrediens" och är därmed den enda åtgärden som skolan beslutar men som egentligen någon annan, nämligen föräldrarna, ska genomföra. Att framgångsrikt kunna ta ansvaret från skolan och lägga på föräldrarna förutsätter dock rätt uppväxt där föräldrar "bryr sig", det vill säga avböjer tobaksbruk och fungerar som stopp-tecken för sina barns rökkarriärer. Annars får de skuldbeläggas då de "gör (...) fel om dom säger 'ja'" (Gr-In2) eller t.o.m. uppfostras i rätt anda: "då kanske man borde ta upp såhär nåt samtal med typ alla föräldrar (...) dom-eh kanske typ samlas i aula där nånting så har dom kanske nåt föredrag där om, hur det påverkar alltså barnen" (Gr-In2). Dessutom kan åtgärdens fungerande kopplas till grundskoleelever som åldersgrupp, då relationen mellan barn och föräldrar utvecklas mot både en minskad påverkans chans för föräldrar och mer " eget ansvar" (Gy-In) för eleven.

Skolans ansvarstagande i den här satsningen på föräldrar kan ifrågasättas då den kan anses som att bli av med ansvaret samtidigt som ett inte kontextsensitivt genomförande kan anses vara fel i det att detta kan väcka sovande björnar:

K: (...) man måste, alltså tänka innan man ringa hem till nån, på så sätt att det kan förvärra den situationen för om, nån mår dåligt, då alltså, genom att ringa, hem och sen bara strunta i att ta ansvar alltså det, kan göra, att den personen får det mycket sämre (J: ah) om det beror på liksom hem- alltså typ hemmet (GrK)

Däremot verkar det finnas en chans till samarbete när föräldrarna blir kontaktade vid rätt ögonblick så att lärarna "följer upp" (GrK) och föräldrarna engagerar sig för att få en elev att sluta röka.

Att *ringa föräldrarna* är därmed en mycket komplex åtgärd med ett ambivalent rykte och varierande villkorade förväntningar på tilltänkt påverkan beroende på elevens ålder, synen på skolans ansvarstagande och kontextsensitivitet samt barnets sociala bakgrund i form av föräldrarnas uppfostringsuppfattning och barnets uppväxt. Åtgärden kan anses som i grunden auktoritär, då den bygger på ett nästan naivt hopp om föräldrars makt

över eleverna samt kan fungera som en dörröppnare för påtryckningar på föräldrar från skolans sida.

Inskränkning

Samtliga inskränkande åtgärder är tänkta att användas efter rökdebuten. I det att föräldrarna antas ha makten att kunna sätta stopp för sina barns rökning tilldelas åtgärden att *ringa hem* även tobaksbruksinskränkande egenskaper. Även de *tids- och rumsbegränsande åtgärder* som listades i samband med ett approximerat totalförbud (med hänsyn till pauslängden, utökat skolområde) är självklart tänkta att fungera tobaksbruksinskränkande utan att tillskrivas (eller ens bry sig om) en minskande effekt på motivationen.

Nästa inskränkande åtgärd är tänkt att vara både bruksminskande och motivationshöjande med hänsyn till rökslutet och beror på lärarnas konsekvens och handlingskraft: *Påminnelser och uppmaningar* mest om reglerna, men också om rökningens effekter, ska påverka elever genom att uthålligt hålla medvetenheten om båda levande, men också markera tydligt var lärarna och skolan står.

M: mh, vilket beteende skulle ni önska er [från lärarna]? (...)

F: ja att dom [lärarna] säger till så fort nån börja röka, alltså, att dom inte ska börja småprata alltså [med rökarna] (Gr-In 2)

De ständiga påminnelserna och uppmaningarna kräver lärarnas närvaro så att även ett element av kontroll och vaksamhet ingår som kan uppfattas som ett tecken på misstro mot elevkåren:

P: alltså regler mot rökning och snusning det funkar inte (E: nej) så, det funkar alltså inte jag tror inte heller att det kommer funka ifall det inte står ah, vakter runt omkring en typ hela tiden och verkligen observerar såhär ah-men/ (GyK2)

Konfiskering av tobak kan också betraktas som en bruksinskränkande åtgärd för att händelsen inskränker tillgången till tobaksprodukter. Åtgärden skulle dock mest fungera tobaksbruksinskränkande under skoltiden och uppfattas inte som en chans att minska rökmotivationen:

H: typ tar hela ciggpaketet och så (P: ah) för då kan man antingen göra det innan skolan och så efter skolan (GyK2)

Samtliga inskränkande åtgärder brottas därmed med effekten att de bara i en mindre utsträckning fungerar motivationshöjande angående att avstå från tobak. De kan t.o.m. ha kontraproduktiva effekter på motivationssidan då de till exempel kan öka rökningens lockelse. Åtgärdernas funktionalitet kan därmed anses vara begränsad.

E: men min skola var jätte:-stränga med rökning (skratt i rösten) det var såhär så "ser vi dig på fritiden och du röker" så ringer dom ändå föräldrarna (F: mm) ah: fast det hjälpte inte, ah: du alltså, man hittar ju ändå s-ställen och sen på kvällarna så är man någonstans så det blir (1-2?) (F: ett äventyr lik-som) (...) då blir det mer spännande för vissa såhär ah-men då måste jag gömma mig och vi hade såhär en tunnel precis vid skolan, så det är klart folk kom ner där å röker och en skog där och ett annat ställe där-ah, ehm, alltså jag tyckte inte alls att dom bidrog med nånting (GyK2)

Disciplinering

Att disciplinera rökare kan anses vara straffande och en knuff mot att sluta röka som bedöms som tobaksbruksminskande, men bara lite motivationshöjande med hänsyn till att vilja sluta.

En av de "påtvungade välsignalerna" är ett förpliktande samtal med någon hälsoansvarig person på skolan som anses representera den goda, behjälpliga auktoriteten "om [sitt] problem med rökning och snusning" (Gy-In). Problemperspektivet och svårigheten att nå eleven blir uppenbara då det blev "mer oseriösa svar" i en enkät som "skolsystemen" delade ut. Det är tveksamt om ett samtal som inte grundas på frivillighet kan öka slutmotivationen.

En åtgärd som däremot får mycket uppskattning är böter. Här diskuteras en del praktiska detaljer (pengarnas mottagare, tillvägagångssätt, summa) fast också funktionaliteten angående målet att sluta röka:

E: (..) ah du pratar om det där med att-ehm, att-att en fotbollsspelare fick böter om att- (G: ah precis) om att han rökte (G: ah), det kanske är nånting; man skulle kunna, föra vidare till, (flera personer börjar pratat upprörda) skoltiden, (1?)(G: kanske) med i nån lag eller nånting, om m-man röker i skolan så ska man kunna få böter (flera pratar samtidigt, även skratt) (...) inte en j- inte en jättehög summa men, kanske nån varning av, men om man bestigit för många varningar då kanske det är (..) avvisa (...)

S: ah-men det är idiotiskt, då får vi skulle hitta ett sätt att (..) då skulle jag bara bli

G: nej, på så sätt kommer det att hjälpa till att ni slutar röka

S: nej, det skulle inte hjälpa till alls (2-3?)

C: då skulle man inte komma till skolan (2-3?)

G: om ni inte hade fått två månader i rad jag lovar ni hade slutat (Gy-In)

Diskussionen visar att sådana tvångsåtgärder retar upp till motstånd och därmed kan visa sig vara kontraproduktiva med hänsyn till motivationen att sluta röka.

Förståelse

Att skapa en fördjupad förståelse inte bara för tobakens fysiska konsekvenser utan även för de anledningar som motiverar till tobaksbruk tas inte lika ofta upp. Förståelseskapande åtgärder anses dock som i princip mer funktionella än ett förbud eller ren informationsförmedling, då de ger bättre verktyg för att kunna stå emot rökning i förväg samt för att kunna sluta i efterhand. Förståelseskapande åtgärder fungerar alltså motivationshöjande angående icke-användning fast åldersbegränsas till elever fr.o.m. högstadiet. Före eventuell rökdebut skapas förståelse genom *opinionsbildning*, medan förståelse i efterhand snarare används i form av ett personligt *utforskande samtal* med rökaren som även verkar stödande.

K: ja, alltså när, eleven börjar komma upp i högstadiet då blir det ju så att, ah, man kanske börjar röka, experimentera sånt, och då, är det bra att informera och säger såhär "varför tror ni att man börjar röka?" inte bara den här vanliga (1-2?) me- eller för att det är: vanligt och så vidare utan (1-2?) om det finns nån som röker "varför började du röka?" istället för att bara "ah-men, det är dåligt att röka, nu ringer vi hem till dig", "aha, det hjälpte ju mycket" (lite skratt)" (GrK)

H: (...) jag tycker om man ska få nån att sluta röka, eh: i vår ålder, jag tycker man [lärare] ska göra en helt annan approach, eh, man börjar lite enkelt, man-eh lä sig: hur eleverna funkar, hur dom tänker liksom (...)

F: och så tror jag skolorna har svårt att presentera det här som "ja, men, varför gör du det?" (...) gå lite djupare på "varför röker ni för? Hur ser era kompisar på det här?" ah-men "hur är det egentligen i attityderna mot varandra när ni röker, hur är dom attityder som inte röker" alltså "vad finns det för gäng? Vad finns det för/" (GyK2)

Det blir tydligt att samtalet både handlar om att eleven får förståelse för sig själv och att läraren får förståelse för eleven. Här byts i princip tolkningsföreträdet: det är inte längre lärarens verklighet som gäller utan elevens. Därmed handlar samtalen i båda fall om att utveckla och visa intresse och empati för elevernas position, vilket även öppnar upp förbudsfokusen för ett mer gestaltande, utformande sätt att handskas med tobak.

Stöd

Som motsats till det disciplinerande samtalet baserar ett *stödjande samtal* på frivillighet och tillskrivs därmed mycket större chanser att fungera ännu mer motivationshöjande angående beslutet att sluta röka, som i och för sig föregår att söka sig till ett sådant samtal som elev:

P: alltså jag skulle, alltså ge stöd till dom som vill ha, så att det finns personer som, kan hjälpa en: berätta såhär, gratis nikotin tabletter ifall det man alltså använder att försöka stoppa det, äh: överhuvudtaget bara nån person som man kan prata med om varför man gör det och så vidare ifall man vill det och inte sätter några regler (GyK2)

Även det *utforskande samtalet* äger drag av en stödjande åtgärd och kan ingå i en stödjande strategi där skolans föräldrakontakt (*ringa hem*) är en del av handlingsplanen som även innehåller en *uppföljning* av elevens beteende. Uppföljningen kräver visserligen observation men utgår från en stödjande idé och en utveckling av förståelse mellan elev och lärare:

J: alltså jag tycker först om man nu märker innanför skolan att en elev röker, dricker så tar man s-så klart ett samtal med den först, ser hur situationen är (...) och sen, om men-om det upprepar sig, då tycker jag att man ska, ringa hem och, informera föräldrarna och sen så, om det händer igen så ringer man igen, utan att man liksom ah, följer upp det som Linnea sa (1?)

Båda stödjande åtgärder bedöms som funktionella med hänsyn till målet att fånga upp rökande elever, då de baserar på en bedömning av eleven som en i grunden självständig, dock situerad individ som det gäller att förstå och stötta i att få självförståelse. Här jobbas det alltså med motivationen utan att förlora bruksaspekten ur sikte då den hänvisar till var eleven står nu.

Det finns en till läsart av stöd i form av att *få råd* av en kunnig person eller en förtroendeperson som dock verkar mer som en passiv mottagning utan att eleven behöver bidra aktivt:

K: självklart skulle det säkert vara bra om dom-äh fick råd av nån som visste eller nån dom litade på, om att kunna sluta men-äh, det är ju svårt för dom att sluta så (Gr-In 2)

Utformning

Utformande åtgärder inkluderar allt som krävs för att *realisera miljöriktlinjerna*, det vill säga leverera möjligheter så att eleverna kan uppfylla kraven att röka hänsynsfullt på angiven plats samt fimpa och slänga sina använda snusar på "fint" sätt så att de inte

smutsar ner miljön. Exempel är att tillhandahålla en rökruta av någon sort samt "fimp-grejer" (GyK2), där man kan slänga sina använda tobaksprodukter utan att det uppstår brandfara. De konkreta, praktiska åtgärderna beskrivs dock mer implicit i samband med reglerna. Därmed ligger fokusen mer på att stå emot förbjudande regler över huvud taget:

C: ska det vara-ska det vara nån regel så tycker jag, fortfarande att det måste det ska finnas en plats (E: m) det är där man får röka
E: så att de som inte röker slipper bli utsatta för röken i sånt fall
C: precis (.) det är väl, i så fall skulle det finnas så skulle det vara det tycker jag
M: och tycker ni att det vore lätt att försvara att säga "ok, vi har en plats där de som röker kan röka" även till de som inte röker, alltså om man sätter upp den regeln? (...) alltså ni säger ju att de som röker de troligen går med på att det finns en plats?
C: ah, så länge det finns sol där så är det ju lugnt (E: ah)
M: och tycker ni att de som inte röker också liksom/
C: de går säkert med på det (M: å) jag menar det finns ju många på den här skolan som blir såhär "oh, måste jag gå ut i rökmoln" liksom (E: ah) "vi väntar att gå ut tills de har gått" liksom (E: m) (GyK1)

Bruket eller slutmotivationen påverkas inte och utsträckningen av tobaksanvändning förblir densamma. Funktionaliteten ligger i att rama in tobaksbruket och påverka gemenskapen mellan användare och icke-användare så att ömsesidig respekt och acceptans uppstår.

Facit: Skolornas självvalda tobakspolicyer och deras effekt

De hittills presenterade resultaten tillsammans med elevernas inställning till skolans aktuella, uppfattade tobakspolicy visar sig konstruera särskilda skolspecifika situationer när de betraktas per skola som också tillåter slutsatser om vad som förhandlas och iscensätts i samband med tobaksregleringarna. Det kan redan nu konstateras att interventionsskolorna presenterar en hierarkiserande, bedömande föreskriftslogik medan kontrollskolorna följer en utjämnande, förståelseinriktad utbyteslogik.

Interventionsgrundskola: skydd eller utsatthet? => befrielse

På interventionsgrundskolan förespråkas ett explicit totalförbud som backas upp med en implicit tidsinskränkning för tobaksbruk som kombineras med olika motsvarande åtgärder. I förväg satsas det på avskräckning (informationer, ringa hem), efter tobaksdebuten på inskränkningar genom att aktivera föräldrar (ringa hem), påminnelser och uppmaningar samt olika åtgärder angående tid och rum för att inskränka rökzonen på skolan. En av grupperna funderade även på att inskränka bruket genom att konfiskera tobak. Samtliga åtgärder är därmed inriktade på att fungera bruksminskande och riktar sig mot rökarna/snusarna. Däremot står försöket att höja motivationen för att sluta använda tobak bara i liten utsträckning på agendan. Här kan egentligen bara idén nämnas att stödja rökarna med råd för att kunna sluta.

Avskräckande och inskränkande insatser samt målet "totalförbud" kan ses som en fortsättning av skolans redan befintliga strategi, som dock uppfattas som inte tillräckligt strikt och konsekvent genomförd:

C: ah, men alltså reglerna dom har satt nu är ju bra, tycker jag, men man kanske, man måste ju börja nånstans, men sen om det kan gå att bara liksom att folk sköter sig då kanske man kan göra det lite striktare, liksom att om om det röker alls, liksom om folk, folk kommer ju säkert ändå gå bort från skolan och röka när dom har raster och hål och sånt, och sen kommer tillbaka då har dom ju inte gjort nåt fel för att dom inte rökt på skolans område liksom, men:

man kan ändå, sen om folk då liksom ska man säga att du får inte, liksom, (var?) man får inte röka på skoltid då i såna fall (Gr-In 1)

M: hur bedömer ni sättet som skolan jobbar just nu med, äh, tobaksfrågor?

K: känns inte om dom jobbar så speciellt mycket med det om man säger så (...) det känns inte som skolan är jätteengagerad i det heller att det ska bli en förändring

H: nej, alltså dom äh, bryr sig nästan inte tror jag, jag tror dom har slutat sen

(J: ja) bry sig (Gr-In 2)

Här konstrueras därmed en relationell situation där fokusgruppsdeltagarna står i princip på skolans, det vill säga regelns sida, bara skolan gör sitt jobb såsom fokusgruppsmedlemmarna kräver. Däremot uppfattas tobaksbrukarna som notoriska regelbrytare – ”regel *alltså det: dom bryr sig inte tror jag*” (Gr-In2) – som utsätter icke-rökare eller icke-snusare för en belastande situation, antingen genom rök eller genom smuts från använda snusar.

C: alltså jag tycker att vi drabbas mest av snus här inne på skolan för man ser liksom snus och sånt ligger i papperskorgar och korridorer (E? ah) och sitter liksom i taket (2?) det är i gymnasalens omklädningsrum är det mycket liksom, och ute och på bänkar under bord och sånt såhär (Gr-In1)

E: (...) jag tror inte man kan be en elev att sluta på skolan för (alla andra?) alltså

C: man kan ju ändå liksom, om en elev som röker så borde ändå den ta hänsyn till andra som inte röker liksom, om där kommer en som rök- man känner ju av det direkt jag tycker det är jobbigt för att jag tycker det luktar jätteilla och liksom (inandning) alltså jag tycker det är jobbigt när folk röker och går förbi och så: (...)

E: det är precis likadant som vi får inte parfym i skolan för folk är ju allergiska mot det men då känner jag det är likadant med nån som röker jag mår bara illa av det

C: alltså det är riktigt obehagligt med, som rökt tycker jag

M: och då skulle ni i så fall?

E: sätta regel på att, alltså dom ska inte ens få röka för man känner doften av rök så liksom (Gr-In1)

Att jobba med avskräckning och inskränkning på det viset visar således två saker. För det första framställer regel-åtgärdspaketet ett *skydd* av icke-användare, då det inte anses vara möjligt att kunna påverka motivationen hos rökarna att sluta röka utan bara att kunna mildra och åtgärda känslan av *utsatthet* för tobak hos icke-användare-gruppen på skolan.¹⁷ För det andra ses tobaksanvändaren som ”den andra” som det inte är synd om, det vill säga det finns inget medlidande med tobaksanvändaren ifall den drabbas av negativa konsekvenser såsom abstinensbesvär. Tobaksanvändaren blir till en *persona non grata* som hamnar på andra sidan av en imaginär frontlinje och som helst skulle försvinna. Med hjälp av tobakspolicyn iscensätts därmed en *befrielse* från de besvärliga andra med sina nersmutsande utdunstningar:

C: alltså folk kommer ju säkert ha abstinens och sånt, det är jättejobbigt att ha abstinens jag hade det för att jag var tvungen att sluta med en medicin som jag tog lite för mycket (skratt i rösten, sedan skratt) °nu lät det som jag knarkat° (.) (alla skrattar) men alltså ah, då kommer dom säkert att vara jättegryniga och såhär, ont i huvudet och allting men jag, det få- det får man ta såhär liksom

M: ah, då har du inget medlidande för dom?

¹⁷ Mer djupgående inflytande tillskrivs däremot föräldrarna, som dock visar sig vara opålitliga bundsförvanter.

C: nej (skrattar) °dom får skylla sig själva lite° (Gr-In1)

C: alltså helst skulle jag vill se ingen rökare eller snusare på skolan (Gr-In1)

Här konstrueras därmed en *lose-win*-situation där förlusten är på tobaksanvändarens sida medan vinsten går till fokusgruppsmedlemmarna som identifierar sig med skolan och dess personal. Tobaksanvändarna förlorar utrymme för tobaksanvändning, men även rätten att få vara på skolan och får inte heller ha någon talan i saken. Fokusgruppsmedlemmarna däremot får skydd från en tobaksrelaterad utsatthet genom skolan som regelbevakande system och därmed avkastningen av att lita på systemet: "jag som person kan inte påverka om dom ska sluta röka men skolan som enhet liksom, kan ju det, tror jag" (Gr-In1). Vinsten kan även anses inkludera en prestationsaspekt då tobaksanvändarna uppfattas som mindre presterande och därmed sänkande både skolans och dess elevers rykte. Att bli av med dåliga elever höjer därmed chansen för bättre betyg som en potentiell vinst för de som fortsätter på skolan.

Interventionsgymnasium: alternativlöshet! => självdisciplin

På interventionsgymnasiet föredras ett explicit totalförbud med nolltolerans som ackompanjeras av en rad disciplinerande åtgärder (förpliktande samtal, böter, eventuell betygsmodifikation) samt inskränkande påminnelser och uppmaningar och en avskräckandeverkande informationsförmedling i en mer erfarenhetsorienterad, levande tappning på gymnasiet¹⁸ för att öka trycket på rökarna. Åtgärderna är alltså mest inriktade på tiden efter rökdebuten då rökningen anses redan ha börjat vid tiden eleven kommer till gymnasiet. Regel-åtgärdspaketets utformning hänvisar till att det på interventionsgymnasiet anses vara tillåtet att skrämra och tvinga någon i rätt riktning, det vill säga mot att avstå från tobak. Samtidigt verkar paketet baseras på den implicita åsikten att eleverna kommer att sluta använda tobak så fort de har förstätt tobakens konsekvenser ifall de är "vettiga människor". Det verkar alltså finnas en syn i bakgrunden som betraktar människor som i optimalt fall rationellt fungerande varelser. Här konstrueras dessutom inga möjligheter för rökare eller snusare att göra sina röster hörda och få förståelse eller t.o.m. stöd på sina egna villkor, vilket betyder att det till syvende och sist inte godkänns några giltiga anledningar för att röka eller snusa, troligen på grund av att människan då inte är "optimalt fungerande". Icke-tobaksanvändning iscensätts därmed som *alternativlös*. Åtgärderna bär alltså på förhoppningen om att kunna ändra den enskildes motivation genom en "uppenbarelse" eller genom att "få dom att tänka lite" fast anses dock sannolikt bara komma att påverka bruksmönstret i bästa fall:

S: då [totalförbud] skulle det vara mindre som röker också, och lättare att sluta typ

M: åh, så det är alltså i och för sig lite information och lite, böter och ett totalförbud

G: åh: men alltså, dom kommer ändå gå till- till garaget och röker eller nånting (C: ah), får man se, för att vara tvungen

B: det är inte så enkelt att få, nån att sluta röka, men man kan ju påverka dom lite i alla fall, få dom att tänka lite, men att sluta direkt det är ganska svårt faktiskt

Det blir tydligt att varken lärare eller föräldrar atteras stort inflytande, allt beror på den enskilde eleven och dess *självdisciplin* att stå emot "att vara tvungen" att röka. På så

¹⁸ Däremot anses mer teoretiska, dock åldersanpassade informationer, som passande för grundskoleelever.

sätt undgår både icke-användare och skolan ett större ansvar för rökarna och kan förbli relativt opåverkade av åtgärdernas resultat, vilket syns i att det finns föga medlidande eller föga intresse för totalförbudets konsekvenser:

G: jag bryr mig inte om konsekvenserna (B: nej) jag skulle bara ge den regeln (...)

C: åh men det finns ju folk som är- om inte dom får röka på: ett visst tag då får dom ju såhär ticks eller så börja klia (G: ah exakt) och så är dom där- (G: sjukdomsperson) men det-är: dom är sjuka i huvud

Därmed konstruerar fokusgruppsmedlemmarna en sorts lose-neutral-situation där tobaksanvändaren förlorar (på grund av rökningens negativa konsekvenser som finns i vart fall) utan att skolan eller icke-användare får en större vinst av detta. Här bekräftar den utpräglade individcentreringen samtidigt som skolan och icke-tobaksanvändare verkar hamna "på samma sida". Att fokusgruppen ändå kräver mer engagemang från skolans sida kan däremot ses som ett försök att ge aktuella eller potentiella rökare verktyg i handen för att kunna avstå från tobak genom en självdisciplinerande övning av "rationell självuppfostran": "jag önskar om att dom meddelar mer om rökning och snusning i skolan att dom, tar mer initiativ liksom". Det åtgärdas alltså en brist på synligheten av tobaksanvändningens negativa konsekvenser (eller t.o.m. en brist på övertygande negativa konsekvenser).

Att skolan hittills inte gjort några större insatser kan vara en hänvisning till att även skolan anser tobaksfrågan mer som ett personligt vägval från elevens sida, en privat fråga, och inte som en del av skolans primära utbildningsuppdrag.

M: men det verkar mer som nån slags privat (S: ja) grej, inte så mycket att man säger "ok, här på skolan är vi (...) har vi en viss inställning till det" eller?

B: nej, nej vi har inte

W: det är olika, tror jag, från person till person

M: från person till person

B: fast med skolan har vi aldrig tagit upp det där, frågan alltså, om rökning, såhär

G: yes

M: och snusning?

B: (inandningsljud) nej, inte snusning heller, inget av det där

M: skulle ni säga att skolan jobbar, med dom frågorna

W: nej

C: nej

B: absolut inte

G: inte ens vad jag vet, alltså äsch (axelryckande?) kanske i framtiden (fniss)

M: och vad tycker ni om det? (G skrattar)

W: dåligt

Det icke-speciella i frågan blir tydligt i och med att den befintliga riktlinjen att "man inte får röka äh i skolan" är del av ett papper med liknande trivselregler som "man skriver på". Detta bekräftar alltså individens egenansvar. Samtidigt verkar den här tydliga förbudsregeln som en föregångsmodell till fokusgruppens explicita totalförbud så att eleverna i fokusgruppen står på skolans sida medan tobaksanvändarna är "de andra" som behöver regleras och disciplineras.

Kontrollgrundskola: dubbelmoral eller tilltro? => delaktighet

På kontrollgrundskolan önskas det en implicit riktlinje som föreskriver att eleverna ska avstå från tobaksbruk. Som förverkligande åtgärder skulle fokusgruppen satsa på förståelseskapande opinionsbildning innan rökdebuten samt utforskande samtal efter tobaksdebuten som kan kompletteras med att ringa hem i bemärkelsen att tillkalla ytterligare

samarbetspartners mot elevens tobaksbruk vid upprepade händelser av bruk innanför skolan samt uppföljning av hur elevens tobakskarriär framskrider. Dessa åtgärder ingår i en stödjande och förståelseskapande strategi som fokuserar på rökaren och som följer en processinriktad, tydlig och kontextsensitiv handlingsplan med tilltro till elevens medverkan:

L: ja att man skriver en tydlig handlingsplan (J: ja) som, man har, liksom om det här händer gör man såhär, °om det här gör man° (...) att man ha både en före-förebyggande handlingsplan och en (K: ah) handlingsplan som den [efter rökdebuten]

Riktlinjen och åtgärderna fokuserar på rökarens situation och ger rökaren en röst som ska höras inom ramen av en tydlig och tillförlitlig handlingsplan. Därmed ska handlingsplanen åtgärda bristerna som elever upplever angående skolans aktuella engagemang i tobaksfrågan, som bedöms rätt kritiskt, nämligen som en rådande *dubbelmoral* rörande tydligheten och tillförlitligheten av vad som gäller och rörande skolans ansvarstagande i processen.

L: det-f-al-det-f-därför det är skolan gör är, lite såhär, dubbelmoraliskt att (J: m) först är dom väldigt på "ja vi som måste berätta om det här för dina föräldrar" (M: m) men sen om dom ser dig igen så, liksom bryr dom sig inte för dom tycker att det är, föräldrarnas, ansvar (M: m) men då, borde det ju vara föräldrarnas ansvar från början (J: m, M: m) att då, om dom f-från början, tycker att det är deras ansvar att rapportera det så borde man ju fortsätta och göra uppföljningar (J: m, m) och inte bara då, ge upp (M: m) så

K: (...) det är så himla dubbelt där också (J: ah) att det är såhär "på vårt område får du inte, men utanför" men samtidigt får du inte (J: nej) utan-för, det blir såhär, °väldigt, fast°

Just den dubbelheten syns i frågan om att ringa hem till föräldrar och upplevs av eleverna som fastläsande i en luddighet som kan t.o.m. ha kontraproduktiva konsekvenser för ett eget engagemang och för känslan av att bli sedd i skolan.

J: äh, jag vet inte (K: nej) alltså det är inte alla, inte dom som gör det ofta tror jag (skratt), nej men äh: do-dom har dom redan ringt hem till och försökt och sen så: efter en gång så har man lämnat det

M: och då ringer dom inte längre hem?

J: äh, precis, dom-dom hotas med att göra det och sen så gör dom inte

M: juste (.) ah, vad skulle ni säga är dåligt med den där regeln? (.)

J: den är dubbelmoralisk

M: °dubbelmoralisk°? (.)

L: ja det är väl lite som med alla regler, att det blir något f-förbjudet och då har man bara sätt den där regel utan att riktigt prata om den så blir det nånting att, man, kanske vill bryta den för att, vara rebelliskt och då man bara sätt en regel och sen inte ger information om varför regeln finns och, visst gör man det man prat-at liksom om, tobak och skador i skolan, men man gör inte riktigt det i samband med att man pratar om, varför reglerna finns, utan man säger mer "ah, det skadligt och det påverkar dig såhär och såhär" och "du får inte röka på skolan" men det-det hamnar inte i ett sammanhang som gör att man, liksom, den regeln bara finns där

Att däremot poängtera nästan genomgående vikten av förståelseskapande och stödjande åtgärder som inbegriper olika parter – lärare, rökare, icke-rökare, även föräldrar – hänvisar till önskemålet att skolan skulle lita på eleverna, inkludera dem i gestaltningen av sin egen vardag som ett tecken på att eleverna tas på allvar. På så sätt skulle den upp-

levda dubbelheten upphävas till förmån för en *tilltro* till elevernas förmågor, men även till lärarnas goda avsikter:

M: Skulle ni önska er att det lyssnades mer på er?

J: nja, det skulle vi, eller jag ville i alla fall att dom lyssnar lite mer på vad vi har att säga, än att bara går, utgår från var vi är,

K: liksom hur vi känner om, hur dom gör, för det är ju oss det drabbar, alltså (J: ja) alltså dom kan inte bara lyssna på oss, men, liksom till viss del ändå för att, det här med typ att ringa hem att då vet vi faktiskt, för det är vi som råkar ut för det

L: fast sen kanske dom inte kan ändra sina regler (K: men precis) men att dom liksom lyssnar på oss i förebyggande syfte att, °att man får lite in°

På så sätt kan situationen i skolan utvecklas till ett samarbete mellan alla inblandade där allas röster hörs och tas på allvar. Att lyssna kan här uppfattas som en del i en dialogisk kommunikation där alla lärare bevisar att de bryr sig samt att de är motiverade att förstå även elevernas position. Att vara i dialog blir till villkoret som främjar ett koordinerat samarbete kring tobaksfrågor men antagligen även andra frågor. Fokusgruppen iscensätter därmed önskemålet att få vara delaktig och förhandlar fram en vision av en win-win-situation främst mellan eleverna och lärarna där eleven kan bli sedd, må bra och därmed även få utrymme för både utvecklingen¹⁹ och en stabil förändring på egna villkor medan skolan kan realisera sitt mål. En delaktighetsbaserad *win-win*-situation skulle vara en konsekvens av en koordination mellan lärarna och eleverna som inte minst har en chans att utvecklas på grund av att det råder enighet om målet med tobakspolicyn – eleverna ska helst avstå från tobaksbruk – samtidigt som målet är ett tecken på att lärarna och eleverna egentligen borde stå på samma sida, bara eleverna får vara med och bestämma sin väg. Med elevernas egna ord handlar det alltså om att "inte bara sätter regler utan visar att man, nå, bryr sig", vilket hänvisar till ett önskemål angående relationen mellan eleverna och lärarna där en delaktighet i dialog är ett krav för att en elev kan känna sig omhändertagen på ett uppskattande sätt. I dag finns det dock en tydlig front mellan lärarna och eleverna som baserar på brist på ömsesidig tillit och tilltro.

Kontrollgymnasium: revolt eller respekt? => självbestämmande

På kontrollgymnasiet ratas förbjudande regler i den mån att eleverna kräver ett totalförbud av att totalförbjuda tobaksanvändning. Här förespråkas det miljöriktlinjer som rekommenderar en viss plats för rökning och ett icke-nedsmutsande sätt att använda tobak som kompletteras av gestaltande, förståelseskopande och stödjande åtgärder. Strategin utgår därmed från elevernas egna val och deras moraliska mognad som en förutsättning för och tecken på att eleverna tar ansvar för sina handlingar och hänsyn till icke-tobaksanvändande elever, så att även de har en chans att välja helt själva. Här hyllas vuxna människors fria vilja som bara får begränsas där andras frihet är i fara. Det som därmed åtgärdas är det upplevda förmyndandet i att inte erkänna elevernas utvecklingsstadium genom att sätta totalförbud:

E: jag tror inte på att det ska vara något strängt förbud för det skulle (C: nej) inte funka (...) för då: trycker man ju på två punkter, ett, alltså

C: man får inte för det första

E: ah, och det liksom, för vissa blir ju det att, ja men, skitbra, då kan jag bryta regeln, ehm, och sen, är man rökare så (.)

C: blir man ofta väldigt förbannad (E: ah) för man har gjort ett aktivt val och om man har gjort det valet, alltså för sig själv och man vill ju liksom inte att nån annan ska liksom: när man börjar bli lite äldre, då vill man ju liksom

¹⁹ Att testa tobak presenteras på ett avdramatiserat sätt som ett vanligt utvecklingsfenomen: "när, eleven börjar komma upp i högstadiet då blir det ju så att, ah, man kanske börjar röka, experimentera".

börja ta hand om sig själv, man vill börja bestämma själv och börjar en trycka ner ens val, då blir man oftast lätt förbannad (E: åh) skulle jag vilja säga (GyK1)

Kravet bakom elevernas regelavböjande är att bli behandlade som jämställda individer som lärarna ska anstränga sig för att förstå med hjälp av en ny approach snarare än att reglera dem. Att byta ut strikta regler mot självupprätthållna riktlinjer och satsa på förståelse och frivilligt stöd skulle uppfattas som respekt från skolans sida eftersom detta skulle tillåta eleverna att organisera själva hur de vill handskas med tobak, både som användare och icke-användare. Det egna valet skulle alltså i så fall vara centralt och få förbli intakt så att det presenterade riktlinje-åtgärds paketet i slutändan iscensätter elevernas självbestämmande som ett erkännande av elevers utvecklade mognad och autonomi.

Erkännandekravet understryks genom ett implicit hot i form av någon sort av revolt som förmedlas till exempel i reaktionen mot förbudet "det gjorde ju alla skitförbannade och åh det blir värsta typ kriget i princip". Samtidigt uppfattas händelsen att kämpa mot förtryck från vuxenvärlden på kontrollgymnasiet som ett tämligen normalt fenomen som kan anses som en test-fas där ungdomar försöker att hitta sina egna vägar, eftersom den diskuteras i samband med en alldeles säkert kommande tonårsrevolt.

E: det är ju det förbjudna som är roliga (...) när man är tonåring (...) då vill man ju gör-/ alltså det finns ju många som gör tonårsrevolt så finns ju de som liksom har annan typ av tonårsrevolt och de som vänt sig till rökning och de som är med sitt gäng, det finns ju väldigt många olika typer du kan ha just tonårsrevolten på (GyK1)

På kontrollgymnasiet verkar revolten dock särskilt angelägen i och med att skolan både i allmänhet (åtminstone av vissa) och i synnerhet inte uppfattas som särskilt respektfull – vilket just i samband med tobak kopplas till en avsaknad av fokus på ungdomarnas välmående. Den grundläggande konflikten kan därmed i själva verket beskrivas som en relationskonflikt mellan lärare på den ena sidan och elever på den andra.

E: det-det kan inte- det är inte många som kan tro det för att det flesta som kommer in här bara 'h, det är en sån (.) underbar (C: åh) skola, så underbar sammanhållning' (C: °ye, right°) sen när man väl kommer in under ytan så ser man en stor brist på respekt om, alltså m-man ser många tysta konflikter överallt

M: (...) har du denna känslan att (pff-ljud) ehm, att då alltså att rökning är egentligen inget särskilt ämne i sig utan det-det handlar mer om allmän respekt?

C: lite både och (...) jag skulle väl säga att det hänger väl ihop ändå på nåt sätt (..)

E: åh, på ett ungefär så (skratt i röst, sedan skratt) det finns inte så mycket att säga om det igen, alltså

C: dom hänger ju ihop

E: ja

E: men jag tror jag vet en grej till, till att Aggi [rektor] är så spänd när det gäller rökning

C: vad är det?

E: vi fick ju klagomål av skolan förrut

C: juste (röst speglar plötslig insikt)
E: äh, just för att (...) det var rök/ äh: vad heter det, från andra hyresgäster här hade klagat på att det har va- det hade varit folk som satt och rökt där nere så att det luktat rök i (C: trapphuset) äh (...)
E: jag tror också det kan va, alltså det tror jag kan vara en grej hos Aggi att just hon var "oh my god" (...)
C: jag tror faktiskt att det för att hon är så jäkla rädd för att förlora den här skolan
E: äh jag tror det
C: eller får fler klagomål överhuvudtaget
E: äh, men allmänt skolans alltså, hur vi ser ut utåt
C: äh, (E: just för att) det är så jätteviktigt att det måste (E: äh) se bra ut (...)
E: äh, men jag tror vi kan koppla det till rökning på det viset (...), så kommer vi tillbaka från början oh (skratt) (...) nej men, egentligen, rökning leder ju till (...) dåligt rykte (...) som skola, dåligt rykte leder till att Aggi får fri-, alltså får flipp (...) får Aggi flipp, får skolan flipp och (...) evil circle (...) jag tror att man kan koppla det mesta ihop där (C: ja, ja, ja) vi har hittat länken (C: äntligen) (alla skrattar) (GyK1)

Ett riktlinje-åtgärds paket som det presenterade skulle i så fall förbättra hela atmosfären på skolan eftersom det skulle just kunna tolkas som att alla visar respekt för alla. En *win-win*-situation skulle uppstå där samtliga eleverna kan säkra sitt självbestämmande och sin "vuxenhet" och där lärarna kan visa sig vara pålitliga och respekterande och därmed antagligen få en förbättrad tillgång till eleverna där det inte längre uppstår en front genom att det blir "ord mot ord".

Diskussion

Metoddiskussion

Den valda forskningsansatsen

Den använda kvalitativa forskningsansatsen är en metodtriangulering som blandar två systematiska metoder: Charmaz tolkning av Grounded Theory (2006) (35), som i sin helhet syftar till att bygga upp en grundad teori ur forskningsdata som beskriver hur olika datakategorier påverkar varandra, och Oevermanns objektiva hermeneutik (2002) som syftar till att leverera djupa fallbeskrivningar (36). Båda ansatser har inte genomförts i sin helhet på grund av studiens syfte och tidsramen. I stället har de kompletterat varandra för att få en explorativ förståelse för vilka uppfattningar ungdomar diskuterar med hänsyn till tobaksanvändning och dess reglering såväl som hur diskussionerna skiljer sig åt olika skolor emellan. Skolorna kan betraktas som de olika fallen som beskrivs inom ramen för denna studie. Eftersom studiens upplägg var givet från början innebär detta en begränsning av tillgängliga fall som därmed inte kan anses uppfylla kraven i en objektiv hermeneutisk studie att uttömmande beskriva alla möjliga fall som kan finnas i en given social realitet. En hänvisning till ett möjligt ytterligare fall levererar den kontrollgrundskola där kontakten inte ledde till ett fokusgruppsamtal och personalen redan vid rekryteringen förklarade det ringa intresset med meningen ”de är inte där än och det är bra” som kan tolkas som ett försök att avstyra ett obekvämt ämne så länge som möjligt.

Att beskriva alla möjliga sociala fall var inte målet i studien så att det går att ha överseende för detta tillkortakommande. Inte heller har det varit ett mål att komma fram till en grundad teori om *rule compliance* bland ungdomar, så att det fungerar även att Grounded Theory inte har genomförts till punkt utan bara i det avseendet som var nödvändigt för att uppnå studiens syfte. Som vanligt för kvalitativa studier uppnås därmed ingen omfattande generaliserbarhet, varken i empirisk eller i strukturell tappning, då ett annat urval av deltagande skolor och av de elever som kände sig tilltalade kunde ha lett till annorlunda resultat. Eftersom de fyra skolorna, = fall, dock beskriver olika accepterade utformningar av social praktik kan de ändå anses som strukturellt generaliserbara, fast utan teoretisk mättnad gällande ytterligare fall.

Begränsningar

Fokusgruppsamtalen och transkriberingen genomfördes av en fågenerationssvensk forskare. Detta kan ha påverkat datakvaliteten. För att åtgärda situationen har forskaren ackompanjerats av en person som har svenska som modersmål. Personen har fungerat som en i viss mån frågande assistent vid samtalen och som en korrekturläsare för transkriberingarna. Även om det fortfarande är möjligt att nyanser kan ha missats anses datakvaliteten därmed hyfsat prövad och hög för att tillåta en analys. Forskarens icke-svenska bakgrund kan dessutom även ses som en tillgång då den främjar en etnologisk hållning och därmed en viss distans till den studerade sociala realiteten som kan förebygga att forskaren missar data på grund av deras ”självklara” normalitet.

Medan det var möjligt att genomföra två fokusgrupper på interventionsgrundskola respektive kontrollgymnasium kunde bara en fokusgrupp genomföras på kontrollgrundskola respektive på interventionsgymnasium. Dataunderlaget var därmed något begränsat men tillåter ändå att dra slutsatser om respektive skola, då det visade sig att även de

olika fokusgrupperna på en och samma skola enbart skiljde sig åt i vissa detaljer som visserligen breddade bilden men inte gav analysen en ny inriktning. Därmed anser forskningsteamet att dataunderlaget är reliabelt och ger en tillräckligt bra bild av verkligheten även på interventionsgymnasium och kontrollgrundskola så att forskningssyftet kan granskas.

Eftersom studien inte genomförde en datainsamling före och en efter interventionen går det inte att direkt jämföra interventionens effekt och uttala sig om ett orsaks-verksamband.

Skolurvalet följde en slumpmässig urvalsstrategi som dock visade sig något begränsad med hänsyn till just den föreliggande studiedelen eftersom det till exempel bara fanns ett gymnasium i interventionsgruppen tillgängligt. Detta ledde till att de inkluderade skolorna inte gick att kontrollera med hänsyn till elevernas sociala bakgrund (klass, miljö, etnicitet)²⁰ och andra allmänna och tobakspolicyspecifika skolrelaterade skillnader. Begränsningarna går det inte att komma undan. I stället behandlas de offensivt genom att diskutera faktorerna i avsnittet om kontextualisering (f.o.m. sidan 54) för att se hur de kan ha påverkat elevernas uppfattningar och därmed studiens resultat.

Resultatdiskussion

Nedanstående tabell ger en skolspecifik översikt över de olika resultaten som presenterats hittills och som kan uppfattas som diskussionens utgångspunkt.

Tabell 3: Skolspecifik resultatöversikt

	GrK	Gr-In	GyK	Gy-In
Rökning: beskriva	Tillval; reflekterande ansvar; social vinst.	Bortval; undvikande ansvar; personlig & social förlust.	Tillval; reflekterande ansvar; personlig förlust & social vinst.	Bortval; undvikande ansvar; personlig förlust.
Rökning: bedöma	Vanligt.	Äckligt.	Villkorat ok.	Dåligt.
Människosyn	Socialt orienterad individ.	Socialt determinerad individ.	Socialt situerad individ.	Socialt isolerad individ.
Rökare – FG:s relativa självpositionering	Socialt kompetent: solidaritet.	Misslyckad och farlig: avgränsning.	Kunnig, mogen: respekt.	Svag, planlös: nedvärdering.
Önskad tobakspolicy	Avstående riktlinje; stöd & förståelse; dubbelhet – tilltro: delaktighet.	Approximerat totalförbud; avskräckning & inskränkning; skydd – utsatthet: befrielse.	Miljöriktlinjer; förståelse, stöd, utformning; respekt – revolt: självbestämmande.	Nolltolerant totalförbud; avskräckning & disciplin; alternativlöshet: självdisciplin.

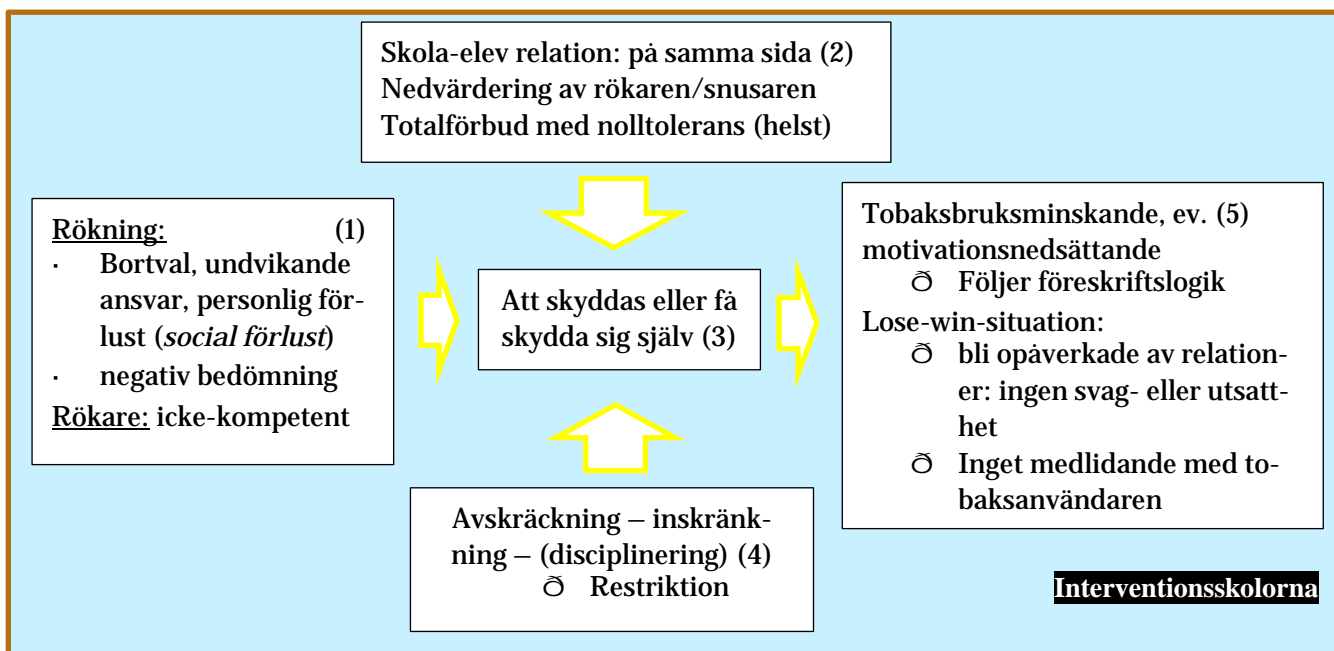
Jämförelse i närspaning

Bortseende från skolornas olika villkor går det att konstatera tydliga skillnader både mellan kontroll- och interventionsskolorna å den ena samt mellan grund- och gymnasieskolorna å den andra sidan. Diskussioner kring tobakspolicyer visade att de fungerar som markör i tre olika bemärkselser: strategier, relationer och elevernas utveckling som

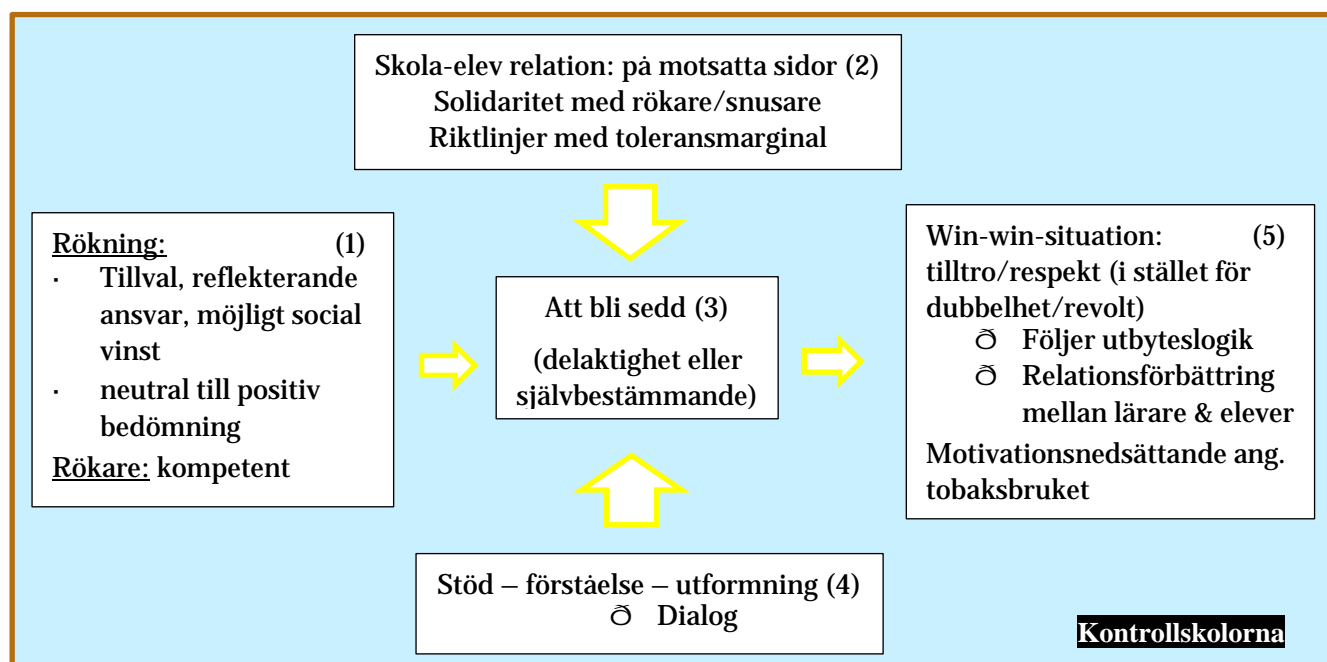
²⁰ Då det inte finns tillförlitliga empiriska data rekonstrueras detta ur kontextobservationer och samtalsdata.

ålderskonstruktion. Att tobakspolicyförslagen kan anses både som strategi- och relationsmarkör visar regelns dubbla kommunikativa innebörd som relations- och ämnesut-låtande (28). Utgående från Strauss & Corbins kodningsparadigm (1990)²¹ går det att visualisera policyförmedlade uppfattningar om strategier och relationer på kontroll- respektive interventionsskolorna angående rökning som deltagarnas viktigaste tobaksre-laterade referenspunkt (44).

Figur 3: Tobakspolicy som strategi- och relationsmarkör på interventionsskolorna

Figur 4: Tobakspolicy som strategi- och relationsmarkör på kontrollskolorna

²¹ Paradigmet presenterar kopplingarna mellan olika kategorier, nämligen: förorsakande villkor (1), kontext & påverkande villkor (2), fenomen (3), handlingsstrategier (4) och konsekvenser (5). Siffrorna förtydligar figur 3/4.

Tobakspolicy som strategimarkör: dialogisk-processororienterat mot restriktiv-målorienterat

På *kontrollskolorna* förespråkas ett dialogiskt interventionssätt där framför allt tankar om förståelse, stöd och utformning avgör åtgärderna som är mer processororienterade, då de blir till följeslagare på elevernas väg. På så sätt främjar åtgärderna elevernas känsla att konstant bli sedda som skolverksamhetens fokus. Detta sker mot bakgrund av att tobaksbruket är en faktisk möjlighet och inte bara något som omtalas i negativa termer samt att rökaren anses kunna vara en kompetent figur som fattar vettiga och kunniga beslut. Samtidigt pratas om en aktuell praktik som ofta uppfattas som punktuell, godtycklig och inte kontextsensitiv då den inte förmedlar mellan elevernas och regelns realitet. Önskemålet att införa olika riktlinjer med utrymme för tolerans ska därmed åtgärda den inkonsekventa, godtyckliga befintliga praktiken och påverka i viss grad även tobaksbruket. Det sistnämnda sker i form av en motivationspåverkan i nedsättande riktning (antingen genom medvetenhet [EC] eller genom minskat revoltbehov [SC]) som dock inte verkar vara åtgärdernas första mål och därför hamnar lite i skymundan. Den skissade *win-win*-situationen är därför lite mer relations- än strategiinriktad.

Det dialogiska kravet genomsyrar hela detta scenario, både vad gäller den kritiserade aktuella praktiken (punktuell, inte kontextsensitiv) och det favoriserade regel-åtgärdsspektret som är kännetecknat av en mer eller mindre jämbördig, även jämställd (SC) kommunikativ kontakt mellan lärare och elever som policyns främsta verktyg.

På *interventionsskolorna* förespråkas det däremot ett restriktivt förhållningssätt där som mest tankar om avskräckning, inskränkning och disciplinering bestämmer åtgärds-paketet som införs ofta punktuellt vid upptäckt av tobaksbruk och därmed jobbar mot det tydliga målet att sänka bruket. Målgruppen för paketet är primärt befintliga eller potentiella tobaksanvändare som får verktyg för att disciplinera sig själva och avstå eller för att inte utsätta icke-användare för tobakens effekter. Skyddstanken är därmed det centrala fenomenet, både som befrielse från passiv tobakspåverkan (E-In) och som ett påtvingat skydd från sig själv som aktiv tobakskonsument i form av förväntad självdisciplin (S-In). Detta sker mot bakgrund av att tobaksanvändningen anses bara rimligen kunna vara en förlustaffär som bör väljas bort samt att rökaren/snusaren stämplas som en icke-kompetent person som bör tvingas till sin egen lycka. Eleverna kräver därför mycket logiskt helst ett totalförbud med nolltolerans som anses kunna resultera i att begränsa tobaksbruket på skolan. Att påverka motivationen till att sluta använda tobak anses däremot inte vara lika realistiskt, men inte heller ett krav som bör ställas på skoluppföstran. Elevernas krav på ett mer aktivt tillvägagångssätt från skolans sida verkar därmed inte så mycket inriktat på att främja en förändring i gruppen tobaksanvändare utan tolkas som en bekräftelse på elevernas tobaksavböjande inställning. Den skapade *win-lose*-situationen beskriver i slutändan användarnas nedgång i bruk som en vinst för skolan och icke-användarna och därmed målet skolan jobbar mot.

Det restriktiva genomsyrar därmed i det här fallet hela scenariot. Det farliga ämnet tobak behöver väljas bort och begränsas även i sin påverkan på icke-användare, man behöver alltså vara oundvikligt restriktiv mot sig själv och sin omgivning. Hela förbud-åtgärdspaketet följer således en föreskriftslogik med skolan som vaktande och tvingande aktör.

Sammanfattningsvis så verkar interventionen leda till det önskade resultatet hos eleverna. Uppfattningen att tobak behöver behandlas restriktivt, någonting som förväntas leda till bruksminskning (helst med en motsvarande motivationsförändring i bakgrunden), är

just det ämnesutlåtande som statens nolltoleranspolitik skulle vilja förmedla. Fokusgruppsdeltagarna på interventionsskolorna visar sammanlagt en mycket högre nivå av *rule compliance* än de på kontrollskolorna med hänsyn till att beakta och stötta tobaksförbudet och den allmänna förbudslogiken. Som motsats till detta verkar eleverna på de olika kontrollskolorna mycket mer kritiska mot både föreskriftslogiken och förbudet och därmed statens politik och retorik.

Tobakspolicy som relationsmarkör: hierarkiska mot jämbördiga tendenser

Kontrollskolornas dialogiska förhållningssätt som genomsyrar hela regel-åtgärdsspektret förmedlar även en viss syn på relationerna mellan lärare och elever. Bakgrund är här en neutral till positiv bild av rökaren som en figur som faktiskt tjänar på sitt tobaksbruk på social nivå och som eleverna får solidariserar sig med. Samtidigt finns det en uttalad belastad relation mellan lärarna/skolan på den ena och eleverna på den andra sidan som synliggörs genom elevernas irritation över lärarnas godtyckliga, fosterande sätt att handskas med tobaksreglerna. Att välja bort denna one size fits all-lösning till förmån för en kontextsensitiv, dialogisk approach med utrymme för tolerans uppfattas som om eleverna blir uppskattade och får uppmärksamhet som individer och blir sedda som jämlika. Skolan skulle då helt enkelt bry sig om eleverna och skulle på så sätt uppfylla det uppdrag som eleverna riktar mot den. Regel-åtgärdspaketet åtgärdar därmed i slutändan den dåliga lärare-elev-relationen och sätter eleven i fokus, så att den där win-win-situationen även uppstår på relationell nivå. Den skulle följa en utbyteslogik där tilltro respektive respekt råder på både elev- och lärarsida så att före detta "motståndare" kan teamas upp och samarbeta som jämbördiga.

På interventionsskolorna hänvisar regel-åtgärdspaketet snarare till ett hierarkiskt förhållande mellan icke-tobaksanvändande elever och lärare å den ena och tobaksanvändarna å den andra sidan. Som bakgrund för detta verkar bilden av den misslyckade eller svaga rökaren fungera som märker tobaksanvändaren som en person med dåligt rykte som får tittas ned på. Här råder även en syn på människan som en socialt determinerad respektive socialt isolerad individ som från början anses behöva begränsas eller vara begränsad genom sina sociala kontakter. Detta kan väcka misstankar mot sociala möten – se föreställningar om social smitta på Gr-In – och försvara att mötas som jämbördiga. Därutöver anses skolan av fokusgrupperna som den ansvariga aktören som ska stå för ett förbud av tobaksbruk och dess ackompanjerande åtgärder för att garantera anti-tobaksskyddet. Eftersom detta stämmer överens med och bekräftar skolans statliga uppdrag positionerar sig eleverna därmed på skolans sida. Med tanke på att de favoriserade åtgärderna avskräckning, inskränkning och disciplinering följer föreskriftslogiken uppstår en tydlig makthierarki mellan de som begränsar och de som ska begränsas. Samtidigt bekräftar elevernas krav på ett mer aktivt tillvägagångssätt från skolans sida alliansen mellan icke-användare och skola som dessutom befriar eleverna från idén att behöva känna medlidande med rökarna/snusarna. Lose-win-situationen uppstår därmed även på det relationella planet, där de som driver igenom åtgärderna är de som bestämmer²² medan de som (har ett beteende som) ska åtgärdas förväntas föga sig och förlora egenmakt.

Sammanfattningsvis så visar fokusgrupperna att tobakspolicyer fungerar som relationell markör både för vilka relationer som finns på skolan och på sättet de troligen påverkas av ett restriktivt eller dialogiskt förhållningssätt. Båda två kommunikativt förmedlade budskap borde därför beaktas. Även i relationell bemärkelse visar interventionsskolorna

²² Från det hållet visar sig även interventionsgymnasiets till synes neutrala konsekvensutformning spegla en faktisk vinstsituation för de som representerar majoritetens synvinkel att förbjuda tobak.

en mycket högre nivå av rule compliance än kontrollskolorna då de allierar sig med makthavarna och därmed anpassar sig till den regelförmedlade hierarkin på skolan, något som kontrollskoleeleverna är mycket mer kritiska mot. Resultatet väcker ytterligare funderingar: som motsats till ett önskvärt ämnesbudskap är det oklart om en restriktiv tobakspolicy med sin tendens att förstärka interna hierarkier, minska medlidandet, eventuellt skapa motstånd och riskera samarbetschanser speglar just det relationella budskap som staten verkligen skulle vilja förmedla. Denna fråga behöver avvägas. Idén om staten/skolan som den goda auktoriteten kan möjligen kräva att skolan ska vara lite mer kontextsensitiv och därmed jobba med toleransutrymme i stället för strikta förbud, vilket skulle ge skolorna fler chanser att bemöta sina elever som individer och skräddarsy sin tobakspolicy. Detta skulle alltså främja möjligheten att kunna realisera och förmedla jämställdhet och delaktighet som i sig är två av de övergripande målen för skolans bildningsuppdrag (45).

Tobakspolicy som utvecklingsmarkör: relationellt mot individuellt förhållningssätt

Även om en jämförelse mellan grundskolorna å ena och gymnasieskolorna å andra sidan inte direkt ingår i delstudiens uppdrag verkar det vara läge att poängtera skillnader mellan de två åldersgrupperna då de kan ha konsekvenser för rekommendationernas utformning.

På *grundskolorna* finns en stark betoning på sociala sammanhang, vad gäller såväl rökningens effekter (social vinst eller förlust), människans beroende av social orientering, rökarens sociala kompetens som elevernas anknytning och tilltro till lärare och föräldrar som bestämmande aktörer. På *gymnasieskolorna* finns ett övertag på personliga konsekvenser, ett större socialt oberoende av den enskilde som betonas och ett större krav på och en större tilltro till den enskildas förmåga som kulminerar i frågan om ens eget ansvar och val.

Det konstrueras en kontinuerlig åldersutvecklingsprocess från en mer socialt beroende till en tilltagande socialt oberoende position. Detta speglas i olika behov som presenteras som ett kännetecken på en "åldersanpassad" tobakspolicy i olika fokusgrupper, det vill säga en policy som fungerar för just den åldersgruppen. Grundskoleeleverna verkar i allmänhet uppfatta det som rimligt att involvera föräldrarna och lärarna på ett mycket aktivt sätt som inspirerande källa, motiverande samarbetspartner och uthållig väktare. Här visar det sig dock återigen vara avgörande att relationen mellan elev och vuxen är en förtrogen och tillitsfull sådan för att eleven ska kunna acceptera interventionen som lämplig och stödjande. Det blir tydligt när även de på interventionsgrundskolan som i stort sett följer skolans policy kräver en trovärdig och pålitlig vuxeninsats(6). Som motsats till det är gymnasieelever oberoende på skoltillhörighet eniga om att föräldrar och även lärare är chanslösa i att påverka en elevs beteende. Det verkar även vara accepterat i alla fokusgrupper att särskild information borde erbjudas åt yngre. På kontrollgymnasiet förespråkas det t.o.m. integritetsinskränkande tvångsåtgärder såsom konfiskering av cigaretter, då detta anses vara av mindre ondo än rökning bland yngre elever. Även om att ställa krav på striktare åtgärder för yngre åldrar måste anses vara en avgränsande strategi som presenterar talaren som vuxen och självständig så borde fenomenet ses som en hänvisning till att den önskade tobakspolicyn fungerar som en utvecklingsmarkör och borde därför även utformas åldersenligt. Detta bekräftas av interventionsgrundskoleelevers beredvillighet att begränsa sig själva (med hänsyn till pauser och rörelseutrymme) samt kontrollgrundskoleelevers efterfrågan på information och stöd från skolans och i viss mån även föräldrars sida.

Utifrån elevernas synpunkter kan det rekommenderas att elever på grundskolan borde möta mer strukturerade och strukturerande åtgärder som inkluderar deras sociala omgivning utöver skolan och inskränker deras valfrihet i större utsträckning än hos gymnasieelever. Sveriges skolsystem med indelningen i grundskola och gymnasium verkar därmed som klippt och skuret för att ha två olika åldersanpassade riktlinjer för hur en tobakspolicy i respektive skolform borde utformas utan att förlora minskningen av tobaksanvändning ur sikte.

Kontextualisering: Är interventionen anledningen till skillnaderna?

I avsnittet ska frågan diskuteras om och i så fall på vilket sätt skolurvalet kan ha bidragit till skillnaderna mellan interventions- och kontrollgruppen. Först ska sociokulturella skillnader granskas, sedan de som finns med hänsyn till skolornas tobakspolicy och organisationskultur.

Sociala skillnader

Eleverna som deltog i fokusgrupperna på interventionsgrundskolan kommer enligt vår kontaktperson från välbärgade familjer. Här kan en tillhörighet till den övre medelklassen antas. Deltagarna presenterades av deras lärarinna dessutom som väl presterande. Bakgrunden i den övre medelklassen och elevernas prestationsorientering associeras i vanligt fall med en låg rökingsprevalens och låg benägenhet att röka (14, 46). Rökning finns därmed inte med som en del i elevernas sociala identitet och omgivning, så blir funderingarna på en tobakspolicy till en ganska abstrakt övning då eleverna medger att de saknar egna erfarenheter av jämnåriga rökande kompisar som skulle kunna främja inlevelseförmågan. Däremot är det möjligt att det finns en viss rädsla för social nedgradering hos föräldrarna (särskilt med tanke på finanskrisens ekonomiska påfrestning), en nedgradering som kan smittas och göra det ännu mer angeläget att befrias från en imaginär rökare som uppfattas som farlig med tanke på social smittorisk. Dessa tendenser kan därmed förstärka trenden att presentera och stötta en restriktiv, målinriktad och hierarkisk tobakspolicy som bästa alternativ.

Deltagande elever i kontrollgrundskolan kommer från olika stadsdelar som är kända för att det bor mest människor med invandrarbakgrund där samt att invånarnas genomsnittliga inkomster ligger på låg nivå. Här kan alltså en tillhörighet till den nedre medelklassen antas. Å ena sidan kan därmed konstateras att eleverna borde vara vana vid rökning och snusning i sin omgivning då epidemiologiska data utnämner just elevernas hemmabostadsområden som kännetecknade av ett högt antal tobaksanvändare. Detta bekräftas av elevernas utlåtande om att de umgås ofta med rökande kompisar. Alla skolors fokusgrupper betonade att de var mer benägna att prata med en kompis om att sluta än med en främmande person. Det kan alltså antas att närheten till rökarna verkar som en faktor som främjar dialog och antagligen även medkänsla och inlevelseförmåga, två förmågor som kan försvåra en restriktiv inställning och talar för ett mer individcentrerat synsätt. Å andra sidan var de flesta i fokusgruppen s.k. andragenerationsinvandrare. Den sortens erfarenhetsbakgrund främjar eller snarare förutsätter att ungdomarna kan förmedla mellan olika kulturella krav. "Härkomstkulturen" och "den svenska kulturen" behöver konstrueras och omförhandlas dagligen, vilket enligt interkulturell pedagogik oftast resulterar i en tredje kultur som förenar element av båda upplevda kulturer. Eleverna behöver alltså dagligen vara sensitiva för kontexten de just nu befinner sig i och kunna bygga broar mellan olika kulturkonstruktioner samt uppvisa ambiguitetstolerans. Deras kontextsensitivitet handlar alltså om kultursensitivitet. Dialog, inlevelseförmåga och kontextsensitivitet främjas alltså i kontrollgrundskoleelevernas sociala situation, vilket även kan förklara varför eleverna inte hade så svårt att solidariserats med tobaks-

användarna. Deras situation levererar därmed en förklaringsansats till hur eleverna lyckas med att kombinera det tydliga avböjandet av tobaksanvändning och beredskapen att i princip teckna ett rökförbud med en strategi som värnar om förståelse för rökning och som vägrar att fördöma rökaren.

På kontrollgymnasiet verkar bilden lite mer blandad. Medan det finns svaga hänvisningar till att deltagarna i GyK2 kommer från medelklassfamiljer (löfte om betalning av körkort) verkar de två tjejerna i GyK1 ha en lite lägre klasshärkomst. Att det i E:s bostadsmiljö gäller som coolt att vara en rökande minderårig samt att hon åker varje dag i medresenärers rökmoln till skolan hänvisar till att hon kommer från ett område med ett högt antal rökare och därmed troligen lägre social status (jämför Hiscock et al. 2012). Dessutom tillhör E gruppen ”emo-barn” och därmed den gruppen som C presenterar som ”plugghästarnas” motsats, det vill säga en som – med all given försiktighet angående normativa gruppantaganden – kan antas vara inte fullt prestationsorienterad och inte vill representera en genomsnittlig utan en mer alternativ, regelifrågasättande tonåringskonstruktion. Även C verkar inte alltför prestationsorienterad då hon efter samtalet hellre ville röka en cigg än sprinta i väg till en redan påbörjad lektion. Eftersom samtliga deltagare i båda fokusgrupper är vana vid rökning, mest på grund av umgänge och erfarenheter, plus att vissa även är del av en ungdomskultur som vill utmana vuxenvärldens prestations- eller presentationsnormer verkar det logiskt att avböja vuxnas strikta totalförbud med nolltolerans och (själv-)disciplinerande åtgärder samt kräva förståelse för sig själv och andra. Att bli vuxen kopplar gruppen tydligen till en fri vilja och valfrihet, oberoende av hur gynnsamt resultatet blir, någonting som även finns representerat i ungdomarnas riskbeteende (47). Här kan nolltoleranskravet alltså rimligen bara uppfattas som någonting som eleverna behöver bryta sig loss från. Det levererar en tillgång till bestämdheten med vilken eleverna avböjer tobakspolicyn som erbjuds på deras skola – eller inom interventionen för den delen. Att vilja bli sedd och förmedla sin position inom en jämbördig dialog verkar däremot mycket mer motsvara just de här ungdomarnas bakgrund.

På interventionsgymnasiet gick det inte att urskilja några klassmarkörer, antagligen för att sociala sammanhang inte fanns med på diskussionsagendan så att härkomstmiljön spelade därmed ingen roll. Men det kan naturligtvis även uppfattas som ett försök att osynliggöra klasstillhörighet som en nyttig strategi på en klassresa. Det är absolut tänkbart med hänsyn till hur mycket emfas eleverna lade på prestationsämnet. Det mest handfasta i denna grupp är den tydliga prestationsorienteringen samt en stark individcentrering som kan vara kännetecknande för idrottare. Eleverna verkade alltså befinna sig i en miljö präglad av höga ambitioner då den enskilde står i centrum och ska göra rätt för sig genom idoga mödor. Rökare verkar för de flesta inte finnas i deras umgängeskretsar, till skillnad från snusare som (därför?) utmärks som inte fullt så farliga. I en sådan omgivning är det inte märkligt att det varken finns medlidande eller görs ansträngningar att förstå utan att det satsas på liknande disciplinerande åtgärder som finns för försummelser inom idrottsvärlden och att peka med hela handen. En restriktiv, målinriktad och hierarkisk tobakspolicy passar därför väldigt bra här.

Slutsats: Om nu eleverna på interventionsskolorna och på kontrollskolorna jämförs med hänsyn till sina sociokulturella kontexter så syns två huvudtendenser: Interventionsgruppen kännetecknas av en mycket större prestationsorientering. Kontrollgruppen är däremot delvis förankrad i en sorts ”anti-kultur” och har fler kontakter med tobaksanvändare som ökar dess chans till att utveckla förståelse och kontextsensitivitet medan interventionsgruppen ömsom står helt oförstående framför fenomenet, ömsom fruktar rökarna på grund av bådas sociala bakgrund. Prestationsorientering och kontaktmedie-

rad förståelse framstår därmed som faktorer som förstärker det som eleverna är mottagliga för, det vill säga vilka budskap de antagligen kan och vill förstå samt vilka åsikter de troligen kommer att utveckla, och beskriver därmed en sorts sociala primer. Därför kan en favoriserad tobakspolicy till viss del även uppfattas som en social markör. Uppfattningar om tobakspolicyer fungerar därmed på liknande sätt som de om rökning och snusning (se bakgrund i denna rapport).

Sociokulturella faktorer anses dock inte kunna ifrågasätta att studien kan uppnå sitt syfte då den till syvende och sist handlar om hur skolan jobbar med tobaksfrågan och på så sätt kan påverka elevernas inställning till tobaksanvändning. Det hade ändå varit fördelaktigt om sociala faktorer hade kunnat jämnas ut från början så att effekterna kunde ha knutits entydigare till själva tobakspolicyn för att fokusera på det egentliga syftet.

Skolspecifika skillnader – tobakspolicy

På kontrollgrundskola och kontrollgymnasium verkar regelsituationen vara ganska likadana: från båda skolor rapporteras det om ett förbud att röka på skolan, varvid det råder en osäkerhet om skolområdets utsträckning (även i tid). Medan det finns en handlingsplan som samtidigt avhandlar tobak, alkohol och droger på kontrollgrundskolans hemsida går det inte att hitta vare sig en drog- eller tobaksrelaterad policy på kontrollgymnasiet webbplats. De största skillnaderna verkar ändå ligga på åtgärdssidan: På gymnasiet där rökande elever står utanför industribyggnaden som skolan ligger i ombeds de antingen att släcka eller att gå bort, medan eleverna på grundskolan får ett samtal hem ifall de röker samt genomgår ett för alla obligatoriskt förebyggande informationsarrangemang i årskurs 7. Dessutom har båda skolornas elever sensibiliserats för ämnet genom att delta i projektet "tobakspolicy i skolan" där de i fas 3 även fick fylla i bas- och uppföljningsenkäterna precis som på interventionsskolorna.

På interventionsgrundskola och interventionsgymnasium ser situationen lite annorlunda ut: På gymnasiet finns en trivselregel som förbjuder rökning inom skolans område men tillåter den i en berså i närheten. Som konsekvens hotas med en tillsägelse. Regeln fanns innan interventionsprojektet drogs i gång för fem månader sedan och längre än så har skolans policyutveckling inte kommit. Som skäl anges att annat har varit viktigare. På interventionsgrundskolan har däremot en ny tobakspolicy tagits fram som är upplagd på skolans "första sida" på nätet. "Rök- och snusfri skoltid" är målet som ska gälla alla som vistas på skolan och under alla arrangemang som skolan ansvarar för. Policyn ska spridas genom verbal och skriftlig information av olika slag och övervakas med hjälp av vakter. En rad åtgärder inkluderas: avskräckande informationsförmedling, förpliktande samtal (förebyggande och efter upptäckt), uppmaningar, ringa hem, stöd för att sluta. Lagen, riktlinjer samt ytterligare informationssidor på nätet nämns. Policyn lades ut på nätet 14 dagar innan fokusgrupperna genomfördes och presenterades för elever på mentorstiden, men har inte riktigt förankrats i minne och beteende.

Förutom interventionsgrundskolan verkar alla övriga skolor hamna på ungefär samma regelnivå så att brytpunkten snarare ligger här än mellan interventions- och kontrollgruppen. Frågan måste därför ställas om studien faktiskt kan undersöka det den ska undersöka. Å andra sidan visade det sig under analysens gång att det faktiskt finns en tydlig åsiktskillnad mellan de två studiegrupperna som verkar helt i linje med det som förväntas av vad en tobakspolicy ska framkalla som utgår från de gällande rekommendationerna. Interventionsgymnasiet verkar försvåra jämförelsen eftersom skolan till synes inte har jobbat med att få fram en ny policy. Att studieresultatet ändå visar i en viss riktning kan tolkas på två olika sätt:

a) För det första är det möjligt att just vårt rekryteringsförsök på interventionsgymnasiet har varit tillräckligt för att göra eleverna medvetna om tobakspolicyn och dess pågående förändring eftersom rektorn var noga med att påpeka i varje klass att gymnasiet medverkar i det stora tobakspolicyprojektet, har ambitionen att jobba med en ny tobakspolicy samt att eleverna har chansen och ansvaret som medborgare att påverka nationell politik genom att delta i fokusgruppen. Detta tal förmedlade alltså ett tydligt budskap i egen sak och kan fortfarande ha varit fräscht i minnet med tanke på att fokusgruppen ägde rum bara tre dagar efter rekryteringen. På så sätt kan just vårt uppträdande ha förtydligat eller t.o.m. utgjort atmosfärförändringen som studien skulle känna av i form av elevernas åsikter.

b) Men även om vår insats utlöste det som utgjorde atmosfären eller dess förändring som sedan avbildades i datamaterialet, kan dock konstateras att det i så fall måste ha fallit på väldigt fruktbar grund eftersom just den fokusgruppen var helt tydlig med sin restriktiva, målinriktade och hierarkiserande inställning. En annan tolkningsvariant favoriseras därför som utgår från att anta en tydlig påverkan från skolans organisationskultur. Den är en "uppsättning gemensamma normer, värderingar och verklighetsuppfattningar som utvecklas i en organisation när medlemmar samverkar med varandra och omvärlden" (48). Organisationskulturen blir synlig genom verbala uttryck, beteendeuttryck samt materiella och strukturella uttryck och kommer att diskuteras nu²³(48).

Skolspecifika skillnader – organisationskultur²⁴

Enligt webbpresentationen har kontrollgrundskolan målet att vara tydlig i avseende på strävans- och uppnåendemålen och hålla dem levande. Skolans byggnad och utrustning verkar ganska sliten, fast presenteras på hemsidan som invändigt renoverad kring år 2000. Reaktionstiden på våra kontaktförsök har varit väldigt snabb, men när vi åker dit på rekryteringen blir vi hälsade av en lärarinna med orden "ah där är ni, jag var inte säker om ni skulle komma i dag, men då kan ni informera nu". Efter vår information frågar lärarinnan vem som kan tänka sig att vara med medan hon förhandlar en tid för fokusgruppsamtalen med oss och samtidigt går runt och tillfrågar några särskilda elever i stil med "kan inte du tänka dig att vara med?". Hon slår även fast att det behövs några tjejer i diskussionen och frågar en som säger ja men inte dyker upp vid samtalstillfället. Skolan förmedlar ett ivrigt engagemang som ibland verkar gå lite överstyr, så att eleverna möjligen blir överkörda (och därför inte dyker upp trots att de gick med på förfrågan). Dessutom verkar skolans engagemang ackompanjeras av lite dålig kontroll. Även målbeskrivningen vittnar mer om bemödande än om framgång. Det här är ingen modernt ljus och fräsch skola som siktar på toppbetyg utan en som försöker förmedla eleverna det de behöver veta så gott det bara går, men kämpar med brist på resurser (sliten utrustning). Att avhandla alla droger på en gång och hantera reglerna lite hur det faller sig passar till det lite improviserade dock engagerade intryck vilket den här skolan förmedlar som försöker utnyttja resurserna på bästa möjliga sätt. Att då överskrida elevernas gränser och väcka deras ilska är föga förvånande med tanke på att kanske inte bara budgeten utan även lärare är spända i en sådan omgivning. Inte heller elevskaran verkar vara mån om omgivningen, så sliten som den verkade, så det kan vara lätt att komma in en stämning då brist på ork och nödvändigheten att improvisera leder till ett väldigt bestämt uppträdande när det verkar vara läge – som lärare kanske inte alltid klarar av att lägga märke till och därmed förmedlar intrycket av otillförlitlighet till eleverna.

²³ Organisationskulturerna kan här bara skissas då en analys skulle överskrida projektets tids- och kapacitetsram.

²⁴ I den här passagen utnyttjas observationer från rekryterings- och samtalstillfällen samt skolornas hemsidor för att få ett intryck av organisationskulturerna. Den återges dock i starkt komprimerad form.

Kontrollgymnasiet är en ganska liten friskola med inriktningen beteendevetenskap där den pedagogiska fokusen ligger på att lära ut analys, deltagande, reflektion och ett dialogiskt förhållningssätt utifrån individuella förtecken så att eleverna i slutändan kan verka som världsförbättrare. Det som däremot saknas är hänvisningar till tobakspolicyn som varken finns på hemsidan eller någonstans på skolans område, förutom på en ytterdörr i ett hörn vid lärarnas lunchrum dit eleverna i vanligt fall inte kommer. Rekryteringsupplevelsen speglar tobakspolicyns mindre viktighet då det bara är rektorn som pushar på för att eleverna ska ställa upp till fokusgruppen. Hela upplägget förmedlar alltså budskapet av en liten familjär skola med mysprägel som sätter individen i fokus och jobbar med att lära ut *soft skills*. Att mot den bakgrunden avböja strikta regler och satsa på personlig förståelse, frivillighet, dialog och självbestämmande, som fokusgrupperna gjorde, kan i det närmaste anses som självklart. Avsaknaden av en benämning av lagens krav på totalförbud hänvisar till att även skolan själv har en benägenhet att undvika att benämna – förutom några lärare som då uppfattas som ”nojiga”. Behovet att uppfylla statens krav kan då lätt väcka intrycket att det handlar om en sorts personligt korståg som vill propa på något på eleverna som står i motsats till skolans allmänna idé och därför helt enkelt måste väcka motstånd. Det intressanta är att det verkar som om detta inte kan formuleras och förhandlas öppet på skolan trots alla försäkringar om skolans dialogiska anda. Funderingar kring en tobakspolicy uppenbarar därmed en latent konflikt på kontrollgymnasiet som i princip bär på potentialen att ifrågasätta dess upplägg.

Interventionsgrundskolan slår på sin hemsida fast att här råder det ordning och reda så att tryggheten finns för att kunna ta ansvar för sina prestationer, prestera bra och känna trivsel. Elevgruppen verkar traditionellt komma från det välbärgade villaområde som skolan ligger i. Skolkulturen speglades i vår rekryteringsupplevelse i och med att vi blev hämtade och skjutsade till stationen av vaktmästaren, fick ett papper med vilken klass som väntar på oss vid vilken tid och i vilket klassrum samt en liten orienterande ”visning” av skolan tillsammans med kontaktpersonen innan det var dags för vår egen ”rekryteringssturné”. Kontaktpersonerna var alltså strukturerade, ansvarstagande och informerade och ordnade det som behövde göras direkt och bestämt. Fokusen är helt klart struktur, kontroll, ansvar, trygghet och prestation som speglas tydligt i tobakspolicyn med sin blandning av det nolltoleranta totalförbudet med en tydlig informationsförmedling och ytterligare bl.a. avskräckande åtgärder så att eleven ”bearbetas” från alla sidor för att inte börja eller för att kunna sluta använda tobak. Därmed återskapas just den omslutande, strukturerande ramsättningen för elevens prestationsförmåga som redan nämns i skolans presentation och som återupprepas av fokusgruppsmedlemmarnas policyförslag som dock uppvisar en liten twist i och med att fokusgrupperna verkade mest vara inne på att omsluta och därmed skydda sig själva som icke-användare från användarna. Att tobaksanvändarna dessutom identifierades som tillhörande ett annat, traditionellt inte på skolan vistande samhällsskikt kan uppfattas som en latent tendens på skolan att hellre vilja attrahera det klassiska ”högställda” skolklientelet.

På interventionsgymnasiet får eleverna chansen att komplettera sina studier av samhället och ekonomin med satsningar på sitt idrottsintresse. Tobaksförbudet finns med som en av tolv trivselregler som eleverna får underteckna. Skolan förmedlar intrycket av att vara professionell, till exempel genom en företagsliknande namnskylt vid ingången, en inredning och utrustning som verkar ny, ett samarbete med idrotts- och näringslivet samt att samtliga lärare har behörighet i sina ämnen. Presentationen förmedlar vikten av prestation, ambition och kunskap (t ex genom lärarnas behörighet och skolans anknytning till idrotts- och näringslivet), samtidigt som den betonar professionalitet och kontroll, till exempel med sin tydliga, nästan panoptiskt verkande uppbyggnad där rummen är öppna och ljusa med en fönsterfront även mot en centralt belägen uppehåll-

syta med cafeteria på skolans våning. Händelserna i rummen blir därmed åskådliga och prövbara. Även inriktningskopplingen idrott och samhälle kan ses som en koppling av prestation och kontroll, både av sig själv och av andra. Rektorn visar oss personligen runt till klasserna under rekryteringsbesöket. Innan vi får informera är hon noga med att hänvisa till skolans ringa antal rökare, ambitioner att vara med i forskningsprojektet och elevernas medborgerliga ansvar att vara med i studien. Rektorn belägger alltså med sitt engagemang tobaksämnets vikt, samtidigt som skolan inte har jobbat med att utveckla en ny tobakspolicy än, något som förklaras med tidsbrist. Hänvisningarna kan anses vara ett tecken på individuellt ansvarstagande och konsekvens som speglas i den ena trivselregeln om rökning och i regelbrottets konsekvens "tillsägelse". Här sägs det klart och tydligt vad som gäller samtidigt som ansvaret läggs över på eleverna eftersom "tillsägelse" som konsekvens kan uppfattas som en uppmaning att öva självdisciplin i stället för att ett lass med hjälpande insatser dras i gång. Även fokusgruppens paket med avskräckande information och disciplinerande åtgärder bekräftar skolans generella handlingssätt.

Slutsats: Det är tydligt att skolornas olika kulturer motsvarar både elevernas inställningar till tobak och den rådande tobakspolicyn på skolan, att elevernas åsikter och den befintliga tobakspolicyn t.o.m. verkar kunna uppfattas som ett uttryck av skolkulturen. En tobakspolicys chans att påverka tobaksanvändningens dimensioner på en skola behöver därför alltid ses som beroende av den kultur som finns på skolan, någonting som även har uppmärksammats i litteraturen (22). De två fenomenen, kulturen och policyn, står i växelverkan med varandra och sätter standarden på både relations- och ämnesnivå som uttrycker sig genom de elevers åsikter som uppfattar sig kunna eller böra vara representanter för skolan i en sådan händelse som en fokusgruppsdiskussion. Det är alltså den befintliga skolkulturen som framstår som anledningen till att interventionsgymnasiets favoriserade och faktiska tobakspolicy passar ihop med interventionens förväntningar. Skolkulturen, inte interventionen gjorde susen. Här bekräftar kulturen och policyn varandra medan de hamnar i konflikt med och motverkar varandra på kontrollgymnasiet. Att skillnader i elevernas uppfattningar blir så tydliga på gymnasienivå verkar dock inte vara en tillfällighet eftersom eleverna fr.o.m. den åldern får välja sina utbildningsvägar och då antagligen kommer att välja den skolan som mest motsvarar de värderingar, normer och verklighetsuppfattningar som de själva anser vara viktigast och eftersträvsvärda. På så sätt förstärker den befintliga skolkulturen och elevernas uppfattningar varandra. Apropå skillnaderna på grundskolenivå så antas det att de mest kan kopplas till elevernas sociala bakgrund då grundskolevalet inte lika intensivt som gymnasievalet presenteras som ett val utan kan uppfattas som en tilldelning, plus att valet dessutom ligger mest hos föräldrarna som eleverna i den åldern fortfarande har en benägenhet att lyda och identifiera sig med. På så sätt kan en tobakspolicys olika mottagning anses representera elevernas identitetsutveckling och kampen för att bli tagen på allvar, då grundskoleelever i värsta fall blir missnöjda medan gymnasieelever uppmanar till "krig".

Generellt sett behöver en tobakspolicy i större utsträckning anpassas till skolkulturen för att den över huvud taget ska kunna fungera i ett visst sammanhang och väcka *rule compliance* i stället för motstånd eftersom skolkulturen som det mer omfattande och långvarigare fenomenet kan anses inneha en större kontinuitet och vikt. Men då även skolkulturen inte är oföränderlig så kan en varsamt införd ny policy ha följder för skolkulturens utformning, så det är i slutändan alltid en balansgång. Att leverera ett regelåtgärdsspektrum som faktiskt rymmer gångbara vägar för en anpassning till så många skolkulturer som möjligt uppfattas som interventions största utmaning!

Slutsatser

Elevernas uppfattningar om tobak och tobakspolicyer skilde sig avsevärt mellan kontroll- och interventionsgruppen. Resultatet har inte entydigt kunnat kopplas till interventionen, utan mer till skolkulturen. Ändå går det att dra några slutsatser värda att beakta i det framtida arbetet:

-Hur tobaksanvändningen och tobaksanvändaren beskrivs och bedöms i en elevgrupp lägger grunden för vilken sorts tobakspolicy elevgruppen favoriserar. Det finns en erfarenhetsbaserad parallellitet mellan upplevd tobaksbruk och rekommenderad tobakspolicy som även fungerar som en klass- och etnicitetsmarkör då erfarenheter kan variera mellan olika sociala grupperingar i samhället. Detta borde tas hänsyn till vid framtagning av en tobakspolicy.

-En tobakspolicy fungerar som en markör av strategier och relationer mellan skolan och eleverna. Här fanns tydliga skillnader mellan kontroll- och interventionsgruppen. Den förstnämnda förespråkar en dialogisk-processorienterad och jämbördig strategi med utbyteslogik som leder till win-win-situationer mellan alla inblandade. Den sistnämnda favoriserar en restriktiv-målorienterad och hierarkiserande strategi med föreskriftslogik som leder till en situation där skolan/icke-tobaksanvändare vinner över tobaksanvändarna. En tobakspolicy behöver därför anpassas till både anti-tobaksbudskapet och läroplanens relationella värdegrund.

-Därutöver kan uppfattningar av tobakspolicyer också anses vara åldersmarkerande och utvecklingsrelaterade och hänvisa till olika behov av reglering utifrån målgruppens ålder. Här kan skolsystemets uppdelning i grund- och gymnasieskola användas för att utveckla åldersenliga tobakspolicyer.

-Interventionen anses leverera resultat angående ungdomarnas uppfattningar av tobaksbruk och tobakspolicyer i den bemärkelsen att den förtydligade befintliga tendenser inom skolans organisationskultur och lockade fram de personer som skolrepresentanter vars uppfattningar var mest i linje med interventionens åsyftade inlärningsresultat. Skolans befintliga organisationskultur verkade dock vara av störst betydelse för hur eleverna utformade och uppfattade tobakspolicyn.

-Med hänsyn till skolkulturen som den avgörande ramen för en policys framgång behöver en tobakspolicy alltid anpassas till den kultur som finns på skolan. Utmaningen blir att leverera ett spektrum av regler och åtgärder som rymmer gångbara vägar för en skolkulturell anpassning utan att mista principen att minska ungdomars tobaksbruk.

Tack till

Miriam Eliasson för viktiga metodologiska synpunkter, Josefine Nilsson för redigering av rapporten och Sara Fritzell för dess granskning.

Referenser

1. Jonsson E, Galanti MR. Tobakspolicy i skolan - en litteraturöversikt. Stockholm: Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin. 2013.
2. Nilsson M, Emmelin M. "Immortal but frightened"-smoking adolescents' perceptions on smoking uptake and prevention. *BMC Public Health*. 2010 Dec 21;10.
3. Hong JS, Lee NY, Grogan-Kaylor A, Huang H. Alcohol and tobacco use among South Korean adolescents: An ecological review of the literature. *Children and Youth Services Review*. 2011 Jul;33(7):1120-6.
4. Denscombe, M. Uncertain identities and health-risking behaviour: the case of young people and smoking in late modernity. *Brit J Sociol*. 2001 Mar;52(1):157-77.
5. Clark VLP, Miller DL, Creswell JW, McVea K, McEntarffer R, Harter LM, Mickelson WT. In conversation: High school students talk to students about tobacco use and prevention strategies. *Qualitative Health Research*. 2002 Nov;12(9):1264-83.
6. Stjerna ML, Lauritzen SO, Tillgren P. "Social thinking" and cultural images: teenagers' notions of tobacco use. *Social Science & Medicine*. 2004 Aug;59(3):573-83.
7. Unger JB, Rohrbach LA, Howard KA, Cruz TB, Johnson CA, Chen XG. Attitudes toward anti-tobacco policy among California youth: associations with smoking status, psychosocial variables and advocacy actions. *Health education research*. 1999 Dec;14(6):751-63.
8. Johnson JL, Lovato CY, Maggi S, Ratner PA, Shoveller J, Baillie L, Kalaw C. Smoking and adolescence: Narratives of identity. *Res Nurs Health*. 2003 Oct;26(5):387-97.
9. Schneider S, Loeber S, Janssen M, Roehrig S, Solle D. What prevents young adolescents from smoking? Self-reported motives of 12-15-year-old non-smokers. *Health Policy*. 2010 Apr;95(1):36-40.
10. Cooper WH, Kohn PM. The social image of the young female smoker. *Br J Addict*. 1989 Aug;84(8):935-41.
11. Young D, Banwell CL. Rites of passage: smoking and the construction of social identity. *Drug and alcohol review*. 1993;12(4):377-85.
12. Haines RJ, Poland BD, Johnson JL. Becoming a 'real' smoker: cultural capital in young women's accounts of smoking and other substance use. *Sociol Health Ill*. 2009 Jan;31(1):66-80.
13. Edvardsson I, Troein M, Ejlertsson G, Lendahls L. Snus user identity and addiction: a Swedish focus group study on adolescents. *BMC Public Health*. 2012;12(1):975.
14. Sussman S, Dent CW, Stacy AW, Burciaga C, Raynor A, Turner GE, Charlin V, et al. Peer-Group Association and Adolescent Tobacco Use. *J Abnorm Psychol*. 1990 Nov;99(4):349-52.
15. Taylor JE, Conard MW, O'Byrne KK, Haddock CK, Poston WSC. Saturation of tobacco smoking models and risk of alcohol and tobacco use among adolescents. *J Adolescent Health*. 2004 Sep;35(3):190-6.

16. Evans WD, Powers A, Hersey J, Renaud J. The influence of social environment and social image on adolescent smoking. *Health Psychology*. 2006 Jan;25(1):26-33.
17. Steinberg L, Monahan KC. Age differences in resistance to peer influence. *Developmental Psychology*. 2007 Nov;43(6):1531-43.
18. Zambon A, Lemma P, Borraccino A, Dalmasso P, Cavallo F. Socio-economic position and adolescents' health in Italy: the role of the quality of social relations. *Eur J Public Health*. 2006 Dec;16(6):627-32.
19. Adamczyk-Robinette SL, Fletcher AC, Wright K. Understanding the authoritative parenting-early adolescent tobacco use link: The mediating role of peer tobacco use. *Journal of youth and adolescence*. 2002 Aug;31(4):311-8.
20. Baxter LA, Bylund CL, Imes R, Routsong T. Parent-Child Perceptions of Parental Behavioral Control Through Rule-Setting for Risky Health Choices During Adolescence. *Journal of Family Communication*. 2009;9(4).
21. Bylund CL, Baxter LA, Imes RS, Wolf B. Parental Rule Socialization for Preventive Health and Adolescent Rule Compliance. *Family Relations*. 2010 Feb;59(1):1-13.
22. Aveyard P, Markham WA, Lancashire E, Bullock A, Macarthur C, Cheng KK, Daniels H. The influence of school culture on smoking among pupils. *Social Science & Medicine*. 2004 May;58(9):1767-80.
23. Noland M, Rayens MK, Riggs RS, Staten R, Hahn E, Riker C. Student and Principal Perceptions of School Tobacco Policy. *American Journal of Health Education*. 2011;42(1).
24. Baillie LE, Lovato CY, Taylor E, Rutherford MB, Smith M. The pit and the pendulum: the impact on teen smokers of including a designated smoking area in school tobacco control policy. *Health education research*. 2008 Dec;23(6):1008-15.
25. Turner KM, Gordon J. A fresh perspective on a rank issue: pupils' accounts of staff enforcement of smoking restrictions. *Health education research*. 2004 Apr;19(2):148-58.
26. Pentz MA, Brannon BR, Charlin VL, Barrett EJ, Mackinnon DP, Flay BR. The Power of Policy - the Relationship of Smoking Policy to Adolescent Smoking. *American journal of public health*. 1989 Jul;79(7):857-62.
27. Berger PL, Luckmann T. *The social construction of reality; a treatise in the sociology of knowledge*. [1st ed. Garden City, N.Y.,: Doubleday; 1966.
28. Watzlawick P, Bavelas JB, Jackson DD, editor. *Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*. New York: Norton & Company Inc.; 1967.
29. Adams GR, Ryan BA, Ketsetzis M, Keating L. Rule compliance and peer sociability: A study of family process, school-focused parent-child interactions, and children's classroom behavior. *J Fam Psychol*. 2000 Jun;14(2):237-50.
30. Bromseth J, Darj F, editor. *Normkritisk pedagogik : makt, lärande och strategier för förändring*. Uppsala: Uppsala universitet; 2010.
31. Andersson J, Lukkarinen Kvist M, Nilsson M, Närvanen AL, editor. *Att leva med tiden. Samhälls- och kulturanalytiska perspektiv på ålder och åldrande*. Lund: Studentlitteratur; 2011.

32. Oevermann, U, editor. Sozialisation als Prozess der Krisenbewältigung. Stuttgart: Lucius & Lucius; 2004.
33. Crawford, R. Health as a meaningful social practice. *Health: an interdisciplinary journal for the social study of health, illness and medicine*. 2006 Oct;10(4):401-20.
34. Denscombe, M, editor. Forskningshandboken: för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna. Lund: Studentlitteratur; 2009.
35. Charmaz, K. Constructing grounded theory. London ; Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications; 2006.
36. Oevermann, U. Klinische Soziologie auf der Basis der Methodologie der objektiven Hermeneutik – Manifest der objektiv hermeneutischen Sozialforschung 2002.
37. Wibeck, V, editor. Fokusgrupper : om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod Lund: Studentlitteratur; 2010.
38. Krueger RA, Casey MA, editor. Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research 3ed. Thousand Oaks, California 2000.
39. Morgan DL, Krueger RA, editor. The focus group kit: Planning focus groups. Thousand Oaks, California: Sage Publisher Inc.; 1998.
40. Morgan DL, Krueger RA, editor. The focus group kit: Developing focus groups. Thousand Oaks, California: Sage Publications Inc.; 1998.
41. Morgan DL, Krueger RA, editor. The focus group kit: Moderating focus groups. Thousand Oaks, California: Sage Publisher Inc.; 1998.
42. Glaser B, Strauss A, editor. The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research. Chicago: Adline Publishing Co.; 1967.
43. Wernet, A, editor. Einführung in die Interpretationstechnik der Objektiven Hermeneutik: Leske+Budrich, Opladen; 2000.
44. Strauss AC, Corbin JM, editor. Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques. Newbury Park, California: Sage Publications; 1990.
45. Skolverket. Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011. Stockholm 2011.
46. Hiscock R, Bauld L, Amos A, Fidler JA, Munafo M. Socioeconomic status and smoking: a review. *Ann Ny Acad Sci*. 2012;1248:107-23.
47. Leather, NC. Risk-taking behaviour in adolescence: a literature review. *J Child Health Care*. 2009 Sep;13(3):295-304.
48. Bang, H, editor. Organisationskultur. Lund: Studentlitteratur; 1999.

Bilagor

Bilaga 1: Transkriberingsregler

kursiv (beskrivning) – betoning (med särskild beskrivning, om det går)

(.) kort paus

(..) längre paus

(...) lång paus (bara i undantagsfall när det är en jättelång paus med tidsangivelse)

(antal ord?) – antal ord som inte gick att förstå (om det alltså bara märks att det pratas men utan minsta aning vilka ord det skulle kunna ha handlat om)

(ord?) – om transkribenten är osäker på att ha förstått rätt

(icke-verbal kommunikation) – handlingar till exempel skratt

°ord° – låg röst volym

Understrykning – samtidigt tal

/ avbrott (ord, yttrande)

ord: – lång uttalat ord

Bilaga 2: Frågeguide

Kan ni presentera er själva med namn och säga om ni ger er samtycke? (laget runt)

Vad tänker ni på när ni hör ordet "rökning"?

Vad tänker ni på när ni hör ordet "snusning"?

Har ni varit med om att en vuxen reagerade på en ungdom som rökte eller snusade och kan berätta om situationen?

Vilken roll spelar tobak på er skola?

Finns det regler för rökning och snusning här på skolan?

○ Följdfråga: Hur märks det att de finns?

Vad är bra med rök- & snusreglerna?

Vad är dåligt med rök- & snusreglerna?

Vad gör ni när ni ser en elev som röker eller snusar?

Vad gör ni när ni ser en vuxen (t ex lärare, kurator) som röker/snusar på skolan?

När vi pratade med lärare på olika skolor så verkade de inte riktigt på det klara om hur de känner inför tobaksregler. Dels verkade reglerna vara viktiga, dels stressade de lärarna. Vad tänker ni när ni hör det här?

Tänk er att ni är nu en expertpanel och uppgiften är att ta fram regler för rökning och snusning här på skolan, helt fritt, det finns alltså inga andra regler ni behöver ta hänsyn till alls – hur skulle de reglerna se ut?

○ Följdfråga: hur skulle ni "marknadsföra" de reglerna till era kompisar så att de är med?

○ Tillägg: Hur anser ni att skolan arbetar med detta nu?

Vad behöver man göra för att ungdomar skulle sluta använda tobak?

Om ni tänker på vår diskussion i dag, vad var det viktigaste som kom upp? (laget runt)

Har vi missat att ta upp något i vår diskussion? [Assistent: Har vi missat någon fråga?]

ISBN 978-91-87691-08-9

**Centrum för epidemiologi
och samhällsmedicin**

STOCKHOLMS LÄNS LANDSTING